

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Ömer DUMAN

II. MEŞRUTİYET'E TEPKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

ERZURUM – 2008

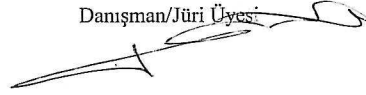
TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma Tarih Anabilim Dalının Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Y.Doç.Dr. İskender YILMAZ

Danışman/Jüri Üyesi

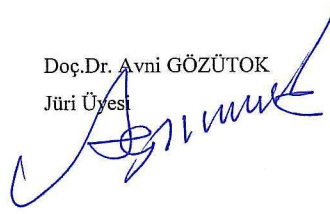
Prof.Dr. Selçuk GÜNEY

Jüri Üyesi

Doç.Dr. Avni GÖZÜTOK

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 20 / 08 / 2008

Prof.Dr. Vahdettin BAŞCI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
 BİRİNCİ BÖLÜM	 1
1. ABDÜLHAMİT DEVRİ VE JÖN TÜRKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	1
1.1. I. Meşrutiyetin İlanı ve Mithat Paşanın Sürgüne Gönderilmesi.....	1
1.2. Mithat Paşa'nın Sürgün Edilmesi	3
1.3. Jön Türklerin Ortaya Çıkışı ve Yükselişi.....	5
1.4. İttihat ve Terakkinin Kuruluşu	6
1.5. II. Abdülhamit ve Jön Türkler.....	7
1.6. Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi	10
1.7. İttihat ve Terakkinin 1895 Sonrası Faaliyetleri.....	11
1.8. 1900 – 1905 Yılları Arası Faaliyetleri	13
1.9. Birinci Jön Türk Kongresi.....	15
1.10. İkinci Jön Türk Kongresi	17
 İKİNCİBÖLÜM.....	 20
2. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI'NA ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	20
2. 1 XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğunda Fikir Hareketleri	20
2. 2. Osmanlıcılık	21
2. 3. İslamcılık (Panislamizm)	22
2. 3. 1. Abdülhamit, İslamcılık(Panislamizm) ve Hilafet	25
2. 4. Türkçülük	30
2. 5. Batıcılık	33
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	 37

3. II. MEŞRUTİYETİN İLANI VE MUHALEFET HAREKETLERİ, MAKEDONYA MESELESİ	37
3. 1. II. Meşrutiyetin İlanı	39
3. 2. II. Meşrutiyetin İlanına Yönelik Muhalefet Hareketleri	41
3. 2. 1. Halk Muhalefeti	41
3. 3. 31 Mart Vak'asını Önceleyen Siyasal ve Sosyal Olaylar	46
3. 3. 1. II. Meşrutiyet' ten hemen önce yaşananlar	46
3. 3. 2. II. Meşrutiyet sonrası yaşananlar	50
3. 3. 3. 31 Mart provaları; Kör Ali Hoca İsyanı ve diğerleri.....	51
3. 3. 4. II. Meşrutiyet'in İlânı'ndan 31 Mart'a Kadar Osmanlı Siyasal Partileri ve Basın	54
3. 3. 5. İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti ve faaliyetleri	66
3. 3. 6. II. Meşrutiyet ortamında siyasal cinayetler	69
3. 3. 7. Arnavut ve Arap taburları meselesi ve Nigehbân – ı Hürriyet (Avcı) Taburu	73
3. 3. 8. Ordu ve Siyaset ilişkisi	74
3. 4. 31 Mart Vak'ası'nın Gelişimi	78
3. 5. İsyân Öncesinde Hükümetin Durumu	79
3. 6. Avcı Taburlarındaki Hareketlilik ve Askerlerin İsyanı.....	81
3. 7. Öldürme Vaka'ları ve Saray'ın Tutumu	88
3. 8. Erzincan ve Erzurum'daki Olaylar.....	93
3.9. Adana Olayları	97
3. 10. Hareket Ordusu ve İstanbul'un Kontrolü	99
3. 11 Yıldız Sarayı'nın Yağma Edilmesi ve Sıkıyönetim	105
4. SİYASAL MUHALEFET	109
4. 1. Osmanlı Ahrar Fırkası.....	109
4. 2. Ahrar Fırkasının sonu.....	111
4. 3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	111
5. BASIN MUHALEFETİ	114
6. ARNAVUT MUHALEFETİ VE İTTİHAT VE TERAKKİNİN İKTİDARDAN UZAKLAŞMASI	116
7. BABI ALİ BASKINI VE MUHALEFETİN SONU.....	117

SONUÇ	119
KAYNAKÇA.....	120
EKLER.....	125
ÖZGEÇMİŞ	139

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER DUMAN

II. MEŞRUTİYET'E TEPKİLER

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

2008 Sayfa: VII – 139

Jüri: Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

Prof. Dr. Selçuk GÜNAY

Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

Türk demokrasi hayatında, II. Meşrutiyet'in önemi yadsınamaz. T. Zafer Tunaya bu dönemi şöyle ifade etmektedir. *“Türk tarihinin siyasi bir laboratuvarı görünümünde olan II. Meşrutiyet on senelik fiili ömrüne karşılık birkaç devletin tarihini dolduracak kadar siyasi ve sosyal hadiseler sahne olmuştur.”*

Bu çalışmanın ilk bölümünde, Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçte Jön Türklerin faaliyetleri anlatılmaya çalışılmıştır. Jön Türkler, I. Meşrutiyet'in ilanından üç ay gibi kısa bir süre sonra Meclis – i Mebusan'ın, Padişah II. Abdülhamit tarafından süresiz olarak kapatılması ile birlikte, yeniden Meşruti İdareye geçişi sağlamak için mevcut yönetime karşı muhalefet hareketleri içinde bulunmuşlardır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise II. Meşrutiyet'in ilanına etki eden faktörler belirtilerek bu devrin önemli fikir akımları üzerinde durulmuştur. Sultan II. Abdülhamit Pan – İslamist bir politika takip etmişse de, Jön Türkler arasında *“Türkçülük”* akımı daha revaçtadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmasında çıkar yolun *“Osmanlıcılık”* ve *“Batıcılık”* olacağı yönünde de görüşler bu dönemde geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuştur.

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde ise, II. Meşrutiyet'in ilanı ve akabinde gelişen halk, basın ve siyasal muhalefetten bahsedilmiştir. Döneme ait belgeler ve hatıratlar ile bu bölüm desteklenmeye çalışılmıştır. Genel itibariyle halk muhalefetine en önemli unsur, din olarak tespit edilmiştir. Bu önemli meseleyi siyasi partiler ve bu partilerin yayın organları konumunda bulunan gazetelerde muhalefet amaçlı kullanmışlardır. Bu durum günümüz olayları için bile geçerliliğini korumaktadır.

Sonuç bölümünde ise, II. Meşrutiyet'in ilanının öncesi ve sonrasında gelişen muhalefet hareketleri bir bütün olarak ele alınmıştır. Genel bir değerlendirme ile bu bölüm sonlandırılmıştır. Kullanılan orijinal belgelerin bir bölümü ile çalışma bitirilmiştir.

Tez çalışması oluştururken Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden orijinal belgeler kullanıldığı gibi; dönemle ilgili hatıratlardan da istifade edilmiştir. Ayrıca günümüz bilim adamlarının araştırma eserlerinden de istifade edilmiştir. Tez çalışmasıyla ilgili olarak Volkan Gazetesi'nden bazı yazılar kullanılmış, ancak bu dönen nüshalarını vermeyip, sadece kütüphanede çalışma olanağı tanınması nedeniyle mümkün olmamıştır.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE REACTIONS AGAINST 2ND (SECOND) MEŞRUTİYET****Ömer DUMAN****Supervisor : Assist Prof. Dr. İskender YILMAZ****2008 Sayfa: VII – 139****Jury: Assist Prof. Dr. İskender YILMAZ****Prof. Dr. Selçuk GÜNAY****Assoc Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK**

The importance of II. Meşrutiyet in Turkish democratic life can't be denied. T. Zafer Tunaya reflects this period as “As a laboratory of Turkish history, II. Meşrutiyet had witnessed social and political events which might have filled a few nations history although it lasted ten years”

In the first chapter of this study, it has been aimed to show the activities of the Jon Turks in a period that started ascending the throne of Sultan II. Abdulhamit by declaring of II. Meşrutiyet. Jon Turks, with the closing of the Meclis – i Mebusan by Sultan II. Abdulhamit for an indefinite period of time after a very close time as three months of the declaration of I. Meşrutiyet, again acted against the present authority in order to be able set up the constitutional management.

In the second chapter, mentioning about the factors affecting the declaration of II. Meşrutiyet, it has been focused on the important ideas of the age. Though Sultan II. Abdulhamit followed Pan – Islamist politics, Türkçülük movement was in vogue among Jon Turks. However “Osmanlıcılık” and “Batıcılık” were seen as a remedy for Ottomans' recovering its past year power and had a profound effect over the mass people.

In the third chapter of the thesis, it has been mentioned about the opposition of politics, press, and people's as a result of the declaration of II. Meşrutiyet. In general, religion was detected as the most important factor in the opposition of people. Political parties and the media of these parties used this important subject with the aim of opposition. This situation still keeps its importance even for today's events.

In the conclusion, developing opposition acts before and after II. Meşrutiyet have been handled as a whole. This section has concluded as a general evaluation. With some parts of the used original documents the has been concluded.

We benefitted from original manuscripts from the Ottoman Archives of the Prime ministry and from memoirs related with the period in the formation process of this thesis. Besides scientific texts of contemporary scholars was also a source of information for his research. Additionally we benefitted from articles from the Volkan newspaper because we were not allowed to take copies of the articles and could only study in the library of the Turkish Historical Society.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, II. Meşrutiyet'in ilanından önce ve sonra yapmış olduğu tüm faaliyetler günümüzde bile tam olarak sonuçlandırılmamıştır. Tarihimizde böylesine önemli bir yere sahip olan II. Meşrutiyet dönemi bu çalışmada etraflıca ele alınmıştır.

Tez çalışmam esnasındaengin bilgilerinden istifade ettiğim danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ'A teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kıymetli vakitlerini bana ayıran Prof. Dr. Selami KILIÇ, Prof. Dr. Selçuk GÜNAY ve Prof. Dr. Besim ÖZCAN hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ERZURUM – 2008**ÖMER DUMAN**

KISALTMALAR

a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
a. g. d.	: adı geçen dergi
bkz	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dh.	: Dâhiliye
EUM.	: Emniyet – i Umum Müdüriyeti
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
md.	: madde
neş.	: neşreden
S.	: Sayı
s.	: sayfa
YEE.	: Yıldız Esas Evrakı
ZB.	: Zaptiye Nezaret

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ABDÜLHAMİT DEVRİ VE JÖN TÜRKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. I. Meşrutiyetin İlanı ve Mithat Paşanın Sürgüne Gönderilmesi

Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışından üç ay sonra 2 Zilkade 1293 (1876) tarihinde Mithat Paşa iktidar mevkiine getirildi. 2 Zilhicce 1293 (Miladi 10 kanunu evvel 1876 Cumartesi günü) tarihinde de Babı Âlide okunan hattı hümayun ile Mithat Paşa, Ziya (Paşa) ve Kemal Beylerin katıldıkları bir komisyon tarafından hazırlanan Kanunu Esasi ilan edildi¹.

Mithat Paşa imparatorluğun varlığı için tek kurtuluş yolu olarak Meşrutiyet idaresini görüyordu. Osmanlı tebaasının bütününe devletin mukadderatı ile alakalandırmak, ancak imparatorluk için bir garanti olabilirdi. Bu suretle yabancı devletlerin, asırlardan beri Hristiyanları himaye etmek bahanesiyle Osmanlı Devletinin içişlerine müdahale etmelerine de set çekilmiş olacaktı².

Yönetilenler kadar devleti yönetenlerin de aynı temel kanuna göre hareket etmesi yani “Devletin sağlam bir düzene bağlanması” olarak anlaşılan Meşrutiyetten, Avrupa Devletlerinin azınlıklar nedeniyle yaptığı baskıları hafifletmesi beklentileri bizzat padişah tarafından açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca devletin değişen iç ve dış şartlara ayak uyduramaması Meşrutiyeti zorunlu kılmaktaydı. Meşrutiyetle hilafet ve saltanat makamının hakları korunacak, Osmanlı vatandaşlarının hürriyet ve eşitliği sağlanacaktı. Bir diğer deyişle mevcut idari yapının yetersizliği devletin en üst düzey yöneticileri tarafından kabul edilmekteydi³.

Kurulmuş olan komisyon 1831 Belçika, 1859 Prusya anayasalarıyla yirmiye yakın tasarını incelemiştir. Bu tasarılar içinde Mithat Paşa ile Sait paşaların tasarıları da vardır. Meşrutiyetin ilanında büyük katkıları olan Mithat

¹ KURAN, A. Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 2000, s. 29.

² KARAL, E. Ziya., **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara, 2000 s. 7.

³ ERASLAN, Cezmi – OLGUN, K., **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 2006, s. 33 – 34.

Paşanın Kanun – u Cedit denilen tasarısında meclisin 120 kişiden oluşması ve sayının 1/3'ünün hükümet tarafından atanması öngörülmüştür⁴. Oniki bölüme ayrılmış ve yüz yirmi maddeden oluşmasına karşı Anayasa ne o zaman ne de daha sonraları Batılı gözlemcilerce tanımlanan Batı tarzında bir belge değildi. Daha çok Osmanlı deneyim ve uygulamasına dayanmaktaydı⁵. Kanun – u Esasi'ye göre “Devlet – i Osmaniye, ülkesi ile bölünmez bir bütündür (md. 1). Başkent, hiçbir ayrıcalığı olmayan İstanbul'dur (md. 2). Saltanat ve hilafet hakkı ve Osmanlı soyuna ve bunun en büyük evladına aittir (md. 3)⁶.

Bu çalışmalar esnasında padişahın kendilerinden şüphe ettiği kişileri memleket dışına sürgüne göndermeye yetkili olduğuna dair bir hüküm koyabilmesini içeren 113. madde tartışmalara yol açmıştır. II. Abdülhamit 113. maddenin bu şekilde kabul edilmemesi halinde Kanunu Esasiyi ilan etmeyeceğini açıklamıştı.

Genç Osmanlılar, aydınların bir kısmı ve İngilizler bu maddeden dolayı Mithat Paşa nezdinde şikâyetle bulundular. Namık Kemal ve Ziya Paşa: “*Biz böyle pejmürden kanun istemeyiz. Ya kanun tanzim edildiği gibi kabul edilmeli veyahut ilanından sarfınazar olunmalı*”, “113. maddenin ilave edilmesi Kanun – u Esasi kanunu hükm – ü zan ıskat eder” dediler⁷.

Mithat Paşa'nın 113. maddenin bazı sakıncaları doğuracağına dair bir düşüncesi olmasına karşın bu maddenin cihetine olur vermesi tepkiyle karşılanmışsa da sonuç değişmemiştir. Meşrutiyetçiler ve aydınlarla birlikte Mithat Paşa bazı eksikliklerin olacağını düşünmekle beraber ileriki zamanlarda bu eksikliklerin giderilebileceğine inanmaktaydılar.

Kanunu Esasi 23 Aralık 1876'da Beyazıt Meydanında eski ve yeni vükela, ulema ve askeri rical huzurunda törenle ilan edildi. Aynı gün bu olay devletin her tarafına bildirilerek törenler yapılması, camilerde kiliselerde dua edilmesi emredildi. Bundan başka o gün İstanbul'da Balkanlarda yapılacak ıslahat görüşmek için toplanmış bulunan devletlerarası konferansa da meşrutiyetin ilan

⁴ ERASLAN,- OLGUN, . a.g. e., s. 34.

⁵ SHAW, Stanfod, **Osmanlı imparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul, 2006, s. 219.

⁶ TANÖR, Bülent, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 2006, s. 135.

⁷ KARAL, a.g. e., s. 8.

edilmiş olduğu ve artık konferans çalışmalarına mahal bulunmadığı bildirildi. Fakat konferans bunu ciddiye almadı⁸.

Bu ilk Osmanlı anayasası 1876 şartları içerisinde Abdülmecit den beri devam eden ıslahatçı modernleşme çizgisinin belkide en radikal bir adımını sayılabilir. Ancak arkasında örgütsel bir toplumsal mücadelenin desteği değil, 93 günde 3 saltanat değişikliğine cesaret eden darbeci gücün ittifakı bulunmaktadır⁹.

1.2. Mithat Paşa'nın Sürgün Edilmesi

Kanunu Esasinin ilan edildiği gün İstanbul'da heyecanlı nümayişler de yapıldı. Halk toplulukları Dolmabahçe sarayının ve Mithat Paşa köşkünün önünde sevinç gösterileri yaptılar. Türklerden başka Rumlar, Ermeniler, Yahudiler kendi dillerinde nutuklar söylediler.

Sultan Abdülhamit padişah olduktan sonra Mithat Paşa'ya karşı veliahtlıkta gösterdiği uysal tavrı bir tarafa bırakmış hatta onun tarafından hazırlanan Hattı Hümayunu düzeltmeye gerek görmüştür ki, bu hareketi kendisinin sözünde durmayacağını ve mutlakıyetle hüküm sürmek emel ve hevesinde olduğunu belirten işaretlerdendi¹⁰. Padişahın Mithat Paşa'ya güvenmediğini tevlit eden en mühim sebep, hal maddesi olduğu halde Paşa'nın serbazane akval ve ahvali sadaret makamına geldikten sonraki etvar – ı emniyetsizliği daha da artırmaktaydı¹¹. Bununla birlikte Abdülhamit'in Osmanlı Devletini yeniden diriltecek bir padişah olduğuna inanan Mithat Paşa önderliğindeki kişiler pek fazla bir zaman geçmeden yanıldıklarını anlayacaklardır. Dış ve iç dürtülerin gelişimi o kadar yakından ilişkiliydi ki, Mithat Paşa önderliğindeki reformcular saflıkları ve bu iki dürtünün üst üste gelmesini kullanıp 1876'da ilk Kanunu Esasi'nin ilanını çabuklaştırıp, bu telaş içinde Sultan II. Abdülhamit'e büyük ödünler verip boşluklar bırakmışlardı¹².

Bu zamanda Mithat Paşa keyfi irade ile sürgüne gönderilmiş olan siyasi suçluların İstanbul'a dönmelerine müsaade etti. Matbuatın geniş bir hürriyet havası içinde neşriyat yapmasına tahammül etti. Bundan başka Avrupa büyük

⁸ KARAL, a. g. e., s. 9.

⁹ İRTEM, S. Kani, **Yıldız ve Jön Türkler**, İstanbul, 1999, s. 8.

¹⁰ KURAN, a. g. e., s. 29.

¹¹ İNAL, Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, C. I, İstanbul, 1982, s. 354.

¹² TURFAN, Naim, **Jön Türklerin Yükselişi**, İstanbul, 2005, s. 91.

devletlerinin iç işlerimize karışma mahiyetindeki telkin ve teşebbüslerinin de kabul edilemeyeceğini İstanbul'daki temsilcilerine hissettirdi. Genç Osmanlılar, muhafazakârlar, mürteciler ve maliyeciler ayrı noktalardan hareket etmek üzere kuvvetlerini Mithat Paşa'yı devirmek için birleştirdiler¹³. Sultan Abdülhamit ise bir taraftan kendine sadık ve bağlı hizmetçiler sağlarken, diğer taraftan Ziya Bey (Paşa) ve Namık Kemal Bey gibi aşırı hürriyetperverleri (Sultan Murat taraftarlarını) İstanbul'dan uzaklaştırmaya çalışıyordu¹⁴.

İşte bütün bu sebepler ve düşüncelerledir ki II. Abdülhamit Mithat Paşa aleyhine kabaran yüksek tabaka muhalefetine güvenerek ve ona istinat ederek sarayın Babı Aliye karşı üstünlüğünü hissettirmek yoluna girdi ve kendisine Babı Ali tarafından sunulan teklifleri kabul etmemeye başladı. II. Abdülhamit saraydaki müşavirlerinin de mütalaasını alarak Mithat Paşayı yalnız sadrazamlıktan değil memleketten de uzaklaştırmak için gerekli tedbirleri aldı. Müşavirleri Mithat Paşa'nın cumhuriyet ilan edip Mekke Şerifini Cumhuriyetin başına getirmek için bir komploya dâhil bulunduğu hususunda şayialar yaydılar. Bir taraftan da Mithat Paşanın iktidarda kalmasına ısrar eder gibi göründüler. Bu ısrarlar neticesinde Mithat Paşa 5 Şubat 1877'de saraya gitti. Sultan Abdülhamit bu durumda aşırı hürriyetperver Kemal Bey'in taşraya gönderilmesini istemesine karşın Mithat Paşa'nın bu emrini yerine getirmemesi dolayısıyla 24 Kânunusani 1294 (5 Şubat 1877) Pazartesi günü sadaret mührünü geri aldırdıktan sonra Kanunu Esasinin 113. maddesine uygun olarak İzzeddin Vapuruna bindirerek Avrupa'ya sürgün etmiştir. Böylelikle 113. maddenin ilk kurbanı Mithat Paşa olmuştur¹⁵. Mithat Paşa Avrupa'ya sürgün edildikten sonra bir yıl müddetle her tarafı dolaşıp gezmiş ve ağustos ayında davetli olduğu Dük de Caderlandi'nin sayfiyesinde bulunduğu sırada Padişah II. Abdülhamit tarafından afva mazhar olmuştur¹⁶.

¹³ KARAL, a. g. e., s. 10.

¹⁴ KURAN, a. g. e., s. 29.

¹⁵ KARAL, a. g. e., s. 12 – 13.

¹⁶ **Mithat Paşa'nın Hatıraları** (Hazırlayan: Osman Selim KOCAHANOĞLU), İstanbul, 1997, s. 226.

1.3. Jön Türklerin Ortaya Çıkışı ve Yükselişi

1877 yılının başında Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı sürmekle başlattığı baskı hareketi Rus Ordusunun Ayastefanos'a gelmesi üzerine Mebusan Meclisinin 1908 yılına dek dağıtılmasıyla devam etti. Bu baskıcı düzenin önemli nedenlerinden biri, cinnet geçirdiği için tahttan indirilmiş bulunan V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak için yandaşlarının iki komplo girişimi olmuştur. İlki Ali Süavi'nin önderi olduğu Çırağan Vaka'sı, ikincisi de Cleanthi Scalieri – Aziz Bey komitesinin hazırlıklarıdır¹⁷.

Sultan Abdülhamit'in istibdadı aleyhine ilk fiili hareket Çırağan Sarayı Vakası ile başlamıştır. Meselenin ruhunu Ali Süavi ve arkadaşlarının Sultan Murat'ı yeniden tahta oturtmak amacıyla Çırağan sarayına saldırımları oluşturmuştur. Abdülhamit'in Ruslara karşı zaaf göstermesi ve idarede gösterdiği keyfi hareketler, olayın meydana çıkmasına neden olmuşsa da, Galatasaray mektebi müdürlüğünden uzaklaştırılan Süavi'nin yükselme ihtirası da nedenler arasında sayılabilir¹⁸.

Abdülhamit işlerin gitgide fenalaşmasının günün birinde kendisine de dokunacağından, hatta belki de bu uğurda taç ve tahtını kaybedeceğinden korkuyordu. O günler de Avrupa'da yayınlanan ve kendi aleyhinde birçok şiddetli yazıları ihtiva eden gazete ve risaleler de bu korkuyu bir kat daha artırmakta idi¹⁹.

1908 yılında sahneye çıkan Genç Türk Hareketi, çözülmeye başlamış olan Osmanlı Devletini yaşatabilmek için acil önlemler alınması gerektiği sonucuna varmış olan bir grup batı yanlısı liberal ve sahte liberallerin uzun süreli çalışmasının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Hareketin başlangıç tarihini, Sultan Abdülmecit (1839 – 1861) tarafından girişilmiş bulunan reform hareketini askıya almış ve yerlerine kendi projelerini oturtmuş olan kendilerince müsrif ve duygusal Sultan Abdülaziz (1861 – 1876) dönemine kadar uzatmak mümkündür²⁰.

Devletin bir inhilale doğru gittiğini gören bazı mütefekkirler milli tarihimize göre bize yabancı olmaması lazım gelen fikirleri Osmanlı ülkesinde de

¹⁷ AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1987, s. 21.

¹⁸ KURAN, a. g. e., s. 31.

¹⁹ İRTEM, S. Kâni, **Meşrutiyet Doğarken**, İstanbul, 1999, s. 4 – 5.

²⁰ RAMSOUR, E., **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul, 2001, s. 11.

benimsetmek ve Avrupa’da olduğu gibi teşkilatlandırmak istediler. Sultan Abdülaziz’in daha azgınlaşan cehil ve israflarına karşı nebülaz bir parça katıhal edebilen ve ilk defa olarak devlette meşruti bir idare kurabilen siyasi bir kudret haline de gelebildi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Avrupalıların Jön Türkler – Genç Türkler dediği) 1867 de programını neşretmiş ve 1876’da hedefine varabilmiştir. Fakat bu cemiyet halk tabakalarına kadar kök salamadığı gibi Rusların Türk ordularının güzide kısımlarını mahvederek İstanbul önlerine kadar gelmesi neticesi Sultan Hamit’in emsallerinden daha azgın istibdadına yol açmış ve bu cemiyet erkânını ortadan kaldırarak tamamen sindirmiş ve kendi vehmi de günden güne artmıştır²¹.

1.4. İttihat ve Terakkinin Kuruluşu

İttihat ve Terakki cemiyeti Sultan Selim civarında, verilen son kararla Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyin zade Ali ve Diyarbakırlı İshak Sükuti tarafından (1892) yılında kurulmuştur.

Cemiyeti kurma kararının Demirkapı’daki eski Tıbbiye mektebi odunluklarında yapılan bir toplantı sırasında verildiği de söz konusudur. Cemiyetin kitabet görevini Şerafettin Mağmumi Bey yapıyordu. Cemiyeti kuran gençler, memleketin maruz kaldığı felaketlerin nedenlerini hükümetin idare sisteminde ve milletin kaderinin bir şahsın keyif ve hevesine tabi tutulmasında buluyor; Meşrutiyetin uygulanmasını sağlamak amacıyla böyle gizli bir cemiyetin kurulmasına gerek görüyorlardı. Cemiyetin kurucuları o günlerin ihtiyaç ve düşüncesine uygun bir de nizamname düzenlemişlerdi. Başlığı “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesidir” şeklindedir²².

Bu ilk örgütlenme toplantısından sonra 25’e yakın kişi daha girdi örgüte. Bunlar askeri tubbiye mektebi öğrencilerinin önde gelen, sivrilmiş kişileri idi. Örgütün yöneticileri aralarında da yeni hücreler kurmak amacıyla başka okullarla ilişki kurmaya başladılar. Örgütün hücreleri, Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytar iye, Topçu ve Mühendishane okullarında da kuruldu²³.

²¹ KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul, 2005, s. 29.

²² KURAN, a. g. e., s. 45.

²³ PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Ankara, 1974, s. 176 – 77.

Yüksek okul öğrencilerini ve yönetenler sınıfını gizli bir muhalefet derneğine üye olmaya sevk edecek birçok neden vardı. En başta yukarıda belirtildiği gibi hükümetin Osmanlı topraklarının kayıp gitmesine bir türlü engel olamaması ve uyguladığı baskıcı düzen geliyordu. Bundan başka mesleki ya da zümresel hoşnutsuzluk nedenleri de vardı.

Cemiyet üyeleri 19. yüzyılda özgürlük ve bağımsızlık için batının çeşitli memleketlerinde kurulmuş ve savaşılmış olan gizli cemiyetlerin yapılarını incelemişlerdi. İtalyan birliğinin kazanılmasında büyük rol oynayan Carbonari Cemiyetinin gizli çalışma usullerini beğeniyorlardı. Ayrıca Makedonya da Türklere karşı savaşmakta olan Balkan cemiyetlerinin örgütlerini öğrenmişlerdi. Bundan başka kurucularından kimileri Selanik'teki Mason localarına girmişler ve bunların çalışma usullerini yakından görmüşlerdi. Bütün bu kaynaklardan edindikleri bilgi ve deneyimlerle cemiyetlerini gizlilik disiplin ve ülkücülük temelleri üzerine kurdukları anlaşılmaktadır²⁴.

İlk Jön Türk gruplarının özellikle harp okullarında ve sivil yüksek uzmanlık okullarında doğması rastlantı değildir. Bu okullar Abdülhamit döneminde Türk aydınlarına biçim veren en önemli merkezlerdi. Gençler burada oldukça iyi bir öğrenim görüyorlar, yabancı diller öğrenip çok az da olsa, Avrupa devletlerinin ekonomik ve politik yaşamlarına kadar bilgi almak olanağını buluyorlardı. Osmanlı Devletini çok iyi bilen kişilerden olan İstanbul'daki Rus konsolosluğu memurlarından A. Mandelstam şöyle yazıyordu. *“Türk ordusundaki harp okulları çıkışlı genç subaylar hiç kuşkusuz Osmanlı Devletinde en liberal, en uygar unsurları meydana getiriyorlardı”*²⁵.

1.5. II. Abdülhamit ve Jön Türkler

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşundan kısa zaman sonra gizli bir örgütün mevcudiyeti II. Abdülhamit tarafından haber alındı. Bu dönemi en iyi anlatanlardan birisi olan Dr. Akil Muhtara göre “zayıf karakterli bazı öğrenciler “hürriyetçi fikirlerin” askeri tıbbiye öğrencileri arasında serbestçe dolaştığını saraya jurnal ettiler. Öfkelenen Sultan olaya el koydu. Okulun müdürü olan Ali

²⁴ KARAL, a. g. e., s. 11.

²⁵ PETROSYAN, a. g. e., s. 178.

Saip Paşa görevinden alınarak yerine askeri okullar genel müdürü Zeki Paşa, ihanetin kökünü kazıma göreviyle getirildi²⁶.

Bunun üzerine Journallenen öğrenciler hakkında tahkikat başlatıldı. Dokuzuncu sınıfın odaları basıldı. Bulunan evraklar toplandı. Avni Paşa'nın riyaseti altında bir Divan – 1 Harp teşkil olundu. Kafkasyalı Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, Şefik Ali, Ahmet Bahtiyar, Rıza Servet, Şerafettin Mağmumi, Mikael Oseb, Muammer Şevket, Tekirdağlı Mehmet, Naki Celalettin Efendiler tevkif ve muhakeme edilerek tard ve kalebentliğe mahkûm edildiler²⁷.

Abdülhamit Jön Türkleri batı hayranı ve batı tarafından desteklenen siyasi bir fikirleri olmayan kişiler olarak değerlendirmiştir. Abdülhamit'in anlatımından, onun maddi sıkıntı çeken Jön Türk'lere değişik isimler altında para yardımı yaptığı da anlaşılmaktadır.

“Her iki grupta (Genç Osmanlılar ve Jön Türkler) memleketin okumuş yazmışlarını içine alıyordu. Her iki grupta batıcılığa hayrandı. Her iki grupta memleketin kuruluşunu meşrutiyette görüyorlardı. Her iki grupta emellerine Osmanlı ordusunun bir parçasını vasıta etti. Her iki grubun dayandığı orduda içinden parçalandı. Evet, ne garip bir tecellidir ki ben bu olayların her ikisinin de (Sultan Abdülaziz ve Abdülhamit'in halli) içinde yaşadım. Amcamın öfke ile yapamadığını ben sabırla yapmayı denedim. Amcamın ceza ile başaramadığını ben bağışlayarak elde etmeye çalıştım. Ama yine de muvaffak olamadım. Ve daha garip bir tecelliye bakınız ki, Genç Osmanlıları da, Jön Türkleri de Osmanlı Devletini parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi! Bunların dediği yapılırsa Osmanlı Devleti kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa batacağı! İki kere istemeyerek de olsa dediklerini yaptık ve işte battı. Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanların gözleri açıldı mı? İnşallah!.. Evladım. Sayılan bu vatan çocukları, benim bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip gördükleri halde nasıl görmediler, nasıl görmediler de, ecdat kanı ile sulanmış bu ülkeyi kendi elleriyle batırdılar. Suçlamaya dilim varmıyor; Fakat görüyorlardı ki İngilizler, Ruslar hatta Almanlar ve Avusturyalılar yani bütün Büyük Avrupa Devletleri birbirleriyle dolaşıyorlar ama Osmanlıları üleşmekte

²⁶ RAMSOUR, a. g. e., s. 31.

²⁷ İRTEM, a. g. e., s. 22.

anlaşıyorlardı. Anlaşamadıkları kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. Öyle olduğu halde bu düşünce de olan devletlerin kendilerini arkalamalarından bir mana çıkaramıyorlardı. Söyledim yine söyleyeceğim, anlattım yine anlatacağım, düşünmüyorlar mıydı ki Osmanlı ülkesi birçok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede meşrutiyet, ülkenin unsuru aslisi için ölümdür. İngiliz parlamentosunda bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı; Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli mebus var mıydı ki Osmanlı parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeye kalkıyorlar? Hayır, bunca okumuş düşünmüş, kendisini davasına vermiş vatan evladının cibilliyetsiz çıkacağını kabul edemem!. Sadece aldandılar derim. Aldandılar ama cezalarını kendilerinden çok aldanmayan milyonlarca masum vatan evladı çekti, hem öldüler, hem vatandan oldular. Kendilerine “Jön Türkler” denilen kimseler aslında üç, beş kişidir. Bunlar yıllarca Avrupa’da benim aleyhime çalışmışlar, benim aleyhimde çalışmanın vatanın aleyhinde çalışmak demek olduğunu düşünmeden yazmışlar, çizmişler, söylemişlerdir. Çıkardıkları gazeteleri gizlice memlekete sokmanın yolunu – büyük devletlere arkalarını dayayarak – buluyorlar... Yıllar yılı ciddi sayılacak bir tesirleri olmamıştır. Ciddi bir fikirleri olmadığı gibi. Fakat buna rağmen, kendileri ile ilgilendim. Yabancı memleketlerde parasızlık yüzünden bazı kimselerin memlekete para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancıların maşası olmasınlar muhalefeti – yanı sıra olsa – namuslu kalsın diye. Ardından (Ahmet Rıza) Meşveret adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Paris sefaretimize “Ne ile geçiniyor” diye sordurdum. “Paris’te Türkçe dersler vererek” diye cevap verdiler. Paris’te hem Türkçe dersleri vererek geçinmek hem de ayrıca bir gazete çıkarmak öylemi; dolaylı yollardan para göndermeye başladım. Başka çare de yoktu”²⁸.

Sultan Abdülhamit tard ettiği ve sürgüne gönderdiği İttihat ve Terakkicileri 4,5 ay sonra affetmiştir. Cemiyet ise ancak bir sene geçtikten sonra kendisini toparlayabilmiştir. Görünen o ki Sultan Genç Osmanlılar ve daha sonra ise İttihat ve Terakki cemiyetine mensup olanları yukarıda kendisinin de beyanında görüleceği üzere aldatılmış kişiler olarak görmektedir.

²⁸ Bu belge için bkz. İSLAMOĞLU, A., **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet**, İstanbul, 2004, s. 45 – 46.

1.6. Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi

Ahmet Rıza Bey Eylül 1857 de İstanbul'da doğdu. Babası İngiliz Ali Beydi. İngiliz denmesinin nedeni Kırım savaşında İcadiye kasrına yerleşen İngiliz askerleriyle görüşmesiydi. Zira Ali Bey Hariciye Memuru olduğu için yabancı dil bilirdi. Daha sonra Şûra – yı Devlet ve Meclisi Ayan üyeliklerinde bulunmuştu. İleri fikirliliği dikkati çektiğinden 1879'da Konya'ya sürüldü. Ahmet Rıza'nın annesi İslamlığı kabul etmiş olan Avusturyalı bir hanımdı. Ahmet Rıza Sultaniden sonra Hariciye Tercüme odasında kısa bir süre kâtiplik yaptı. Sonra belki de babasını ziyarete gittiğinde gördüğü Anadolu manzaralarının da etkisiyle Fransa'da Grignon'da tarım tahsiline gitti. Babasının ölüm haberi üzerine yurda döndü. Bursa mülki idadisinde muallim ve müdür oldu²⁹.

Bursa'da eğitim sistemine getirmek istediği yenilikler dolayısıyla olacak – öteki memurların engellemeleriyle karşılaşarak diğer milletlerin ne gibi araçlar kullanarak ilerleyebilmiş olduklarını inceleme ihtiyacını hissetti. 1889 da Fransız İhtilalinin yüzüncü yıl dönümü dolayısıyla açılan sergiye görevli olarak kendini kabul ettirmeyi başardı. Paris'e gelince modern fikir akımlarını daha rahat inceleyebilmek için istifa etti. Kendi ifadesine göre o zamanlar bile pozitivizmin etkisi altında idi³⁰.

Ahmet Rıza Paris'in Pozitivist çevrelerinde kısa zamanda tanınmış bir şahıs haline geldi. Bu kuruluşun yayın organı olan La Revue Occidentale'de yazıları çıkmaktaydı. Meşveretin yayınlanacağı haberinin bu gazetede bildirilmiş olması da dikkate değer bir husustur.

“Okuyucularımızın dikkatini, Fransızca ilavesi M. Ahmet Rıza'nın yönetiminde hazırlanacak olan Genç Türklerin yayın organı Meşverete çekmek istiyoruz. Pozitivist takvimine göre iki haftada bir sayı çıkacak olan Meşveret bizim “Nizam ve İlerleme” politikamıza göre hareket edecektir”³¹.

Gazetenin ilk sayısı Aralık 1895'de çıktı. Ahmet Rıza bu işi başta Suriyeli Hristiyanlardan ve birinci meşrutiyette Suriye milletvekili olarak meclise giren Halil Ganem ve askeri tıbbiye öğrencilerinden ve tıp öğrenimini sonradan Paris'te

²⁹ AKŞİN, a. g. e., s. 31.

³⁰ MARDİN,Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908*, İstanbul, 2007, s. 179.

³¹ RAMSOUR, a. g. e., s. 35.

sürdüren Selanikli Nazım olmak üzere, buradaki sığınakların katkılarıyla yapıyordu.

3 Aralık 1895’de Meşveret Gazetesinde “*Programımız*” başlıklı bir yazı yayınlandı. Yazıda Türkiye’de basının susturulmuş olması nedeniyle “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin” kısa süre önce Paris’te Meşveret gazetesini kurup yayınlamaya başladığından söz ediliyordu. Ayrıca “Biz, varlığını düzenin korunması bakımından vazgeçilmez saydığımız yönetici hanedanı devirmek yanlısı değiliz. Biz, ilerlemenin, gelişmenin yayılmasını ve bunu barışçı yollardan gerçekleştirmeyi istiyoruz. Bizim bekçimiz “Düzen ve İlerlemedir” Kuvvet yoluyla varılan çözümler bize uzaktır. Biz reform istiyoruz; yalnız şu ya da bu bölgenin çıkarlarına yönelik değil tüm imparatorluğu kapsayan uygarlık yolunda ilerlemek istiyoruz ama Osmanlı unsurlarını koruyup güçlendirerek bunların yaşama koşullarına saygı gösterecek” diyordu³².

Gazetenin kolaylıkla yayınlanması Ahmet Rıza Bey’in hoşuna gitmişti. Baskı araçları da hazır bulunan gazeteyi çıkarmakta sakınca görmeyen ve yazı bakımından da yardıma mazhar olan Ahmet Rıza Bey, Meşveret gazetesinin yayınına devam etmiştir. Gazete nüshaları birbirini takip edince, artık Ahmet Rıza Bey Sultan Abdülhamit’in gözünde isyan bayrağı açan bir şahsiyet olarak görülmeye başlamış ve Meşveret Yıldız Sarayını adeta korkutmuştur³³.

1.7. İttihat ve Terakkinin 1895 Sonrası Faaliyetleri

Cemiyet hem yurt içinde, hem de yurt dışında eylemlerini yoğunlaştırıp, 1895 sonbaharının olağanüstü koşullarından kendisi açısından yararlanmaya çalışmaya başlamıştır. Yurtdışında Paris ve Mısır şubeleri fiilinde örgütlenmişler ve Mısır örgütünün başına İsmail İbrahim, Paris örgütünün başına ise Ahmet Rıza Bey geçmişlerdir. Ahmet Rıza Bey’in henüz basılmamış olan eserleri Mısır’daki muhalefet organlarınca tefrika edilmeye başlanmıştır. Bu koşullar altında Mekteb – i Mülkiyede faaliyet gösteren Ali Kemal Bey de Halepten firar ederek Paris’e gelmiş ve muhalefete başlamıştır.

Cencure şubelerinden habersiz olduğu anlaşılan Abdülhamit’in; gizli Jön Türk örgütü üyelerini 1894 – 1895 yıllarındaki tutuklama ve çeşitli yerlere sürgün

³² PETROSYAN, a. g. e., s. 182–183.

³³ KURAN, a. g. e., s. 43.

ettirmesi örgütün varlığını sona erdiremedi. Hatta devletin ileri gelen memurlarından harbiye Nezareti Dördüncü Şube Muhasebe Şefi Hacı Ahmet Efendi başkanlığında, örgütün ilk merkez komitesi kuruldu. Askeri tıbbiye öğrencilerinden Mekke'li Sabri (ki tutuklamalardan sonra okuldaki organizasyonun başına geçmiştir), Hüseyin Avni ve İstanbul Rüştîyelerinden birinin müdürü olan Nadir Merkez komitesindeydiler. Örgütün İstanbul yönetimine daha önce “Yeni Osmanlılar” hareketine de katılmış olan Naili Efendi adında bir de tarikat şeyhi girdi. Hacı Ahmet yönetimindeki komite Abdülhamit’i tahttan indirme kararı aldı ve yıldız sarayını korumakla görevli askerler arasından yandaşlar toplamaya başladı ise de bunu öğrenen Paris’teki Jön Türkler buna karşı çıktılar³⁴.

Tam bu sıralarda değişik öğrenci grupları Hacı Ahmet’in liderliğini kabul ettiklerini bildiriyorlardı. Cemiyet askeri darbenin Ağustos 1896’da yapılmasını kararlaştırdı. Bu tarihin seçilmiş olmasının nedenleri pek belli değilse de şu hususa işaret etmekte sakınca yoktur. Baştaki Sultanı devirmeye yemin etmiş olan ve gücünün yetiyeceğine inandığı ilk fırsatta darbeyi indirmeyi kararlaştıran cemiyet, birkaç seneden beri fırsat kollamaktadır. Zaman zaman yapılan tutuklamalarla hızı kesilmiş olsa bile cemiyetin, gayesine ulaştırarak kadar çok üyesi bulunmaktadır. Hareketin öne alınmasında en büyük etkenlerden birisi de, aynı tarihte, yani Ağustos 1896’da doruk noktasına ulaşmış olan Ermeni Sorunudur³⁵.

1893 ile 1896 yılları arası birçok Genç Türkler Avrupa’ya firar etmiştir. Bunlar arasında I. Meşrutiyeti müteakip Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi, onunla beraber iken Mizancı Murat Bey’le giden Tunalı Hilmi Bey Cemiyet’in müessislerinden olup Romanya’ya iltica eden ve Roman tabiiyetine girerek orada doktorluk yapan ve Derviş Himaya iltihak eden İbrahim Temo, Doktor Akil, Muhtar Bey, Arap Ahmet ve Çürük sulu Ahmet beyler ve daha bir çok münevver Türk gençleri vardı³⁶.

³⁴ PETROSYAN, a. g. e., s. 184.

³⁵ RAMSOUR, a. g. e., s. 44.

³⁶ AYDOĞAN, Erdal, **Bahaeddin Şakir Beyin Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Ankara, 2004, s. 30–31.

Abdülhamit'i tahttan indirmeye yönelik darbe girişimini İstanbul merkezi kendi inisiyatifiyle yapmaya karar vermiştir. Ancak planın icrasından bir gün önce kâtiplik görevini yürüten Nadir Bey'in gelişmeleri İsmail Paşa'ya nakletmesi sonucunda bütün tasavvurat suya düştü. Sarayın yürüttüğü yeni bir tutuklama operasyonu sonucunda, harekâtın tüm planlayıcıları ile onlara yardım edenler ve bir kısım sempatizanlar toplandı³⁷. 1896 senesi iptidalarında Dr. Abdullah Cevdet ile Tıbbiyeli Rodoslu Süleyman, Fatihli İbrahim Nazmi, Avrupa'daki Jön Türklerle münasebette bulunmak suçundan yakalandılar. Abdullah Cevdet Trablusgarp'a, Rodoslu Süleyman Şam'a, Fatihli Nazmi de Manastıra sürgün edildiler. Fakat sonra Fatihli Nazmi "hainane hal ve hareketlerle meşgul olduğu ele geçen evrakla sabit olmasına binaen" Fizan'a sürgün edildi³⁸.

Tüm bu tutuklama ve sürgünlerden dolayıdır ki Abdülhamit'i tahttan indirmeye yönelik darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1.8. 1900 – 1905 Yılları Arası Faaliyetleri

1898 – 1900 yılları arasında Jön Türklerin eylemleri birkaç gazete ve propaganda broşürünün yayınlanmasına münhasırdı. Türlü Jön Türk grupları arasında örgütsel bağlar yoktu. Onların bu birbirinden kopuk ve dağınık eylemleri feodal saltçı rejime karşı mücadelelerinin ilerideki gelişmeleri için ciddi bir engel olmuştur. Ama hareketin birçok üyesi bu durumun farkına varmaya başlamıştı.

Bu yüzden tüm Jön Türk gruplarını güçlü bir örgüt çevresinde toplamak için bir kongre toplanması cemiyetin Kahire merkezince ileri sürüldü. Böylelikle her merkezin kendi başına müstakil hareket ve eylemlerde bulunması önlenecek hem de daha güçlü ve aktif bir şekilde Sultan Abdülhamit'e Meşrutî yönetime geçilmesi yönünde baskı kurabileceklerdi.

Kongrenin açılışı için 20 Ekim günü tasarlanmıştı. Kongrede reis – i umumi, aza intihabı ve nizamname tanzimi yapılacaktı. Davetiyelerin yalnız dışarıda bulunan Türklere değil, Türkiye'deki önde gelen aydınlara da gönderilmesi ilginçtir. Ancak gruplar arasında bir uzlaşma sağlama olasılığı olmadığının anlaşılması üzerine kongre yapılamadı. Ahmet Rıza ve yandaşları

³⁷ HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)**, İstanbul, 1985, s. 317.

³⁸ İRTEM, **a. g. e.**, s. 66.

kongre toplanmasına karşı çıkmışlardı. Ahmet Rıza'da bu düşünce ve tavrı oluşturan nedenler pek olasıdır ki, kongre toplanmasını öneren Kahire komitesinin, hükümete karşı bir ayaklanma fikrini ileri sürmesi ve bir başlangıç olarak da hükümet binalarını havaya uçurup en ağır suçlu yüksek memurlardan bir kaçının öldürülmesini önermesidir³⁹.

1899 sonuna kadar cemiyet oldukça aktif olmakla birlikte mali sıkıntılar nedeniyle saray ile pazarlığa oturulması ve bu sefer onun şartlarına uyularak gizlenmeyecek biçimde bir anlaşma yapılması isteği merkezi büyük bir sarsıntıya uğratmıştır⁴⁰.

Aralık 1899'da çocukları Mehmet Sebahattin ve Ahmet Lütfullah'la birlikte Fransa'ya kaçan Damat Mahmut Paşa cemiyete katıldı. Abdülhamit Damat Mahmut'un kaçarak cemiyete katılması karşısında her zamankinden daha fazla endişeye kapılmıştır. Zira Paşa saraya mensup yüksek mevki sahibi bir kişiydi. Nitekim padişah Paşa'yı şu ya da bu yolla geri getirmek için yoğun bir faaliyet göstermiştir⁴¹. Sultanın ve danışmanlarının düşüncelerine göre Damat Paşa kendisini güvence altına aldıktan sonra pazarlık masasına oturmayı kolaylaştıracak eski bir tür taktiğini kullanıyor ve neticenin yüklü miktarda tazminatla kapanacağını hesap ediyorlardı⁴².

Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya gelişinden hız alan Jön Türklerden çoğu onun etrafında toplanmayı düşünüyorlardı. İshak Sükûti Osmanlı gazetesini Paşa'nın emrine vermeği teklif etti. Gazete bundan sonra paşanın parasıyla idare olunmağa başladı⁴³.

Kısa bir süre sonra Damat Mahmut Paşa Mısır'a geçerek Hıdiv ile temaslara başlamıştır. Devreye Cramer de sokulmak istenmiş ve olay sarayın kuşkulandığı İngiliz desteğinde eylem görünümüne getirilmiştir. 19 Nisan 1901 tarihine kadarki yaklaşık yedi ay süre ile burada Paşa ve oğulları ile Hıdiv arasında pazarlıklar yapılmış, Osmanlı Sultanı ile ilişkilerini düzenlemeye çalışan Mısır yöneticisi onları önce himayesine almış ve ülkeye geri dönmeye iknaya çalışmış. 1901 başlarında bunu sağlar gibi olmuşsa da daha sonra oğullarının

³⁹ PETROSYAN, a. g. e., s. 210.

⁴⁰ HANİOĞLU, a. g. e., s. 342.

⁴¹ AKŞİN, a. g. e., s. 42.

⁴² RAMSOUR, a. g. e., s. 74.

⁴³ İRTEM, a. g. e., s. 142.

baskısı ile geri dönmeyi reddetmiş ve Abbas Hilmi Paşa bu girişimde başarısız olmuştur⁴⁴.

1.9. Birinci Jön Türk Kongresi

Damat Mahmut Paşa'nın oğulları Prens Sebahattin ve Prens Lütfullah Jön Türk hareketindeki dağınıklığı ortadan kaldıracak ve devlette yapılması arzu edilen esaslı yenilikleri ya da neler olduğu konusunda bir uzlaşmaya varmak ve bir kongre yapmak amacıyla, daha Mısır'dayken bir beyanname yayınlamışlardır. Sebahattin Bey'e göre Jön Türk grupları o zamana kadar yalnız basın yolu ile propaganda yapmış ve Abdülhamit'e çeşitli layihalar sunmuşlardır. Dolayısıyla bu birbirinden kopuk ve dağınık gruplar, Abdülhamit'e karşı ciddi bir sonuç elde edememişlerdir. Üstelik bu dağınıklık hareketin başarıya ulaşmasında önemli bir engel oluşturmuştur⁴⁵.

Kongrenin akdi çeşitli memleketlerde bulunan bütün Osmanlı hürriyet perverlerinin bir araya toplanmasına bağlıydı. Hâlbuki bu inkılâpçıların bir kısmı seyahat yapmak imkânlarından mahrum hatta günlük ihtiyaçlarını bile sağlamaktan aciz bulunuyorlardı⁴⁶. Prens Sebahattin kongreye katılabilmek için yardıma gereksinim duyanlara maddi yardımda bulundu.

Jön Türklerin bu ilk kongresi 4 – 9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te yapıldı. İlk oturum gizli olarak ve Jön Türk hareketinin sempatizanlarından akademi üyesi Fransız Le Fevre Pontalis'in evinde yapıldı. Kongreye 60 – 70 kişi kadar delege katıldı. Türk, Ermeni, Yunan, Arap, Arnavut, Çerkez, Kürt, Yahudi delegelerden oluşan kongreciler arasında Prens Sebahattin, Prens Lütfullah, İsmail Kemal, Hoca Kadri, Halil Ganem, Ali Haydar Mithat, İbrahim Temo, Nazım, Ali Fahri gibi Jön Türk hareketinin önde gelen eylemcileri yer alıyordu⁴⁷.

Kongrede iki önemli tez ortaya atıldı. Birincisine göre yalnız propaganda ve yayınlara devrim yapılamazdı, onun için de askeri kuvvetlerin de devrim çalışmalarına katılmasını sağlamak gerekiyordu. İsmail Kemal'in ortaya attığı bu görüşe karşı çıkan olmadı ve nitekim az sonra bu yolda bir girişimde bulunuldu.

⁴⁴ HANİOĞLU, a. g. e., s. 343.

⁴⁵ AKKAYA, Rukiye, **Prens Sebahattin**, Ankara, 2005, s. 24.

⁴⁶ KURAN, a. g. e., s. 189.

⁴⁷ PETROSYAN, a. g. e., s. 216–217.

İkinci tez devrimi sağlamak için yabancı müdahalesinin davet edilmesi yönündeydi. Prens Sebahattin ise bunun sakıncalarını belirtmekle birlikte devrim kargaşalığı sırasında rastgele çıkarıcı müdahaleleri önlemek için “Menfaati menfaaimize uygun hür ve demokratik hükümetlerle” anlaşmakla söz konusu sakıncaların giderileceği kanısındaydı⁴⁸.

Prens Sebahattin duygulu konuşmasına alkışlarla karşılık veren delegeler çalışmalarının sonucunda aşağıdaki bildiriye açıkladılar.

1 – *İmparatorluğun kötü yönetimin yegâne suçlusu olarak beşeriyetin nefretini kazanmış ve yirmi beş yıldır devam eden rejimle, Osmanlı vatandaşları arasında dayanışma olduğu iddialarını bütünü ile reddediyoruz.*

2 – *İmparatorluğun farklı din ve ırklara mensup vatandaşları arasında hiçbir ayırım yapılmaksızın, bir sulh antlaşması yapılmasını istiyoruz. Padişah fermanı ile ilan edilecek ve uluslar arası antlaşmalar ile garanti altına alınacak bu sözleşme, mahalli idarelerde görev alma haklarını güvence altına alınacak, vazife mesuliyetler bakımından herkesi eşit sorumluluk altında bulunduracak ve farklı azınlıklar arasındaki birlik ve beraberliğin yegâne güvencesi olan Osmanlı Hanedanına sadakat ve doğrulukla hizmet etmeyi temin edecektir.*

3 – *Şartlar ne olursa olsun kendimizi Osmanlı vatandaşlarının arzularını karşılamaya adıyoruz ve vatanseverlerin şu üç gayenin gerçekleşmesine yardımcı olmalarını istiyoruz:*

A) *Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmez bütünlüğünün devam ettirilmesi.*

B) *İlerlemenin temel şartı olan sulh ve asayişin yeniden kurulması.*

C) *İmparatorluğun yasalarına uyulması ve özellikle keyfi uygulamalara karşı genel reform hükümlerinin tatbik edilmesi ve Osmanlıların siyasi hak ve hürriyetlerinin yegâne dayanağı olan 1876 yasasına hürmet edilmesi.*

4 – *Beynelmilel anlaşmalara ve özellikle, Berlin Antlaşması’nın Türkiye hudutları dâhilinde asayiş ile ilgili maddelerinin İmparatorluk’un bütün eyaletlerinde uygulanması gerektiği hususundaki kesin kanaatimizi ilan ederiz⁴⁹.*

⁴⁸ AKŞİN, a. g. e., s. 44.

⁴⁹ Bildiri maddeleri, RAMSOUR, a. g. e., s. 87’den aynen alınmıştır.

1.10. İkinci Jön Türk Kongresi

İmparatorluğu tehdit eden dış olaylar, Avrupa'daki Jön Türk gruplarının Abdülhamit'e karşı muhalefetlerinin hızlanmasına neden oldu. Zira Makedonya ve Arnavutluk olaylarından sonra İngiltere ve Rusya'nın "Hasta adam"ın mirasını açıktan paylaşma girişimleri karşısında, Sultanın çaresizliği bir daha gündeme gelmiştir⁵⁰.

Cenevre'deki Ermeni "Taşnaksütyun Cemiyet" Teşebbüsü Şahsi Ademi Merkeziyet Cemiyetine hitaben Prens Sebahattin beye gönderdiği bir mektupla önemli bazı meselelerin görüşülmesi için bir delegenin kabul edilmesini istemiştir. Birkaç gün içinde Ermeni delegelerinin çabasıyla gerek Terakki ve İttihat cemiyetinden ve gerek Teşebbüsü Şahsi grubundan delegeler seçilmiş ve ilk toplantı Prens Sebahattin Bey'in Berlin Sokağındaki bürosunda yapılmıştır⁵¹. Sebahattincileri Dr. Nihat Reşat, Fazlı Beyler; Terakki ve İttihat, Bahaettin Şakir ve Hüsrev Sami Beyler; Ermenileri Malumyan ile başka birisi temsil ediyordu. Hayli çekişmeli olduğu anlaşılan bu toplantılardan sonra 27 Aralık 1907 günü Kongre Ahmet Rıza, Sebahattin ve K. Malumyanın ortak başkanlığı altında açıldı⁵².

Bu yepyeni ruhlu 3 grup "Ermeni Devrim Federasyonu", "Teşebbüsü Şahsi Âdemi Merkeziyet ve Meşrutiyet Osmanlı Birliği" ve "ittihat ve Terakki Osmanlı komitesi" bu dayanışmayı ortak bir organizasyon komitesi kurulması önerisinde bulunmuşlardır. Bu üç komite, ikişer delegesini organizasyon komitesi üyeliği için ayırmışlar ve böylece oluşan organizasyon komitesi hemen harekete geçerek 20 oturum sürmüş olan çalışmalarına başlamış ve ilk oturumda hareket programının ona çizgileri üzerinde anlaşmaya varmıştır⁵³.

Üç gün süren bu kongreden sonra aşağıdaki kararlar alınarak toplantı sona ermiştir.

⁵⁰ AKKAYA a. g. e., s. 39.

⁵¹ KURAN, a. g. e., s. 287 – 288.

⁵² AKŞİN, a. g. e., s. 65.

⁵³ PETROSYAN, a. g. e., s. 260.

1. *Osmanlı Devletinin siyasi ve mülki istiklali*

2. *İdare – i hazıranın değiştirilmesi*

3. *Usul – ü Meşrutiyetin tesisi*

Bütün bu resmi kararlar vesaire belki diğer Jön Türk mensuplarını tatmin eden faaliyetler olsa da Prens Sebahattin için büyük bir mana ifade etmiyordu⁵⁴.

Kongre çalışmaları sonunda varılan kararlar bir bildiri halinde ve şu suretle bildirildi.

1. Osmanlı Devletindeki milletler arasından tam bir birlik sağlanmıştır.

2. Osmanlı milletleri 30 yıldan beri içinde yaşamakta oldukları bir yönetim biçimini kınamaktadırlar.

3. Bu yönetiminin sorumlusu II. Abdülhamit'tir ve milliyet kışkırtmaları ile Osmanlı milleti arasında düşmanlık yaratmıştır. Ülkenin yönetimini, ticaretini, ziraatını, eğitimini kötürüm yapmıştır. Basını esirlik altına almış her çeşit yayınları sansürden geçirtmek, yalan haberler ve havadisler yayınlamak suretiyle, cahilliği ve ikiyüzlülüğü yaymıştır. Halkın cahil ve namussuz memurlar tarafından soyulmasına, ağır vergilerle saray dalkavuklarının zengin olmasına göz yummuş, halkı aç, çıplak ve düşkün bir duruma getirmiştir. II. Abdülhamit dış siyaset bakımından da memleketin perişan bir hale gelmesine ve sınırlarının daralmasına sebep olmuştur.

Ayrıca bu idare biçimi devam ederse, Arnavutluk Makedonya ve Ermenistan'ın Osmanlı topraklarından ayrılıp yabancı devletlerin boyunduruğuna girme tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu da saptamıştır⁵⁵.

Daha sonra beyannamede bütün halktan yardım istenilmekte ve herkese çektikleri hatırlatılmakta, rica ve dilekle bir şey elde edilemeyeceğinin anlaşıldığı söylenmekte ve “binaenaleyh kongre furuk – u muhteliflerin türlü partilerin) vesait – i ihtilal – karaneye müracaat lüzumunu ittifak – ı ara ile tasdik etti” denilmektedir. İhtilal vasıtaları bazı değişikliklerle şu biçime sokulmuştur:

1. *Hükümetin ef'al ve harekâtına karşı silah ile mukavemet.*

2. *Siyasi ve iktisadi tatil – i işgalat ile silahsız mukavemet (Polis ve hükümet memurlarının tatil – i meşguliyeti)*

⁵⁴ EGE, Nezahat Nurettin, **Prens Sebahattin (Hayatı ve İlim Müdafaaları)**, İstanbul, 1977, s. 132.

⁵⁵ KARAL, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, Ankara, 1999, s. 19.

3. Hükümet – i hazıraya vergi vermemek.

4. Ordular dâhilinde telkinat: Asker ve evlad – ı vatan, erbab – ı kıyama karşı yürümemeğe davet olunacak.

5. Kıyam – ı Umumi.

6. Hadisatın gösterdiği lüzuma göre sair vesait – i icraat.⁵⁶

⁵⁶ BAYUR, Y. Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Ankara, 1991, s. 398.

İKİNCİ BÖLÜM

2. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI'NA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Dönemin mütefekkirlerinden Akçuraoglu Yusuf Bey II. Meşrutiyetin ilanında etkili olan başlıca unsur ve sebepleri şu şekilde sıralar.

- 1- Abdülhamit'in kötü idaresi ve ondan doğan hoşnutsuzluk
- 2- Bulgar, Sırp, Yunan çete ve komitecilerinin faaliyetleri ve Makedonya'da Türk ve Müslüman halka zulümleri
- 3- Yurdun birçok yerlerinde ki (Makedonya, Yemen vs.) ayaklanmalar ve Türk gençlerinin hemen daimi bir seferberlik halinde her tarafta kırıdırılması
- 4- Büyük devletlerin Osmanlının içişlerine karışmaları ve Makedonya'nın elden gitmek üzere olduğu düşüncesinin Türk ve Müslümanlar arasında yerleşmeye başlaması
- 5- İttihat ve Terakki ile Prens Sebahattin Bey grubunun propagandaları ve bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri
- 6- Orduda, özellikle 3. Orduda, genç subayların hemen tamamıyla inkılâp lehine kazanılmış ve mevcut yönetime karşı olmaları
- 7- II. Abdülhamit tarafından yurdun pek çok yerlerine sürülmüş olan büyük sayıda suçsuz olan insanların bulundukları yerlerde halkı bilinçlendirme çabaları⁵⁷.

2. 1. XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğunda Fikir Hareketleri

II. Meşrutiyet dönemi her bakımdan kendisinden sonraki dönemi çok derinden etkileyen bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan tecrübeler ve kazanılan yeni siyasal ya da fikri gelenekler, yapılan münakaşalar, gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri, cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplara ışık tutmuştur.

Osmanlı ıslahatlarının Tanzimat döneminde hız kazanmasıyla birlikte, batı fikirlerinin de Osmanlı aydınlarını etkilediğini görmekteyiz. Esasında

⁵⁷ AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarzı Siyaset*, Ankara, 1976, s. 20.

modernleşme konusunda dönemin fikir akımları arasında az – çok bir mutabakat vardır. Fakat bunun derecesi konusunda münakaşalar yürütülmektedir. Genel çizgileri itibarıyla dönemin fikir akımlarını aşağıdaki kategorilerde değerlendirebiliriz.

2. 2. Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk defa olarak Osmanlı milleti yaratma fikri II. Mahmut zamanında ortaya çıkmıştır. II. Mahmut “Ben tebaam arasındaki farkı ancak cami, kilise ve havralarda görmek isterim” diyerek tebaası arasında bir fark gözetmediğini belirtmiştir. Bu dönemde Avrupa’daki milliyet düşünceleri soy ve ırktan daha ziyade vicdani unsura dayanan bir niteliğe sahipti. II. Mahmut ve ondan sonraki idareciler bunu tam olarak kavrayamamışlar ve Osmanlı gayrimüslim tebaasına serbestlik tanıyarak karşılıklı dostluk şeklinde bir milliyet ve millet yaratma fikrine inanmışlardır⁵⁸.

Osmanlılık fikrini savunanlar imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan fertler arasında dil, din ve ırk bakımından hiçbir fark gözetmeksizin hepsinin aynı hak ve yetkilere sahip olduğunu kabullenmenin Osmanlı Toplumu için tam bir dayanışma unsuru olacağını savunmuşlardır. Bunun neticesi olarak ta Osmanlı Devleti’nin varlığını eski sınırları dâhilinde muhafaza edebileceği düşüncesi hâkimdi⁵⁹.

Osmanlılık fikrinin yaygınlaştırılması için mektepler açılacak, misyoner faaliyetleri örnek alınacak, dil ve kültürün yaygınlaştırılmasına çalışılacaktı⁶⁰.

Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinde etkili olan bu siyaset Türk unsurunun iktisadi ve sosyal açıdan yeterince olgunlaşmamış olması, Hristiyan azınlıkların ise tamamen bağımsızlık emelleriyle dolu olmaları sebebiyle bu fikirden sonuç alınamamıştır⁶¹.

"Genç Osmanlılar Cemiyetinin çalışmalarıyla meşrutiyet fikri ve programı, Mithat Paşa'nın da, tesiriyle II. Abdülhamit devrinde gerçekleşerek Kanun – u

⁵⁸ AKÇURA, a. g. e., s. 20.

⁵⁹ AKÇURA, a. g. e., s. 19.

⁶⁰ MARDİN, a. g. e., s. 182.

⁶¹ AKÇURA, a. g. e., s. 81 – 82.

Esasi (Anayasa)nın ilan edilmesine, parlamentonun kurulmasına ve meşrutî idarenin yerleşmesine imkân vermiştir. Osmanlılık fikrinin zaferini gösteren bu olaylar uzun sürmemiş, II. Abdülhamit'in, Osmanlılık fikrinin zararlı olduğu kanısına varması, Meşrutîyet idaresine son vermesi ve istibdat devrini başlatması ile bu akımın uygulamada başarısını sindirmiş ve fikrin öneminin kaybolmasına sebep olmuştur⁶².

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, Osmanlı ülkesindeki tüm milletler kendi kimliklerini, özgürlüklerini ve varlıklarını devlet olma girişimlerini ileri sürmekte serbesttiler. Tekrarlamak gerekirse yalnız Türkler bu girişimin dışında kalıyorlardı. Çünkü bu hâkimiyeti siyasiye doktrinine bağlı ve bağımlı kalarak ve kendilerini "Millet – i Hâkime" ilan ederek artık yok olmaya mahkûm bir çerçeveyi saklı tutmak istiyorlardı⁶³.

Osmanlıcılık formülü, ne Balkanları ne de Arapları hiçbir zaman tatmin etmemiştir.

Osmanlıcılık görüşü, ayrıca zamanında gelişmeye başlayan milliyetçilik akımının gereklerine tamamen zıt bir şekilde ortaya çıktığından ve gerçeklere de cevap vermediğinden başarısızlığa uğramıştır. Bu yüzden artık Osmanlılık fikrinin yerini yavaş yavaş İslamcılık siyaseti almaya başlıyordu. İslamcılık siyaseti ise kısaca İmparatorluğun Müslüman nüfusla meskûn topraklarının paylaşılmasını ve dağılmasını engellemek için ortaya atılmıştı. Bu dönemden sonra II. Abdülhamit'in saltanatının sonuna kadar devletin resmi ideolojisi İslamcılık ideolojisi olacaktır⁶⁴.

2. 3. İslamcılık (Panislamizm)

Osmanlı devletinin sosyal ve siyasi bütünlüğünü korumak amacıyla ileri sürülen hal şekillerinden biri olarak İslamcılık, gerek Tanzimat'tan önceki devrede, gerek Tanzimat devrinin fermanlarının ve bu devrin fikir hareketlerinde, ve gerekse I. ve II. Meşrutîyet devrinin fikir ve uygulama alanında görülmüştür.

⁶² KARAL, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara, 1962, s. 496 – 498.

⁶³ TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, 1962, s. 10.

⁶⁴ KODAMAN, Bayram, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XII, İstanbul, 1989, s. 60 – 61.

Memlekette İslamiyet ve dünyanın her tarafındaki müslümanlara önem veren ve bütün müslümanlar arasında bir birliğin gerçekleşmesini mümkün kılmaya çalışan ve devletin sosyal bağlarını din birliğinde arayan bu akım, bilhassa Birinci Meşrutiyetin sonlarına doğru büyük bir gelişme göstermiştir. Birinci Meşrutiyeti izleyen istibdat devrinde, Osmanlılık ülküsünün terk edilmesi bir zorunluluktur. Çünkü Osmanlılık ancak Meşrutiyet idaresi ile devam edebilirdi. Osmanlılık ülküsü terk edilince, dinci bir ülkeye yani İslamcılığa gidilmiştir. Sultan II. Abdülhamit İslamcılıktan faydalanmış, İslamcılığı mutlakıyet idaresinin temel taşı yapmış, iç idarede ve dış siyasette İslamiyet'i bir sistem, devletin uyguladığı bir sosyal politika prensibi haline getirmiştir⁶⁵.

Batılıların Panislamizm dedikleri bu fikir Osmanlı milleti teşkil etme siyasetine kısmen iştirak eden Genç Osmanlılardan doğmuştur. Genç Osmanlı siyasetçi ve şairlerinin ana konuları İslamiyet olmuştur.

II. Abdülhamit İslamcılığı içte ve dışta etkili bir siyaset haline getirerek etrafına topladığı Arap zümresi ile imparatorluğu Türk – Arap imparatorluğu haline getirme yolunu düşünmüştür.

II. Abdülhamit bu düşünce ile imparatorluğun varlığını korumak ve Hilafet etrafında Dünya İslam Birliği'ni kurma fikrini düşünmüştür. Bu sebeple Halifeliği imparatorlukta birliğin muhafazası için gerekli gördüğü gibi İslam birliğini sağlamada da gerekli görüyordu⁶⁶.

İslamcılık hareketinin iki temel çizgisini **ihyacılık** ve **selefiyecilik** oluşturur. Bunlardan İhyacılık din'in asr – ı saadette, peygamberimizin hayatta olduğu dönemdeki haliyle yaşanması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşılık Selefiyecilik ise din'in kuralları değişmemekle beraber yeni içtihatların yapılabileceği ve Müslüman hayatının yeni şartlara göre tanzim edilebileceği görüşünü benimsemektedir. Bu iki ana gruba mensup olan aydınlar Sırat – ı Müstakim, Sebilürreşat gibi dergiler etrafında toplanmışlardır. Bunların düşünce ve tekliflerini de aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

⁶⁵ KARAL, a. g. e., s. 543 – 549.

⁶⁶ KARAL, a. g. e., s. 544 – 546.

Büyük İslam Birliği: Din, cemiyetin temel direğidir ve dinle millet birdir. İslam dinine mensup insanlar, Hilafet etrafında dil farkı gözetmeksizin bir tek millet oluşturlar.

İslam Terakkiye Mani Değildir: İslam dini insanlığın ön plana çıkardığı bütün değerlere, demokrasi, hürriyet, eşitlik, kardeşlik vb. sahiptir. Müslümanların geçmişte kurduğu yüksek medeniyet bunun göstergesidir. Dolayısıyla, gelişmeye mani olan din veya dini değerler değil, fakat dinin değerlerine göre hareket etmeyen Müslümanlardır.

Cağdaslaşma: Batının ilim ve tekniğini, sanayisini almaya mecburuz. Fakat Avrupalıların bütün adetlerini, ahlakını ve hayat tarzını kabul edemeyiz.

İslamcılar, batıcıların ileri sürdüğü şeylerden sadece batı ilim, teknik ve sanayinin alınmasına taraftardır.

İslamcılık akımı, teokratik bir devlet düşüncesini benimsemekte, din ve devlet arasında tam bir kaynaşma ifade etmektedir. İmparatorluğunun kurtuluşu için Genç Türkler, meşrutiyete dayanan Osmanlıcılık sistemini kabul etmesine karşılık II. Abdülhamit istibdadı dayanan İslamcılık sistemini kabul etmiştir.

İslamcılık akımı, Osmanlı devletine, yabancı devletlere karşı din birliğine dayanan yeni bir kuvvet, şümullü ve sağlam bir dayanak temin etmek gayesiyle, gerçekleşmedeki imkânsızlığı ve doğuracağı sakıncaları da göz önünde bulundurmadan, İkinci Meşrutiyetten önce, Panislamizm, İttihadi İslam prensibi olarak ortaya atılmıştır.

Vatandaş arasında din ayrımı yapması bakımından, devletin beşeri unsurunu ve dolayısıyla ülke ve hâkimiyet unsuru aleyhinde olayların doğumuna sebebiyet vermesi bakımından bu görüş, devlet birliği için tehlikeli olmuştur. Gerçek güçlükleri ve muhtemel dış tepkileri nazarı itibara almadan ileri sürülen bu görüş, devleti batmaktan kurtarmayı değil, bilakis batmaya sürüklenmeyi kolaylaştırmış ve İmparatorluğun batışının başlıca nedeni olmuştur. Bu fikir Osmanlı tebaası arasında birleştirici unsur olmaktan çok ayrılığı da beraberinde getirecektir. Müslim Osmanlı tebaası ile gayrimüslimler birbirlerinden

ayrılacaklardı. Farklı bir açıdan bakıldığında ise bütün Müslümanlar tek bir idare altında toplanacaklardı⁶⁷.

İslamcılar bir çok gazete ve dergi çıkarmışlardır. Özellikle Sırat – ı Müstakim, Sebilür Reşad, Ceride – i Sufiye, Ceride – i İlmiye, Beyan – ül Hak, Hikmet gibi dergiler bu akımın siyasal hayat içerisindeki sesini duyurmuşlardır⁶⁸.

II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık akımının önde gelen isimlerinden, Mehmet Akif, Süleyman Nazif, Baban zade Naim'dir⁶⁹.

2. 3. 1. Abdülhamit, İslamcılık(Panislamizm) ve Hilafet

İkinci Abdülhamit politikasını kendinden önceki Tanzimat politikasından ayıran en önemli unsurların başında Panislamizm gösterilmektedir⁷⁰.Mevcut şartlarda artık batının desteği kaybedilmişti. Onların desteğini sağlamak için yapılan reformlar sonuç vermemiş, kaybedilen topraklarla nüfustaki dağılımın Müslümanlar lehine değişimi ve Abdülhamit'in dindar kişiliği devlette Islama yönelik faaliyetlere dönülmesine sebep olmuştu. Ortada her geçen gün farklı unsurları nedeni ile dağılmakta olan bir devlet vardı. Milliyetçilik akımları, dinsel ve etnik farklılıklar devletten kopuşu oluştururken, devletin eski tebaaları, Avrupalı güçlerin elinde Osmanlıya karşı bir silah haline gelebiliyordu. Bunu önlemeye yönelik politikalar Panosmanlıcılık adı altında toplanabilir. Ancak bu politikanın başarısızlığı Abdülhamit dönemine gelindiğinde kabul edilmeye başlanmıştır. Panislam; bu dönemde yeni bir politik uygulamadır. Genel olarak uygulanan denge politikası terk edilmemekle birlikte, en az onun kadar ağırlıklı olmak üzere İslami unsurları ön plana çıkaran bir politika uygulanmaya başlamıştır⁷¹. Amacıyla, yöntemiyle diğer *pancı* politikalardan da farklılıklar göstermektedir.

Bir Panislam politikasının uygulanabilmesi için buna öncülük edecek bir merkezi otoriteye ihtiyaç duyulur. İslam dünyasını bir araya toplamak gerekliken bunların her yerde liderleri halifeye itaatleri sağlanmalıdır. Bu Abdülhamit

⁶⁷ AKÇURA, a. g. e., s. 21 – 22.

⁶⁸ TUNAYA, a. g. e., s. 10.

⁶⁹ İSLAMOĞLU, a. g. e., s. 36.

⁷⁰ GEORGEON, Francois, "II. Abdülhamit ve İslam", **Tarih ve Toplum**, Nisan 1993, S. 112, s. 47.

⁷¹ ERASLAN, Cezmi, **II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul 1992, s. 28.

tarafından bir ölçüde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır ancak bu politikanın kendine özgü özellikleri vardır.

Uygulanan politikalar; devlette Hristiyan unsura güvenilemeyeceği için Müslüman unsurlara yönelikti. Bu tür faaliyetlere Arap eyaletlerine siyasi ve iktisadi açıdan verilen öncelik bu tür yerlere yapılan atamalarda kaliteli memurların tercih edilmesi, devlet yatırım ve olanaklarından yine buralara daha fazla pay ayrılması gibi faaliyetler dâhil edilmektedir⁷². Fakat burada Arap unsurlarına İngilizlerce enjekte edilen milliyetçilik fikirlerini engellemek söz konusudur. Ayrıca yine bu tür faaliyetler tamamen kendi sınırları içindeki Müslümanlara yöneliktir.

Panislam politikasından bahsederken bir isme dikkat edilmesi gerekir: Cemaleddin Afgani. Yazdığı makaleler, çıkarttığı dergi ve kitaplarla Panislam fikri hususunda görüşler ortaya koymaktaydı. Sürekli tekrarladığı ana tema; Avrupa saldırısıyla eş zamanlı olarak Müslümanların mobilizasyonunun ve zorba kurallara karşı koymanın gerekliliğiydi. Avrupa güçlerinin fizik üstünlüğüne ancak ve ancak İslam dünyasının birleşerek karşı koyabileceği görüşündeydi⁷³. Buradan da ruhani ve politik bir lider öncülüğünde Müslüman toplumların birliği düşüncesi de panislam düşüncesinin temelini oluşturur.

Abdülhamit ise daha farklı görüş ve eylemlere sahipti. İslam toplumlarının özelliklerini ve emperyalizmin güçlerini karşılaştırarak sonucu tehlikeli eylemler yerine, bir eylem potansiyeli halinde durmanın rolünü oynamıştır⁷⁴. Bu davranış, onun diğer konularda olduğu gibi uzun uzadıya ihtimal hesapları yaparak karara varma yöntemine de uygundu. Afgani'nin tüm müslümanları tek bir hükümdar altında toplama fikrini Abdülhamit'in kabullenmesini bekleyemeyiz. İncelendiğinde de Afgani'nin görüşlerine uygun bir panislam siyasetini Osmanlıda pratiğe dönmüşürmek çok zor ve riskliydi. Şöyleki yerel çıkarların son derece ön planda olduğu İslam toplumlarını bir araya getirebilmek, çok güçlü bir devlet söz konusu olmadıkça imkânsızdır. Osmanlı ise bunu sağlayabilecek

⁷² GEORGEON, a. g. m., s. 49.

⁷³ LANDAU, Jacob M., **Pan-İslam Politikaları**, İstanbul, 1998, s. 31.

⁷⁴ KOLOĞLU, Orhan, **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul, 2002, s. 31.

güçten çok uzaktadır. Bu yönde izleyeceği siyaset sömürgecilerin işine gelmeyecek, onlar da Osmanlı'nın sonunu getirebileceklerdi

Bu uzak ve gerçekleştirilmesi zor amaç yerine mevcut amaçlar Abdülhamit siyasetinin can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Uygulanan panislamizm içeride kullanılmaya yönelikti. Abdülhamit tüm dünya müslümanlarının halifesi olmakla birlikte bunların hepsini kendi tarafında birleştiremeyeceğini kendi de biliyordu. Yapmaya çalıştığı devletin sınırları içindeki müslümanları halife temasıyla seferber edebilmektir. Yani kullandığı halifelik bir tür milliyetçilik virüsüne karşı panzehirdir. Nitekim bu virüsün İngiltere tarafından ortaya çıkarıldığından bahsetmiştik. 1876 ların başlarından itibaren Halifeliğin Osmanlılar tarafından zorla alındığı ve halifeliğin tekrar Araplara geçmesi yönünde propagandalar başlamıştı bile.

Abdülhamit bu gibi iddialar karşısında, tüm Müslümanların halifesi olduğunu ısrarla savunmak zorunda kalmıştır. Kendisini sadece Osmanlı Müslümanlarının değil aynı zamanda tabiiyetinde bulunmayanların da halifesi olarak sunmak ve Müslümanların ruhani lideri olmasının sağlayacağı otorite ile devletin ekonomik ve askeri alandaki güçsüzlüğünü dengelemeye çalışacaktır. Herhangi bir dış politikanın tespitinde çok önemli yeri olan istihbarat ve değerlendirme gibi işlerde tek değerlendirme ve karar organı konumuna kendisini koyuyordu⁷⁵. Resmi hareket olarak Çin'de, Hindistan'da, Kuzey Afrika'da, Japonya da veya başka yerlerde konsolosluklar açmakla yetiniliyor ama Halifenin propagandası asıl olarak Avrupalı güçlerin müdahalesinden çekinilmesinin de etkisiyle gizli kapaklı yollarla oluyordu. Panislam düşüncesinde Sultan'ın temel yaklaşımlarının desteklenmesi için diplomat veya askeri görevliler değil, mollalar ya da Müslüman din adamları seçiliyordu⁷⁶. Bunun yanında *Ertuğrul* gemisinin Japonya'ya yaptığı ziyaret Müslümanların birbirlerine ve dolayısıyla liderleri Abdülhamit'e duydukları sevgiyi göstermeleri bakımından önemli bir örnektir.

⁷⁵ ERASLAN, a. g. e., s. 180. KOLOĞLU, Orhan, Dünya Siyaseti ve İslam Birliği, **Tarih ve Toplum**, S., 83, İstanbul 1990, s. 268 – 273.

⁷⁶ LANDAU, a. g. e., s. 60., Ayrıca daha geniş bilgi için GÜLSOY, Ufuk, Hicaz Demiryolu, İstanbul 1994, s. 71 – 86.

Panislamlarla ilgili olarak gerçekleştirilen en önemli olaylardan biri Hicaz Demiryolları⁷⁷ .projesidir. Almanya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki demiryolu faaliyetleri, İzmit – Ankara imtiyazının elde edilmesi ile başlar. Bu arada 1896 yılında Eskişehir – Konya demiryolunun tamamlanmasından sonra büyük devletlerde Konya'dan Bağdat'a kadar uzanan demiryolu yapım hakkını elde etme çabası başlamıştı.1898 de II. Wilhelm'in İstanbul'a gelişi demiryolları konusunda da etkili olmuş sonuç itibarıyla Bağdat'a gidecek olan demiryolu hattının yapım hakkı prensipte Almanya'ya veriliyordu. Resmi olarak Osmanlı Devleti ile Almanların “Anadolu Demiryolu Kumpanyası” arasında 5 Mart 1903 de antlaşma sağlandı.

Almanya yapılan antlaşma ile Berlin – İstanbul – Bağdat Demiryolu ile ülkesini Anadolu üzerinden Basra'ya bağlayan ve Ortadoğu'da yani Dicle – Fırat Nehirleri ve Basra Körfezi çevresinde etkili olacak bir olanağa kavuşmanın temellerini atıyordu. Bu da Hint Okyanusuna çıkacak bir yayılmanın başlangıcıydı.

Bağdat Demiryolu bu örnekteki gibi, büyük devletlerin aralarındaki rekabet ve çatışmalardan dolayı, teknik ve ulaşım konusundan çok siyasi bir olay şekline dönüşmüştü. Demiryolu inşaatının ilerleyip Basra Körfezi'ne doğru yaklaşması Almanya'nın Ortadoğu'ya iyice sokulmasına ve diğе Avrupalı devletlerin çıkarlarını etkilemesine yol açıyordu. Demiryolu projesi, ekonomik niteliği geri planda kalarak; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti hakkında yıkıcı bir politika izlemelerine sebep olan bir sorun halini aldı.

Bu arada demiryolları için verilen imtiyazların karakteri, eleştiriye maruz kalabilecek niteliktedir. Şöyle ki; devletin farklı yerlerinde, farklı devletlere verilen imtiyazların Osmanlının çöküş nedenleri arasında gösterilmesine rastlanılmaktadır⁷⁸. Benzer uygulamalarla emperyalistlere devlet topraklarının peşkeş çekildiği ve Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda diledikleri gibi cirit

⁷⁷ Demiryolları temelinde Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişimi için; ÖZYÜKSEL, Murat, **Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişimi Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul 1988, s. 45.

⁷⁸ BULAÇ, Ali “II. Abdülhamit Devri Osmanlı-İslam Toplumu”, **Düşünce**, 1976, s. 29.

attıkları savunulmuştur. Gerçektende imtiyaz sahalarında yapılan antlaşmalar gereği yer altı ve yerüstü kaynaklarında bilgi sahibi olabiliyorlar hatta bunu ve o bölgedeki gayrimüslim unsurları çıkarları doğrultusunda kullanabilme imkânına sahip oluyorlardı.

Osmanlı halkı üzerinde demiryolu faaliyetlerinin etkisi konusunda Bernard Lewis'in, Avrupa ve Asya'da Osmanlı demiryollarını karşılaştırmasına değinmek gerekir:

“1885'ten itibaren, çoğu yabancı imtiyaz sahipleri tarafından, hummalı bir demiryolu yapımı Türkiye'nin demiryollarını birkaç yüz milden birkaç bin mile çıkardı. Fakat bu hatların önemi hakkında sadece uzunluğuna göre bir yargıda bulunulamaz.¹² Ağustos 1888'de Viyana'dan İstanbul'a doğru ilk defa tren hareket ettiği zaman, Türkiye'yi batıdan ayıran ve yıkılmakta olan duvarda yeni bir gedik açıldı.Bu gedik durmaksızın genişledi. Bundan böyle İstanbul ve Avrupa devletleri başkentleri arasında doğrudan demiryolu hizmeti vardı.Yeni hat üzerinde yolcu sayısı gün geçtikçe arttı ve “Doğu Ekspresi” diye tanınan bu özel uluslararası trenin hizmete konmasıyla bu artış daha da hızlandı.Trenin adı onu yapan ve işleten Avrupalıların görüş noktasını yansıtır.Fakat Türklerin bütün bir yeni kuşağı için Avrupa Ekspresi idi.İstanbul'da ki Sirkeci Garı'nda hürriyete ve modernliğe açılan dış sofa. Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz Demiryolu'da karşı yöndeki bir hareketin timsali oldu. 1900 de başlayan bu hat bütün dünyadaki Müslümanların yardımıyla ödendi ve Sultan'ın Panislamist politikasında önemli rol oynadı⁷⁹ .

Avrupa sermayesi ve tekniği alınmadan, dünyadaki tüm Müslümanlardan para toplanarak sermayesine katkı sağlandığı bu proje; Avrupalıların yaptığından 3 kat daha hızlı ilerlemiş, ayrıca dayanıklılık bakımından da onları geride bırakabilmiştir. Bu başarı başta İngiltere olmak üzere Müslüman sömürgelerini elinden alabilecek bir panislam siyasetine karşı duyulan korkuyu arttırmıştır.

⁷⁹ LEVİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2000, s. 182 – 183.

Sonuç olarak; panislamizm Avrupa devletlerinin Asya'dan Afrika'ya kadar ki yayılmasını önlemek, Hristiyanlığa karşı Müslüman kitleleri halife etrafında toplamaya yarayan bir savunma sistemidir. Ancak kaybedecek çok fazla şeyleri olan batılılar en küçük bir riski göze almaksızın bu politikaya karşı mücadele etmeyi göze almışlardı. Abdülhamid'in elindeki koz ona geçmişinden kalan Halifelik mirasıdır ve o bunu işine geldiğinde gizli, işine geldiğinde ise açıkça kullanarak denge oyununda kendi varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Pan – islam politikasının kendinden bir şey götürmeyeceğini bile Almanya bunu desteklemiş, Doğu gezisinde II. Wilhelm bizzat Halife Abdülhamit'in propagandasını yapmıştır⁸⁰. Bu konuda yine Abdülhamit'in kendi ifadelerine göre “Kayzer de tantanalı nutuklar söylüyor, misafirperverliğimizi övüyor ve dünya yüzünde dağınık yaşayan üç yüz milyon müslümanın dostu olduğunu söylemekten çekinmiyordu”⁸¹ demektedir. Sonuçta uzun hükümdarlığı sırasında Abdülhamit denge oyunlarında koz olarak Panislamıda sürmüştür.

2. 4. Türkçülük

Türkçülük hareketine gelince, II. Mahmut devrinde bu akım için elverişli bir zemin hazırlanmış, Abdülaziz devrinde ise bu hareket gelişme kaydetmiştir. Milli bir coğrafya, milli bir dil ve milli tarih için araştırmalar bu hareketin ilmi ve hissi unsurlarını teşkil etmiştir⁸².

Türkçülük, II. Abdülhamit devrinde ancak dil, edebiyat ve tarih alanlarında bir fikir hareketi olarak gelişmiş, Osmanlıcılık veya İslamcılık gibi bir idare ve siyaset sistemi haline henüz gelmemiştir.

Türkçülüğün teorisini İstanbul Darülfünunu Türk Medeniyeti Tarihi Müderrisi, Ergani Mebusu ve Umumi üyesi Ziya Gökalp ve ekibi üstlenmiştir. Türkleşmek, millet kişiliğine sahip olmaktır. Bunun için de “*milli vicdan*” ya da “şuur” gerekliydi. Ortak bilincin “*Ben, sen yokuz, biz varız*” diyebilmesi için milli bir tehlike gerekliydi. Balkan savaşlarında bu sesin duyulduğunu Ziya Gökalp şu şekilde belirtir:

⁸⁰ KOLOĞLU, a. g. e., s. 282 – 283.

⁸¹ BAŞLAT. İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, İstanbul 1985, s. 79.

⁸² KARAL, E. Ziya., **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara 2000 s. 296.

“Durkheim sosyolojisinin esintisi bu uygulama, İttihat ve Terakki’nin yeni bir zihniyet yaratmasına ve şartlanmasına olanak vermiştir. Ve Türklerin siyasal felsefesini milli hâkimiyet ilkesine doğru geliştirmiştir.

Ziya Gökalp ekibi “*Yeni Hayat*” doktriniyle, milliyetçiliğin sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerini belirlemiştir.

Dar ve klasik içerikli milliyetçilik tutarlı olarak izlenseydi, varacağı en büyük sonuç çok uluslu bir imparatorluğu parçalayıcı olacaktı. Ve milli devlet formülü, boyutları daha küçük, fakat anlamı daha geçerli ve gerçekçi olarak ortaya çıkabilecekti.

Ne var ki, Türkçü ittihatçıların gözünde, imparatorluk bir tabu olmuştur. Amaç “*toplum*”dan çok, “devlet”in korunması ve sürdürülmesiydi.

Türkçüler çöken bir imparatorluk karşısında, milli bir devletin kuruluşunu düşünmeyerek, yeni bir imparatorluk tezini işlemişlerdir. Bunun için de, milliyetçilik akımını, “uzak Türkçülüğe” ve Turancılığa dönüştürmüşlerdir.”⁸³. Yusuf Akçura’nın “Türklük siyaseti de, tıpkı İslam siyaseti gibi umumdur; Osmanlı sınırları ile mahdud değildir” sözü Türkçülüğün ne kadar geniş bir kesime hitap ettiğini göstermektedir⁸⁴.

Jön Türklere dayanan Türkçülük akımı 1880’lerde dilbilim Türkçülüğü, 1893 yılında İkdâm gazetesinin “*Türk gazetesidir*” başlığıyla ortaya çıkmasıyla kültürel Türkçülük olarak ortaya çıkmıştır⁸⁵.

Bir taraftan Balkan Harbinin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar, diğer taraftan Osmanlıcılık idealinin çeşitli unsurları birleştirme görüşünün bozguna uğraması, Türkçülük akımının memlekette rağbet ve önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu akım Balkan hezimetinden sonra daha fazla gelişme imkânını bulan milli duygularla inkişaf etmiş ve önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti kendisini yıkan unsurlardan birine, milliyet ve millet mefhumlarına dayanarak, ondan faydalanmak suretiyle yıkılmaktan kurtulmak istemiştir. Osmanlı Devletinin çöküşünü önleyecek tek bir tedbir, Türklük mefhumunu geliştirmek, bir Türk milleti vücuda getirmektir. Balkan harbinin acı ve felaketli neticeleri, Türk

⁸³ TUNAYA, a. g. e., s. 137.

⁸⁴ AKÇURA, a. g. e., s. 24.

⁸⁵ İSLAMOĞLU, a. g. e., s. 39; ZÜRCHER, Erich Jan, **Moderleşen Türkiye’nin**, İstanbul, 1998, s. 134.

unsurunu uykudan uyandırmış, kendilerini tehdit eden tehlikelerin büyüklüğünü göstermiş ve böylece bu tehlike Türklerin birbirine daha sıkı bir şekilde bağlanmasını gerektirmiştir.

Esasında, Türkçüleri; Tanzimat'la birlikte gelişen fikir hayatımızda ortaya çıkan yenilikçi – muhafazakâr çatışmasında telifçi, yani uzlaşmacı bir noktaya koymak gerekmektedir. Çünkü vatan, dil ve kültür kavramlarına dayanan milliyetçiliğin bizatihi kendisi, 19. yüzyıl sonlarında gelişen batı kökenli bir harekettir. Ali Süavi, Mahmut Celaleddin Paşa ve Gaspıralı İsmail Bey'i öncüleri arasında sayabileceğimiz Türkçüler düşüncelerini daha çok dil, kültür ve ekonomi meseleleri üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

Türkçülerin programlarını da **Milli Tettebular, Halk'a Doğru ve Türk Yurdu** mecmualarından ve hayli geniş yayınlardan derlemek mümkündür. Bu program şu şekilde özetlenebilir:

Büyük Türk Birliği: Dilleri, ırkları, adetleri hatta çoğunun dinleri bir olan bütün Türklerin birleşmesi. Osmanlı Devleti bu camia içinde merkezi bir yer işgal edecektir. Gaspıralı İsmail Bey bunu “Dil’de, fikir’de, iş’de birlik” şiarıyla ifade etmektedir.

Türk Tarihi ve Kültürü: Türk tarihi Osmanlı Devletinin kuruluşu ile başlamaz. Ondan evvel de büyük bir Türk mazisi ve medeniyeti vardır. Türk milletinin Osmanlılardan evvel başlayan tarihini, ahlak ve adetlerini, lisan ve edebiyatlarını, iktisadi durumlarını araştırmak şarttır.

Türk Dili: Türk dili, Arap ve Acem dillerinin tesirinden kurtarılacaktır. İstanbul Türkçesi ortak yazı ve konuşma dili haline getirilmelidir. İsimler konulurken Türkçe adların yaygınlaştırılmasına önem verilmelidir. Ziya Gökalp bunu ***Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*** şeklinde formüle etmiştir. Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, ilkeleri etrafında sistemleştirdiği Türkçülük akımı 1912’den sonra İttihatçıların iktidarlarında devletin kültür siyasetine temel teşkil etmiştir⁸⁶.

⁸⁶ İSLAMOĞLU, a. g. e., s. 39. HEYD, Uriel, Türk Ulusculuğunun Temelleri, Ankara 1979, s. 125.

Milli İktisat: Yoksulluktan ve yabancı baskısından kurtulmanın yolu, milli istihsalı (üretimi) artırmanın çarelerini bulmak ve Türk iktisadi hayatını yabancı maliyecilerin pençesinden kurtarmaktır.

Milli Edebiyat: Halk dilinin ve folklorunun araştırılması, milli vezin olan hece vezninin kullanılması ve halka inilmesi.

2. 5. Batıcılık

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında aldığı yenilgiler üzerine Batının üstünlüğü kabul edilmiştir. Batı karşısında geri kalmışlığın anlaşılması Batıyı daha iyi tanıma ve batıdan faydalanılması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştı.

Batının askeri ve fen alanındaki ilmini almak isteyen Osmanlı Devleti Avrupa'ya öğrenci göndermiştir. Avrupa'ya giden öğrenciler Batıdaki bilim ve teknolojinin Osmanlı Devleti'nden ilerde olduğunu görmüşler ve Osmanlı Devleti'nde ki sorunların kökenlerini batıda aramaya çalışmışlardır⁸⁷.

Bu görüştekiler Devletin ancak batılılaşmak suretiyle kurtulabileceğini ve bunun için de muhtelif cephelerden önemli inkılâpların yapılması gerektiğini ileri sürmektedirler. Batı medeniyetinden, bütün şumülü ile istifade etmek, bu medeniyetin semere ve imkânlarından onun sosyal, hukuki, ilmi ve kültürel gelişmesinden faydalanmak, yani batılılaşmak lazımdır. Batıcılık akımının taraftarları, Meşrutî idarenin yeniden kurulmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun batma tehlikelerinden kurtulmamasının sebeplerini, Osmanlı devletinin bünyesinde, Meşrutî idarenin yaptığı değişikliklerin sınırlı ve eksik oluşunda aramaktadır. Meşrutî idare, devletin yalnız siyasi bünyesinde bir değişiklik meydana getirmiş ve fakat buna paralel olarak, sosyal, hukuki, ekonomik ve kültürel alanda bir değişikliğin vukuunu mümkün kılmamıştır. Batılılaşma, hiçbir müspet netice sağlayamayan basit bir taklitçiliğe inhisar etmemeli, Osmanlı toplumunun bünyesini, memleketin ihtiyaçlarını dikkate almalıdır ve ona uygun bir hareket tarzı takip etmelidir.

⁸⁷ İSLAMOĞLU, a. g. e., s. 40.

Birinci Meşrutiyete kadar süregelen batılılaşma hareketlerinin önderleri ya padişahlar veya onların destekledikleri sadrazamlardır. Birinci meşrutiyetten sonra batılılaşmanın fikir yönünden önderliği, hükümet dışında ve hükümete rağmen "Genç Türk"lerin eline geçmiştir⁸⁸.

Batıcılar, batı medeniyetini bir bütün olarak görmekte ve medeni olabilmek için bütün bu değerlerin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. *İctihad*, *İleri* gibi gazete ve mecmualar etrafında toplanmışlardır. **Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı** tanınmış temsilcileri olarak kabul edilebilir.

Bu hareketin öncülerinden Abdullah Cevdet'in çıkardığı **İctihad Mecmuası**'nda yayınlanan ve Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı **"Pek Uyanık Bir Uyku"** başlıklı iki yazıda batıcıların bütün hedefleri özetlenmiştir. Bu makalede özetle şunlar sıralanmıştır:

- * Fes kâmilten defedilip yeni bir serpuş kabul olunacaktır.
- * Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Yerli mallarının kullanılması teşvik edilecektir.
- * Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler ve softalarla, arabacı makulesi kimseler kadınların giyimlerine asla müdahale etmeyeceklerdir. Şeyhülislam Efendiler de çarşafırlara dair beyannameler yazmayacak ve imza etmeyeceklerdir. Polisler, kadınların işine ancak münasebetsiz ve genel ahlaka dair meselelerde müdahale edebilecekler ve bu vazifelerini de büyük bir nezaketle yerine getireceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak kendilerine erkekler tarafından hürmet ve riayet gösterilecektir.
- * Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek, kendi gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine nihayet verilecektir.
- * Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye Mektebi açılacaktır.
- * Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ılgâ olunacak, varidat ve tahsisatları kesilip, Maarif bütçesine ilave edilecektir.

⁸⁸ KARAL, a. g. e., s. 565 – 567.

- * Bütün medreseler kapatılacaktır.
- * Sarık sarmak ve cübbe giymek sadece yüksek âlimlere mahsus hale getirilecektir.
- * Evliyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafaayı Milliye Cemiyetleri kasalarına girecektir.
- * Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir.
- * Şer'i mahkemeler kaldırılacak ve Nizami mahkemeler ıslah edilecektir.
- * Mecelle kaldırılacak veya en azından o derece değişecektir.
- * Mevcut Osmanlı Elifbası atılarak yerine Latin harfleri kabul edilecektir.
- * Avrupa Medeni Kanunu kabul edilerek bugünkü evlenme – boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır.

Esas metne bağlı kalınarak özetlenen bu düşüncelere eklenebilecek sistemli başka şeyler olduğu pek söylenemez. Bu düşünceler dönemin aydınları arasında yapılan münakaşaların esasını oluşturmaktadır. Dikkat edilecek husus, özellikle İslamcılar ile batıcılar arasındaki münakaşalarda, birincilerin sürekli savunma halinde bulunmalarıdır ki, bu husus günümüzde bile pek fazla değişmemiştir.

Osmanlı devletinin yeniden canlanması ve dirilmesi için ileri sürülen bu doktrin çatışmalarından bazı faydalı sonuçlar elde edilmiştir. Önce bu doktrin çatışmaları, siyasi şuuru olgunlaştırmıştı. Sonra bu çatışmalardan en doğru, en faydalı yolu tespit edebilmek için edinilen tecrübe ile Türk İnkılâbının temel prensiplerinin hazırlık çalışmalarında faydalanılmıştır. Ayrıca mazinin hatalı davranışından da ders alınarak, yeni kurulan devletin siyasi ve hukuki bünyesinde, yeni Anayasanın esasını teşkil eden hükümler üzerinde de etkiler yapmıştır.

Prof. Dr. Tarık Z. Tunayanın deyimiyle; *"Bu çatışmalar Osmanlı imparatorluğunu yaşatmaktan ziyade, yeni bir devletin kurulması için yapılmış olan*

*laboratuar tecrübeleridir*⁸⁹. Ancak II. Mahmur döneminde filizlenmeye başlayan, II Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gittikçe gelişen bu fikir akımlarından hiç birisi devleti yıkılmaktan kurtaramayacaktır⁹⁰.

⁸⁹ TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960, s. 99.

⁹⁰ KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, Erzurum, 1998, s. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. MEŞRUTİYETİN İLANI VE MUHALEFET HAREKETLERİ, MAKEDONYA MESELESİ

Makedonya aşağı yukarı üç Osmanlı Vilayetini (Kosova, Selanik, Manastır) kapsayan ve birçok ulustan insanın oturduğu bir bölgedir. Bu bölgenin büyük bir parçası Ayastefanos Anlaşmasıyla Bulgaristan'a verilmiş, fakat Berlin Anlaşmasında Osmanlı Devletine iade edilmişti⁹¹. Makedonya'da yaşayan Bulgarlar, Rumlar ve Sırlar mümkün olduğu kadar kendi mıntıklarını genişletmek için çetelerini faaliyette bulundurlar, icap ederse köy yakarlar insan öldürürlerdi. Bunun için Manastır vilayeti çetelerin diğer vilayetlerden daha çok faaliyetlerine ve hadiselerine şahit olurdu⁹².

Sultan II. Abdülhamit ve devlet adamları ise Makedonya'nın muhtariyet isteğinden ürkmektedirler. Bu yüzden Makedonya ile alakalı bazı ıslahat teşebbüslerinde bulunmaya karar verdiler. Ne var ki bu çalışmalar Makedonya'da durumu sakinleştirmek bir tarafa daha kötü bir hale soktu.

Tüm ıslahat girişimlerinin başarısız olması nedeniyle Makedonya da İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri daha rahat bir şekilde hareket edebiliyor ve Meşrutiyetin yeniden ilanını sağlamak için çalışıyorlardı.

Vaktiyle Tıbbiye Mektebinde kurulan İttihat ve Terakki cemiyetinin Rumeli'de hızla yayılmasının bir sebebi de özellikle Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin varlığı ile Makedonya'ya milletlerarası adli denetim konması idi⁹³.

1907 sonlarından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti Paris merkezinin Makedonya sorununa çok önem vermeye başladığı görülür. Bu da tabiidir, çünkü bir yandan orada durum orduya dayanarak bir ayaklanma çıkarmaya uygundur, öbür yandan da Osmanlı Devleti orayı da kaybetmek üzeredir⁹⁴.

Jön Türkler Makedonya'da Abdülhamit'e karşı propaganda faaliyetlerini yürütürken aynı zamanda ikna yoluyla padişaha ikinci defa meşrutiyeti ilan

⁹¹ AKŞİN, a. g. e., s. 49.

⁹² KARABEKİR, K., *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896 – 1909 (6. Baskı)*, İstanbul 2005, s. 237.

⁹³ KURAN, a. g. e., s. 298.

⁹⁴ BAYUR, a. g. e., s. 407.

ettirebileceklerine inanıyorlardı. Aynı zamanda ordu içerisinde de kendilerine yandaş toplama faaliyetlerine hız vermişlerdi.

30 Nisan (13 Mayıs) 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Komitesi adına sultana gönderilen bir mektup yukarıdaki yargıyı gerçekler niteliktedir. “Biz zat – ı âlinizin yüksek imparatorluğunu takdir etmekteyiz. İttihat ve Terakki Komitesi zat – ı âlilerinin yüksek saltanatına karşı hiçbir şekilde düşmanca duygular beslememektedir; yalnızca bir şikâyetimiz vardır. 19 Mart 1877’de verdiğiniz taht nutkunda bir kişinin ya da küçük bir zümrenin despot yönetimlerinin kaçınılmaz olarak suiistimal sonucunu doğurduğuna değinerek, bizim bu şikâyetimiz bizzat siz hükümdarımız tarafından ifade edilmişti” diyerek Meşrutiyet’in ilanı için Abdülhamit’i iknaya çalışıyorlardı⁹⁵.

Bu arada İngiltere Makedonya ile yakından ilgilenmekteydi. İngiltere’nin bu ilgisinde Rusya ile İngiltere arasında Asya’daki anlaşmazlıkları çözümleyen Ağustos 1907 antlaşmasının da etkisi vardır. İngiltere bu anlaşma ile Makedonya probleminde bu görüşünü Ruslar adına adeta savunur olmuştu. Bundan üç ay sonra İngiltere Kralı ile Rus Çarı Revalde buluşup görüşmelere başladılar⁹⁶.

İttihat ve Terakki cemiyetini kesin bir eyleme iten olay işte bu Revaldeki görüşmelerdir ve bu gelişme gelişmeleri daha da hızlandırmıştır. Bu da İttihat ve Terakki Cemiyetinde bir korkuya neden oldu ve devletin parçalanacağı şaiyası uyandı⁹⁷. Bununla birlikte Meclis’in açılmasını müteakip Rum ve Ermeni temsilcileri Makedonya’nın ve Doğu Anadolu vilayetlerinin özerklik ya da bağımsızlıklarının temin için kendi partilerini kurmuşlardır. Esasında bu emellerini gerçekleştirmelerinde yararlı olacağı düşüncesi ile meclisin çalışmalarını da aksatmaya çalışacaklardır⁹⁸.

Reval görüşmelerinin ıslahat taraftarları üzerinde psikolojik bir etkisi olsa da isyanların başlama nedenleri aslında daha farklıdır. Ancak isyanlar ile Reval görüşmelerinin çok yakın zamanda olmasından ve bu iki olayın birbirini izlemesinden dolayı Avrupa’da Reval görüşmeleri ihtilali başlatan olay olarak yorumlandı⁹⁹. Bu yüzdendir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti elini çabuk tutarak

⁹⁵ PETROSYAN, a. g. e., s. 301 – 302.

⁹⁶ KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, Ankara, 1999, s. 25 – 26.

⁹⁷ ARMAOĞLU, Fahir, **20. yy. Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983, s. 307.

⁹⁸ SHAW, a. g. e., s. 335.

⁹⁹ İSLAMOĞLU, a. g. e., s. 58.

büyük devletlerden daha önce Makedonya’da ıslahat hareketlerine girişmek istemiştir.

3. 1. II. Meşrutiyetin İlanı

Reval görüşmesinde Makedonya’nın da söz konusu olmasına rağmen Sultan Abdülhamit hükümetinin takındığı kayıtsız tutumdan etkilenen kolağası Niyazi Bey bunu protesto etmek ve Meşrutiyetin ilanını istemek amacıyla 15 Haziran 1324 tarihinde (28 Haziran 1908) Resne’de Hacı Ağanın evinde arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda dağa çekilmeye, hükümete isyan etmeye karar vermiş ve 20 Haziran 1324 sene Cuma günü iki üç subay ve memur ve yüzelli kadar sivil fedaiyle Resne’den ayrılmıştı¹⁰⁰.

Diğer yandan Manastırda bulunan ve sarayın hafiyesi olan Alay müftüsü Niyazi ve arkadaşlarının, ihtilalci çalışmalarını öğrenmiş bulunuyordu. Niyazi Bey Yıldız’a, Rumeli Müfettişi Umumiliğine ve Manastır Valiliğine yazdığı yazılarla hafiye paşaların dönmesini, Kanun – i Esasinin hemen yürürlüğe konularak, Mebusan Meclisinin toplanmasını yumuşak sayılabilecek bir dille istedi. Artık İttihat ve Terakkili başka subaylar da ihtilale katılmaya başladılar ve hareket, örgütün mal’ı oldu. 5 Temmuz’da Manastır İttihat ve Terakki örgütü kentin sokaklarında meşrutiyetçi bir bildirge yapıştırdı¹⁰¹.

Bundan sonra Şemsi Paşa Niyazi Bey yakalamak için harekete geçer. Paşa 7 Temmuz 1908 sabahı Manastıra varınca ilk iş telgrafhaneye gidip mabeyne 3 telgraf çeker. Bu telgraflar Şemsi Paşanın ruh halinin pekiyi olmadığını gösterir. Şemsi Paşa bu telgrafları çekip Resne’ye gitmek üzere yola çıkacağı sırada Bigalı Atıf Efendi tarafından vurularak öldürülmüştür.

Şemsi Paşanın ölümünden sonra yerine atanan Tatar Osman Paşa manastıra gelip göreve başladı ve Hidayet paşanın öngörmüş olduğu yumuşak yoldan yürümeyi uygun buldu. İttihat ve Terakki Cemiyetini dağıtmak için ilgililere çıkarlar sağlamaya koyuldu. Suçlular için af çıkaracağını, subayların rütbelerinin artırılacağını, maaşlarının yükseltileceğini bildirdi. Bunun içindir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti Tatar Osman Paşayı etkisiz hale getirmeye karar verdi.

¹⁰⁰ KURAN, a. g. e., s. 308.

¹⁰¹ AKŞİN, a. g. e., s. 75.

Niyazi Bey Manastır Merkezinden aldığı emir gereğince çetesi ile bir gece Manastıra inerek Paşayı alıp dağa kaçırdı. (23 Temmuz 1908)¹⁰².

Niyazi Beyin dağa çıkıp, bu hareketin bastırılmamasından sonraki önemli olay, Firzovik toplantısıdır. Haziran ortalarına doğru Kosova'da bulunan bazı yabancılar, Firzovikte bir eğlence düzenlemeyi tasarlar ve hazırlığa girerler. Burada yaşayan Arnavutlar bu hazırlıkları Avusturya'nın askeri bir işgal hareketini örtmek için düzenlenmiş bir hile olarak yorumlamış ve silahlı olarak toplanmaya başlamışlardı. Haberin dallanıp budaklanmasıyla toplananların sayısı Temmuz ayına gelindiğinde 30.000'i bulmuştu. İttihat ve Terakki cemiyetince görevlendirilen Miralay Galip Bey bu durumu meşrutiyetten yana bir toplantıya çevirmek gayretindeydi. Bunu başaran Miralay Galip 20 ve 22 Temmuz günleri Padişaha sunulmak üzere 2 Telgraf çekmiş ve halkın heyecanının teskin edilemediğini bildirmekte ve meşrutiyetin ilanını istemekteydi.

23 Temmuz gecesi Manastır Jön Türk komitesi meşrutiyetin ilanı ve Meclisi Mebusan'ın toplanmasına kadar hemen bir irade yayınlanması isteğiyle Sultana bir telgraf gönderdi. Sultan ve Hükümeti pratik olarak bir oldubitti karşısında bırakılmışlardı. 23 Temmuzda Makedonya'nın birçok kentinde iktidarı ele geçiren Jön Türk komiteleri kendi kendilerine Meşrutiyet ilan ettiler¹⁰³.

Bundan sonra II. Abdülhamit'in isteği üzerine nazırlar kurulu düzenledikleri tutanakla halk arasında kan dökülmesinin önlenmesi, yabancı devletlerin içişlerimize karışmalarına meydan verilmemesi gerekçesi ile esasen var olan Anayasanın yürütülmesine ve görülen lüzum üzerine çalışmalarına son vermiş olan Mebuslar meclisinin toplantıya çağırılmasına karar verilmiş olduğunu saptamıştı. Sonrasında ise bir karar metni yazıldı. Makedonya'da genel müfettişliğe ve valiliklere telgraf çekildi. İstanbul gazetelerine de yayınlanmak üzere kısa bir bildiri gönderildi. Bu suretle istibdat yönetimi son bulmuş ve meşrutiyet ilan edilmiş oluyordu¹⁰⁴.

¹⁰² KARAL, a. g. e., s. 34 – 35.

¹⁰³ PETROSYAN, a. g. e., s. 317.

¹⁰⁴ KARAL, a. g. e., s. 40.

3. 2. II. Meşrutiyetin İlanına Yönelik Muhalefet Hareketleri

3. 2. 1. Halk Muhalefeti

II. Meşrutiyetin ilanını takip eden günlerde cereyan eden muhalefet hareketlerinin birinci aktörü hiç şüphesiz Osmanlı Devletine tabii olarak yaşayan halk idi. Halk içerisinde en etkin muhalefet unsuru ise Arnavutlardı. Arnavutlar II. Abdülhamit'in de en güvendiği kitleyi oluşturmakta idi. Ne var ki Arnavutların desteği II. Meşrutiyetin ilanının önüne geçememişti. Yine halkın sözlerine itibar ettiği bazı ileri gelenler de II. Meşrutiyetin ilanının müteakip mevcut meşruti yönetime karşı halkı toplu bir biçimde basın ve ordu içerisindeki bazı zümrelerce kışkırtmaktaydılar.

Meşrutiyet aleyhinde söylemlerde bulanarak halkı yönlendirmeye çalışan bazı kişilerin yargılanması işini Divan – ı Harbi Örfi yapmaktaydı. Asıl olarak muhalefetin oluşmasında din adamlarının rolü yadsınamaz. Din adamlarının en önemli çıkış noktaları ise İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen bazı isimlerinin Pozitivist akımın etkisi altında olmaları gelmekteydi. Malumdur ki pozitivist görüşte dinin yeri pek yoktur. İşte bu sebeptendir ki halkın üzerinde asıl etkili olan durum bu noktadır. Osmanlı Devletinin son yıllarda halkın tek güvendiği nokta olan dini inançlarının değiştirilmek istendiği hatta yok edileceğine dair söylemler muhalefetin hızla yayılmasına sebep olmuştur.

Divan – ı Harbi örfice yargılanan kişiler genel olarak başkent İstanbul'dan uzak vilayetlere sürgün edilerek etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır.

2 Haziran 1325 tarihinde Birinci Divan – ı Harbi Örfi Reisi Ferik tarafından Zaptiye Nezareti Aliyyesine gönderilen yazıda Meşrutiyet İdaresi aleyhinde söylemlerde bulunan Sultan Selim Camii Şerifi müezzini ve Mecidiye türbedarı Erikli Hafız Şakir Efendi İbn – i İsmail'in icra kılınan muhakemesinde tevkif edildikleri 28 Mayıs 1325 tarihinden itibaren 8 sene müddetle sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir¹⁰⁵.

Divan – ı Harbi Örfide Meşrutiyet aleyhtarı olduğu ispatlanamayan kişiler hakkında da sürgüne gönderme kararı alınmaktaydı. Bu hususun daha iyi

¹⁰⁵ BOA. ZB. 414 / 79, 132.

anlaşılabilmesi açısından aşağıdaki belgeyi olduğu gibi vermekte fayda var. Zaptiye Nezaretine gönderilen yazıda şu şekildedir.

“Yakova’da ilan – ı Meşrutiyeti müteakip ahaliyi ve memurin – i adliyei kasabadan tard ve ihraç ve ilan – ı meşrutiyetten akdem hükümet aleyhinde vuku bulan olayları tertip ve icra ettikleri ve tatbik edilmekte olan ıslahat hakkında kasaba ahalisine tefevvuhatda bulunan maznun – u aleyhde olan Keşan’dan Yakovalı Müderris Mustafa Efendi hakkında cereyan eden tahkikat ve tedkikat neticesinde ef‘al – i mezkureye mücasereti sabit olmayıp ancak şüpheli mukaveleden olduğu teybin ve tahakkuk eylesine ve şu zamanda ise merkumun memleketinde hal – i serbestîde’ bulunması gayr – i caiz olduğuna binaen idare – i örfiye Nizamnamesinin altıncı maddesi hükmünce tevfi kan üç sene müddetle Konya’ya tard ve tebidine Birinci Divan – ı Harbi Örfice karar verildiği beyanının icray – ı icabı zımında mezkûr deyular muhibbi örfi riyasetine ba tezkir gönderilmiş ve merkum İzmir mutasarrıflığı vasıtasıyla memurin – i refikan iğram kılınmış olmakla¹⁰⁶.

Muhalefet hareketleri genelde İstanbul’dan uzak vilayet ve kasabalarda cereyan etmektedir. Merkezi otoritenin zayıfladığı bir devrede hiç şüphesiz bu hareketler hükümetin işini zorlaştırmaktaydı. Hükümet ise çareyi suçun derecesine göre idam, kalebentliğe mahkûm etme veya sürgüne göndermede görüyordu. Balkan vilayetlerinde de muhalefet gün geçtikçe artmaktaydı. 30 Mayıs 1326 tarihinde Dâhiliye Nazırlığından Emniyet’i Umumiye Müdüriyetine gönderilen yazıda meşrutiyet aleyhinde sözleri sabit olan Gümülcineli Şeyh Abdulkadir Efendinin üç sene müddetle münasip görülecek bir mahalle sürülmesine dair karar verildiği belirtilmiştir¹⁰⁷. 26 Mayıs’ta Emniyet Müdürlüğüne gönderilmiş bu yazıyı müteakip 30 Mayıs 1326 tarihinde sürgün kararının çıkmış olması hükümetin kendisine yönelik tehdit içeren hadiselerde elini çabuk tuttuğu anlaşılmaktadır.

Meşrutiyet aleyhinde söylemlerde bulunanlar sürgüne gönderildiği gibi bu kişiler hakkında ayyaş ve serseri nitelemesi de yapılmaktaydı. 9 Haziran 1325 tarihli Merkez kumandanlığı Canib – i Valasına gönderilmiş yazıda aslen Trablusgarplı olup Bursa’da ikamet eden Muhammet Bin Mehmed’in ayyaş ve

¹⁰⁶ BOA. ZB. 442 / 79, 132.

¹⁰⁷ BOA. DH. EUM. THR. 58 / 4.

serseri grubundan olduğu belirtilerek Meşrutiyet aleyhtarı sözlerine binaen memleketi olan Trablusgarp vilayetinin Hamas kazasına nefyine karar verildiği belirtilmekteydi¹⁰⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin laik tutumu, kadın hareketinin yükselmesi bazı dini içerikli olaylara neden olmuştu. Bunlardan ilki Meşrutiyetin ilanının hemen akabinde Fatih Camii müezzini olan Kör Ali Fatih Camiinde Meşrutiyet aleyhinde konuşmalar yapmış sonrasında da peşine cemaati takarak Yıldız Sarayına doğru yürümüştür. Kör Ali'nin istekleri meyhanelerin ve tiyatroların kapanması kadınların açık saçık sokakta gezmemesi, resim çektirmemesi ve padişahın yeniden ümmetin başına geçmesidir. Abdülhamit'le görüşen Kör Ali'ye Abdülhamit müsterih olmasını, şeriatın uygulanacağını söylemiştir. Kör Ali'nin bir gün sonra tutuklanıp idam edilmesiyle olay kapanmıştır¹⁰⁹.

Bu durumu müteakip Kör Ali hadisesinde ve mukaddeman Galata köprüsünde katledilmiş olan Hasan Fehmi Efendinin cenaze merasiminde ve bu mahud ictimaaatda ön ayak olarak halkı galeyana getirmeye çalışan ve Hüseyin Paşa hakkında tefevvuhatda bulunan Ergani madeni kazası ahalisinden İbrahim Musada sürgün edilerek¹¹⁰ sükûnet sağlanmaya çalışılmıştır.

Muhalefet unsurunda başı çeken zümre İttihat ve Terakki cemiyetinin önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza'nın Pozitivist olduğu, Prens Sebahattin'in ise Fransız Katoliklerinin ve hatta Orkans Hanedanının emellerine hizmet ettiği propagandasını yapmaktadırlar.

Osmanlı ülkesinde birçok kesim Meşrutiyet ilan edilmeden önceki günlerde meşruti idarenin tesis edilmesiyle otuz seneyi aşkın bir süredir var olan baskıcı yönetimin biteceğini düşünmekteydiler. Ne var ki Meşrutiyetin ilanından sonraki kısa denebilecek zaman dilimi içinde İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup Genç Türklerin de otoritelerini sağlamlaştırmak için gösterdikleri faaliyet halkın tepkisine sebep olmuştur. Osmanlı Devletinin çok uluslu bir yapıya sahip olması meşruti yönetimin devam ettirilmesinde bazı sorunlara yol açmıştır. Meselenin daha iyi anlaşılması için aşağıdaki belgenin önemli olduğu kannatindeyim.

¹⁰⁸ BOA. ZB. 456 / 55.

¹⁰⁹ İSLAMOĞLU, **a. g. e.**, s. 70.

¹¹⁰ BOA. ZB: 67 / 116.

“Genç Türklerin Osmanlılığın temsilat – ı hususiyeye takdim etmesi lüzumunu beyan ve Türkçe lisan resmi olarak kabul ettirildiği halde teemmül – ü müdam olacaklarını ümit ediyorlar. Fakat en evvel Araplar buna karşı protesto edeceklerdir. Yemen – i Urbanı lisan – ı Türkiye aşına vekiller tayin etmek kendilerince mümkün olmadığından, Meclis – i Mebusanda Lisan – ı Arab – ın resmen kabul olunmasını talep etmişlerdir. Mesulleri isaf olunur ise diğer kavimler de aynı mütalibatta bulunacaklar ve mecliste ondört lisan üzere irad – ı nutuk etmek istenileceğinden gayri kabil – i tarif bir hal zuhura gelecektir. Aksi takdirde zaten idare – i devletten kendilerinden memurlar bulunmadığından dolayı şikayet etmekte olan Araplar itirazat – ı şedidede bulunacaklardır. Bu hareket tehlikelidir. Türklerin mahallini Devlet – i Aliye’de ekalliyetde olduklarını nazardan kaçırmamalıdır. Yirmi beş milyon ahaliden ancak yedi – sekiz milyonu Türk’tür. Arap ve Rum ve Arnavutlar beyninde hâsıl olacak ber – eslaf Türk’lerin ekalliyetde bırakıp Meclis – i Mebusan’da cebren kabul ettirilmek istenilen nüfuzu akim bırakabilir.”¹¹¹

Belgeden anlaşılacağı üzere resmi dil meselesi mevcut meşruti yönetimde sorun olacaktır. Devletin asli unsuru olan Türk’lerin de diğer kavimlerin itirazına rağmen herhangi bir başka dili resmi dil olarak kabul etmeyeceği aşikârdır. Görünüşte fazla bir sorun teşkil etmese de bu tür meselelerle vakit harcayan yönetimin halkın diğer sorunlarına gerektiği gibi önem vermesi de en azından belli bir süre gecikecektir. Bu da zaten ileri gelen bazı kişilerin meşrutiyet aleyhtarı söylemlerini adeta körükleyecek ve halktaki hoşnutsuzluğun artmasına sebebiyet verecektir.

26 Ağustos tarihinde Muhammed Abid isimli bir zat tarafından padişah II. Abdülhamit’e gönderilen bir yazıdaki bazı hususlar dikkat çekicidir. Muhammed Abid’in Meşrutiyet yönetimiyle ilgili bazı görüşlerini belirtmekte fayda bulunmaktadır. Muhammed Abid şöyle demektedir.

“!!! Padişahım; Memalik – i Şahanelerinde tanzim – i idare – i devlet ve temini cereyan – ı adalet zımmında müracaat olunacak tedabirin cümlesinde rehber – i taharri ve içtihat herhalde evvel be evvel şeriat – i gura – i Ahmediyye olmak lazım geldiğinden arz – ı tedabire me’zun olacak esdika için bu noktayı her

¹¹¹ BOA. Y.E.E. 86–53 / 3221, 1326.8.26.

şeyde usül ve esas tutmak akdem – i feraizdendir. Bundan sonra ikinci derecede muhakemat – ı akliye üzerine de binay – ı efkâr caiz olabilip derece – i selasede dahi tecrübe üzerine tesis – i mütalaat doğru olur.

Bu tarafı selase haricinde mücerret Avrupalıyı taklit için yapılmış ve yapılacak şeylerde bir hayr – ı tasviratımda efkar – ı kasıranemce abestir. İşte abd – i efkâr evvela; şeriat – ı Ahmediyye'yi, saniyen taraf – ı aklı, salisen tecrübey – i rehnümayı tedkik – i ittihaz ederek acizane ve min gayrı had arz ve beyan – ı efkara cüret ederek derim ki;

Parlamento usulü şeriata muvafık değildir. Akla da muvafık değildir. Tecrübeye de muvafık değildir.

Şeriata muvafık değildir. Çünkü saltanat – ı seniyye – i Osmaniye hilafet – i muazzamay – ı İslamiyeyide haizdir. Hilafet – i İslamiyeyi haiz olan bir devlet ise yalnız devlet – i İslami'ye olmak lazım gelir. Şu halde meclis – i mebusan açılmak iktiza etse memalik – i şahanelerinde İslam'dan gayri olan anasırda meclis – i mezkûrda aza olabileceğine göre saltanatı seniyyeleri devlet – i İslami'ye halinden çıkıp edyan – ı muhtelif ashâbından mürekkep bir halkın dinsiz hükümeti olur ki (Jön Türk) denilen iradenin istedikleri budur. Hatta Fransızca mesel – i sair hükmünde olan (Devletin dini yoktur) sözü hazele – i merkumenin dillerinde dairedir. Jön Türklerin istedikleri bu olduğu gibi Avrupalıların istedikleri de budur. Çünkü Avrupalılar saltanat – ı seniyyelerinin bütün dünyaya karşı mukavemeti yalnız İslamiyet kuvvetiyle olduğunu bildiklerinden bu durumu muhtelif Meclis – i Mebusan küşadiyla zay'ı ettirerek şu heyet – i muazzamayı mahv ve müzmehil etmek için devleti aliyyelerini devlet – i islamiye halinden çıkarıp Saltanatı Seniyye – i Osmaniye – yi avam – ı ehli İslam nazarında hilafet – i celile makamından düşürmek isterler... Böyle açık bir tehlikeyi ulu tecrübe tarikiyle göze almak ise şer'an katiyen caiz olamaz..."¹¹².

Belgeden de anlaşılacağı üzere Meşrutî idareye karşı nakil olan olumsuz tepkinin sebebi Osmanlı Devletinin çok uluslu bir yapıya sahip olmasından (ki – bu ulusların önemli bir kısmı gayrimüslimdir –) ve de Avrupalıların İslamiyete olan düşmanlığının bir sonucu olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹² BOA. Y.E.E. 71 / 32, s. 23.

Muhammed Abid mütalaasının ilerleyen bölümünde meşrutiyet taraftarı olan mekteplileri hürmet ve riayetten yoksun kimseler olarak tanıtarak Avrupa kaynaklı risale ve ceride gibi yayınların rezil ve fesat yönlerinden bahs olunmayıp sadece iyi olan yönlerinin gösterilmeye çalışıldığından bahsetmektedir. Bununla birlikte mekteplerde talebelere birçok şey öğretildiği halde ahlak cihetinden hiçbir şey öğretilmediğinden de yakınmaktadır¹¹³.

Buraya kadar belirttiğimiz hususları göz önünde bulundurarak II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip meşruti idareye karşı oluşan muhalefet hareketlerinin en önemli bölümünü dinsel sebepler ile birlikte Osmanlı Devletinin nüfus yapısının uygun olmayışı ve Avrupalıların müdahalesi olarak görebiliriz. Her ne kadar bu hareketleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk başlarda pasif hale getirmişse de ilerleyen yıllarda siyasi tecrübeden yoksun olmaları sebebiyle yaptıkları hatalar neticesinde bu muhalefet hareketlerinin artmasının önüne de geçememiştir.

3. 3. 31 Mart Vak'asını Önceleyen Siyasal Ve Sosyal Olaylar

3. 3. 1. II. Meşrutiyet' ten hemen önce yaşananlar

I.Meşrutiyet, 23 Aralık 1876'da ilân edilmesinden sonra Osmanlı – Rus Harbi bahane edilerek Meclis'in 14 Şubat 1878'de kapatılmasıyla sona ermiştir. Bu şekilde, hareket sona ermiş ve yeniden mutlakıyet yönetimine dönmüştür. Ancak kısa bir süre sonra anayasayı yürürlüğe yeniden koymak ve baskıcı sayılan tutumdan kurtulabilmek amacıyla “İstibdat” yönetimine karşı bir muhalif hareket başlamıştır.

Bu hareketler ilk önce bireysel yönde gelişme gösterirken daha sonra Cemiyet şeklinde teşekkül ederek örgütlü bir muhalefet haline gelmiştir. Bu çalışmaların ilk aşamalarda cemiyet bazında bir birlikten bahsedilmesi pek mümkün görülüyordu¹¹⁴. Nitekim “Jön – Türk”¹¹⁵ adıyla ortaya çıkan ve en son şeklini Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak alan, muhalefet birçok kongre

¹¹³ BOA. Y.E.E. 71 / 32, s. 8.

¹¹⁴ 1902 yılındaki I. Jön-Türk Kongresi'ne kadar benzer değerlendirme için bkz., HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön – Türklük**, İstanbul, 1987, s. 645.

¹¹⁵ Jön-Türk adı, Alman ve İtalyan ulusal kuruluş aşamalarında görülen yeniliklerden etkilenecek ortaya çıkarılan **“Jeune Tures”** (Jön-Türkler) adından gelmektedir.

düzenleyerek gerçekleştirecekleri hareketleri planlıyorlardı. Tam bu sıralarda Damat Mahmut Paşa yurt dışına kaçmıştı. İki oğlu Sabahattin ve Lütfullah Beyler de Paris'e gelmişlerdi. İşte onların da katılımıyla canlanacak olan hareket bu amaç etrafında 1902'de ilk kongresini yapacaktı. Bu kongrede iki önemli sorunun ortaya çıktığı görülecektir. Bunlardan birincisi İsmail Kemal'in de ileri sürdüğü yalnız basın yayınları ve propaganda ile bir değişim yapamayacakları, bu harekete Ordu'nun da katılması gerektiği; ikincisi ise müdahale sorunuydu. Nitekim kongreye katılan Ermeni üyeler kendilerine daha önce yapılanları unutmuyarak, Osmanlı Ülkesi'nde yapılacak olan hareketleri, Avrupalı Devletlerin müdahalesini sağlayarak, garanti altına almak istiyorlardı. Ahmet Rıza Bey önderliğindeki muhalefet buna kesinlikle karşı çıkarak, bunun bir iç sorun olduğunu ve Avrupalıların kesinlikle karışmamasını belirttikten sonra Prens Sabahattin'le ayrı görüşlere sahip olmadıkları görülecekti¹¹⁶. Zaten bu kongre Cemiyet üyelerini birleştireceği yerde, iyice ikiye bölecektir. Zira 1906'da Prens Sabahattin Teşebbüs – i Şahsî ve Adem – i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuracaktır. Ahmet Rıza Bey ise Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurarak yollarına devam etmişlerdir¹¹⁷. 27 Aralık 1907'deki II. Kongre ise Ermeni grupların birleşerek Taşnaksütyun Cemiyeti adıyla Sultan'a karşı güç birliği oluşturma çağrısıyla tertip edilmişti. Kongreye Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahattin Bey'de katılmıştı. Bu kongrede ise Padişah'ın saltanatı ve halifeliğin korunacağı, yabancı müdahalesi kesinlikle sağlanmayacağı ve ülke içerisinde örgütü olmayan komitelerin kongrelere alınmayacağı yönündeki esaslar karara bağlanmıştı¹¹⁸. Var olan yönetimi değiştirmek için yapılacak olan müdahalelerde her ne kadar görüş ayrılıkları ortaya çıkmışsa da, herkesin istediği, meşrutî bir yönetimdi ve bu yönde de adımların atılmasıydı.

İşte muhalefetin kendisini hazırladığı ve planlar yaptığı bu ortam içerisinde Üsküp'ün 50 km. Kuzeybatısında bulunan Firzovik'te Haziran ayı ortalarına doğru Kosova'daki bazı yabancılar burada toplanarak bir eğlence düzenlemişlerdi. Bu eğlenceyi Arnavutlar, namus meselesi olarak niteleyip silahlarıyla katılmışlardı. Fakat daha sonra Arnavutlar bu eğlenceyi Makedonya'ya

¹¹⁶ AKŞİN, a. g. e., s. 43–48.

¹¹⁷ TUNAYA, a. g. e., s. 21.

¹¹⁸ AKŞİN, a. g. e., s. 65.

Osmanlı Devleti'nden koparmak isteyen Avusturya'nın bir askerî işgal hareketini örtmek için yapılan hile olarak algılamaları üzerine eğlence yerini ateşe vermişlerdi. Nitekim işgal söylentileri kısa zamanda yayılınca birçok silahlı Arnavut, Firzovik'te toplanmaya başlar. Bu toplanmayı ilk etapta Şemsi Paşa, İttihat ve Terakkicilere karşı bir güç olarak kullanmayı düşünmüştü. Nitekim bunlarla, bir yandan isyan eden Niyazi Bey'i ortadan kaldıracak diğer yandan da İttihatçı genç subayların hakkından gelecekti¹¹⁹. Fakat Şemsi Paşa, Manastır'da telgrafhane çıkışında öldürülünce¹²⁰ yaklaşık 30 bin kişiye ulaşan topluluğu dağıtmak için Kosova valisi M. Şevket Paşa tarafından 8 Temmuz'da Miralay Galip Bey buraya gönderilecektir. Fakat Galip Bey, Necip Draga gibi Arnavut ileri gelenlerinin bir kısmının verdiği destekle bu bölgedeki ayaklanan halkı Meşrutiyet lehine harekete geçirmiştir¹²¹. Altı bin kadar Arnavut, Saray'a telgraf çekerek Kânun – u Esasî'nin tekrar ilân edilmesini; aksi takdirde 50 bine kadar ulaşan Arnavutların İstanbul'a yürüyerek, Rumeli'de Veliht'ın Padişah ilân edileceğini belirtmişlerdi¹²². Aslında Anadolu'dan kuvvetli bir ordu teşkil edilerek bu Arnavutların üzerine gönderilmiş olunsaydı bu olay önlenebilirdi. Fakat ileride de belirteceğimiz gibi Sultan II. Abdülhamit bu tür girişime gerek duymayacak ve hemen ardından II. Meşrutiyet'i ilân etmek durumunda kalacaktır.

Yine bu Firzovik Olayı çıktığı günlerde benzer isteklerde bulunacak olan Niyazi Bey'in dağa çıktığı görülecekti. Fakat bu olayın da öncesinde 29 Mayıs 1908'de Selanik Merkez Komutanı Nazım Bey'e bir suikast planlanmıştı. Bu plan çerçevesinde Nazım Paşa evinde İsmail Canbulat Bey'le konuşurken birden ayağa kalkması sonucu kurşun bacağına isabet ederek yaralanmasına neden olmuştu. Bu olayın tertipçisi ve planı gerçekleştiren kişilerden biri olan Enver Bey'in dikkat çekerek durumu izah etmek ve terfi alması için İstanbul'a çağırılması üzerine O, bu durumu anlayarak hemen akabinde maiyetiyle dağa çıkmayı yeğlediği görülmüştür¹²³. Bu olayın hemen ardından ise 3 Temmuz 1908'de Resne'de Kolağası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır üyelerinden olan Niyazi Bey ve Ohrili Eyüp Sabri Bey'in de bu yolu tuttukları görülecektir. Niyazi Bey

¹¹⁹ KARAL , a. g. e., s. 35.

¹²⁰ MENTEŞE, Halil, **Anılar**, İstanbul, 1986, s. 123.

¹²¹ AKŞİN, a. g. e., s. 76.

¹²² DANIŞMEND, İsmail Hami, **31 Mart Vaka'sı**, İstanbul, 1974, s. 12.

¹²³ MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **Yalan Söyleyen Tarih Utansın**, İstanbul, 2002,C.VI, s. 97.

1873'te Resne'de doğmuştu. 1900'lü yıllardan sonra Resne Komutanlığı'nda çetelerin arkasında koşan bir subaydı. Osmanlı Devleti'nin bunalımlı yıllarında yaşadığı için, güçsüzlük durumu yerine güçlülük, ahlâksızlık yerine ahlâkın yer alabilmesi için Meşrutiyet'i savunmuş birisiydi¹²⁴. O'nun 3 Temmuz tarihinde yanında 200 kadar asker ve 200 kadar sivilden oluşan hayli kalabalık maiyetiyle, Resne Garnizonu'ndaki silahlara, mühimmata ve levazımat'a el koyarak dağa çıkması, Meşrutiyet'in ilânını hızlandıran etmenlerden biri olması nedeniyle dikkat çekici bir olaydır¹²⁵.

Aslında bu olayların da öncesinde İttihatçıların endişelerini artıran bir olay gerçekleşmişti ki; o da 9 – 10 Haziran 1908 tarihinde İngiliz Kralı ve Rus Çarı'nın Reval'de görüşmeleridir. Zira bu görüşme İttihatçılar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı olarak algılanmış olmasından dolayı endişeleri arttırmıştı. 3 Temmuz 'da yaşananlar ise aslında bu endişelerin bir nevi yansımasıydı. Bu yaşanan dağa çıkma olayıyla beraber, Resne belediye başkanı Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Müdürü Tahir Beyler de Niyazi Beyle birlikte olduklarını ilân etmişlerdir. Yıldız Sarayı'na çektikleri telgraflarla, yayınlamış oldukları bildiride amaçlarının 1876 Anayasası'na geri dönmeye zorlamak ve meclis'in tekrar toplanmasını sağlamak olduğunu bildirmişlerdi. Bu olaydan dört gün sonra isyanı bastırmak için Mitrovice 18. Nizamiye Fırkası Komutanı Arnavut Şemsi Paşa görevlendirilmiştir. Fakat Şemsi Paşa, yaptığı takibat ve icraatları Saray'a günübürlük ilettiğinden yine Manastır'daki telgrafhane çıkışı İttihatçı fedai Subay Teğmen Atıf (Kamçıl) Bey tarafından vuruldu. Atıf Bey ise yaralı olarak kaçıp kurtulmayı başarmıştı.¹²⁶ Oysaki Şemsi Paşa yoluna devam etmiş olsaydı, Niyazi Bey'in bu hareketini bastırabilirdi. Ancak Şemsi Paşa'nın da öldürülmesi, Sultan'ın bu isyanı doğarken ezemeyeceğini göstermesi açısından da hayli ilginçtir. Şemsi Paşa'dan sonra ise yerine Tatar Osman Paşa'nın atandığı görülecektir¹²⁷.

Osman Paşa ise Manastır'da çok yumuşak bir politika izleyerek asker ve subayları kendi safına çekmeye başlayınca 23 Temmuz'da Niyazi Bey ve Eyüp

¹²⁴ KARAL, a. g. e., s. 29.

¹²⁵ HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset (Çev.: Ahmet Fethi)**, İstanbul, 1994, s. 41.

¹²⁶ AKŞİN, a. g. e., s. 75.

¹²⁷ GÜRESİN, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, s. 15.

Sabri Beyler maiyetindekilerle birlikte Osman Paşa'nın Manastır'a geldiği bir akşam evine baskın yaparak O'nu Resne' ye kaçırmışlardı¹²⁸. Ayrıca bu kaçırma olayından başka Niyazi Bey, Resne ve Ohri' deki memurlara da tehdit edici mektuplar göndermişti. Müslüman olmayan Bulgar çetelerini de meşrutî bir birliğe çağırmıştı. Bütün bu olanlar ve Niyazi Bey'in çektiği telgraflardaki bildirilerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığı ve amacı açığa vurulduğu da görülmektedir. Bu isyanda ise Sultan'ın şahsına yapılmış herhangi bir beyan söz konusu olmamış, aksine onunla milletin arasının açılmasına yol açan devlet adamlarına karşı bir hareket olduğuna dikkat çekilmiştir.

3. 3. 2. II. Meşrutiyet sonrası yaşananlar

II. Meşrutiyet ortamına girmeden Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının bütününe bakacak olursak bu devrin tamamıyla bir İstibdat Devri olarak nitelendirilmesi pek uygun olmayacaktır. Öyle ki, Saltanat'ının birinci kısmı I. Meşrutiyet'in ilanına rastlıyordu ve bu dönemde fikir akımlarının oldukça ileri olduğu görülmektedir. Saltanat'ının II. kısmında ise artık tereddütler başlar ve Padişah, istikrarı sağlamak için basın özgürlüğüne ve bir takım girişimlere kısıtlama getirmek zorunda kalır. Önce gazete ve dergiler belli ölçüde bir yorum hürriyeti verildi, fakat bu durum daha sonra kısıtlanmış ve çok kez komiklik derecesine varan sıkı bir sansür uygulanmıştır¹²⁹. Fakat kendisi Maarif (Eğitim) alanına el atarak ilim ve irfanın koruyucusu olduğunu göstermiştir. Sonra da yabancı yayınların sansürü başlamıştır. Ülke dışına giden aydınların, Sultan'ın şahsi idaresine karşı hücumu, yeni bir baskı rejiminin başlamasına yol açmıştır. İşte bu süre zarfında II. Meşrutiyet (23/24 Temmuz 1908) ilân edilmiştir¹³⁰.

Meşrutiyet'in tekrar ilânı İmparatorluğun her yanında bütün halk tarafından büyük sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. İstibdat ve Jurnal korkusundan kurtulan halk, devletin iç sorunlarının hemen çözümleneceği ve dış baskılardan kurtulacağı inancını taşımaktaydı¹³¹. Fakat bu sevinç fazla uzun

¹²⁸ KARAL, a. g. e., s. 33.

¹²⁹ LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1998, s. 185.

¹³⁰ Benzer bir değerlendirme için bkz., ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 225.

¹³¹ YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, İstanbul, 1976, s. 22 – 23.

sürmemiştir. Çünkü 17 Ağustos 1908’de açılan Meclis’te hemen Cemiyet’e bağlı olanlar ile bağlı olmayanlar, iki ayrı gurup halinde çekişmelere girmişlerdir. Sultan’ın yönetimini destekleyen bazı komutanlarla, “Alay”dan yetişen subayların ordudan uzaklaştırılması, “Mektepli” olanlara karşı bir tutum oluşturmaya başlamıştı. Hükümet ise başladıkları işleri tam olarak yerine getiremiyor ve eski rejim elemanlarını iş başından uzaklaştıramıyordu¹³².

II. Meşrutiyet sonrası dizginleri boş bırakılmış, mutlak bir hürriyet havası içinde gazeteler hiç çekinmeden akıllarına eseni yazıyorlar ve halkı büyük bir heyecana sevk ediyorlardı. Birbirine muhalif gazetelerin aralarındaki çatışmalar gün yüzüne çıkıyor, Cemiyet yanlısı ve karşıtı olanlar diye ayrılıyorlardı. Rejimin değişmesi bazı memur ve çalışanların menfaatlerini de bozmuştu. Açığa çıkarılan “Alaylı” zabitler ve dış gerginlik nedeniyle uzun süre silah altında tutulan askerler durumdan hiçte memnun değildiler. Ayrıca Ramazan ay’ı içerisinde hürriyet adına yapılan bazı kutlamalar hiç hoş görüntü vermiyordu¹³³. Sait Paşa’nın 7.Sadareti sırasında ilân edilen Meşrutî yönetimde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönetim doğrudan ele almayıp perde arkasından yönetmeye çalışması ve devlet ilişkilerindeki tecrübesizlikleri, Hürriyetin ilânıyla beraber bir kargaşa ortamına girilmesine neden olmuştur. Bu kargaşa ortamında eski düzenden çıkarları bulunup, bu çıkarlarını yeniden elde etmek isteyen kişiler, hemen perde arkasından hükümeti idare eden İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı muhalefete girişmişlerdir ki, bunlar da aşağıdaki konularda ele alınmaya çalışılacaktır.

3. 3. 3. 31 Mart Provaları; Kör Ali Hoca İsyanı ve diğerleri

Küçük çapta birer 31 Mart Vakası’nı andıracak olan dinin şahsî çıkarlar uğruna alet edilmesiyle ortaya çıkan Kör Ali Hoca, İmam Abdülkadir Ayaklanmaları gibi meydana gelen isyanlardan önce, II. Meşrutiyet’in ilânından hemen sonra ortaya çıkan Edirne Ayaklanması ve Taşkışla Olaylarına bakmakta yarar vardır.

Meşrutiyet’in ilânından 3 gün sonra hürriyeti kutlamak için Selanik’ten Edirne’ye gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti Heyeti’nden olan Erkan – 1 Harp

¹³² KARTEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve T.C. Rejimi**, İstanbul, 1973, s. 40.

¹³³ BAYDAR, M., Mustafa, **31 Mart Vak’ası**, İstanbul, 1955, s. 6 – 7.

Kolağası Ruşeni Bey, istasyundayken bir binbaşının nişanını koparıp atmıştı. Başka aktarımlara göre ise Ruşeni Bey, “Padişahım Çok Yaşa” levhasını parçalamıştı ve yaptığı konuşmasında da Padişah aleyhinde beyanlarda bulunup ayrılmasından iki gün sonra olaylar patlak vermişti. Bu durum ise Yanık kışla’daki askerlerin “Padişahımızı isteriz. Bize babamızı gösterin...” diyerek ayaklanıp şehre yürümeleriyle sonuçlanmıştı¹³⁴. Sonuçta Yüzbaşı Cavit Bey’in telkinleriyle askerler arasında 300 kişilik bir kabile İstanbul’a gönderilip, Padişah görüldükten sonra ayaklanmanın bittiği görülmüştür. Bu olaydan sonra 300 kişi terhis edilmişse de daha sonra sorumluları yargılanarak idam edilmiştir¹³⁵.

1908 Ekim’inin son günlerine gelindiğinde ise Taşkışla’da bir askeri ayaklanma baş göstermişti. Buradaki olayların ise Alaylı ordu mensuplarının Cidde’ye sevk edilmek istenmesinden dolayı çıktığı bilinmektedir. Zira bu yıllarda askerler normal muvazzaf hizmet sürelerini tamamlamalarına rağmen terhislerinin geciktirilmesi sonucu yumuşak bir şekilde isyan etmişlerdi. Ancak karşılına bu sırada, sevk edilmek istenen babacan tavırlı Alaylı zabitler yerine, Selanik’ten getirtilen Avcı Taburları’nı ve müsamahasız sert zabitlerini bulunca çatışma çıkmış ve üç çavuş öldürülmüştü. Ayaklanma sert önlemle bastırılmışsa da Mahmut Muhtar Paşa bu üç çavuşun cesetlerini ibret için meydana astırmak istemiştir. Fakat bu hareketin diğer askerleri de kıskırtacağını belirten Sadrazam ve Harbiye Nazırları’nın karşı çıkılması sonucu bundan vazgeçilmiştir¹³⁶.

Daha sonraları Meşrutiyet’in ilânından sonraki ilk Ramazan’ın 11. ve Eylül’ün 30. günü Kör Ali ismindeki bir hoca Fatih Camii’nde vaaz verirken, Kanun – i Esasi ve Meclis – i Mebusan aleyhine halkı kıskırtacak sözler söylemişti. Cemaati de kendisiyle beraber hareket edeceklerine dair yemin ettirmişti¹³⁷. 6 Ekim 1908’de ise Zaptiye Nezareti onun tutuklanması için emir verince Kör Ali Hoca, 7 Ekim’de Öğle Namazı’ndan sonra Fatih Camii’ndeki cemaati Meşrutiyet aleyhine kıskırtıp İsmail Hakkı adlı bir kişiyle beraber halkın başına sarık sarıp, Saray’a karşı yürümeye ikna etmişti¹³⁸. Daha sonra Fatih

¹³⁴ ALKAN, Ahmet Turan, **II. Meşrutîyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 2001, s. 102.

¹³⁵ ALKAN, **a. g. e.**, s. 103.

¹³⁶ ALKAN, **a. g. e.**, s. 105.

¹³⁷ YALÇIN, Hüseyin Cahit, “31 Mart Provası ve Kendisi”, **Yakın Tarihimiz**, C.I, İstanbul, 1962, s. 136.

¹³⁸ BAYDAR, **a. g. e.**, s. 8.

Camii'nden çıkarak Bayezîd, Köprü ve Beşiktaş güzergâhlarıyla Yıldız Sarayı'na gelerek bir takım isteklerde bulunmuşlardı. Saray önünde; meyhanelerin kapatılmasını, kadınların açık saçık dolaşmamalarını ve resimli yayınların çıkartılmamasını istemişlerdi. Sultan ise onlara müsterih olmalarını ve şeriatın uygulanacağını söylemesi üzerine kalabalık geriye dönmüştü¹³⁹. Dönüşte de yolda Sadrazam ve Şeyhülislâm'a rastlayarak şeriata uyulacağı yönünde yemin ettirmişlerdi. Kör Ali Hoca ve yoldaşı İsmail Hakkı bu olaydan sonra tutuklanmış ve yapılan mahkemede de Kör Ali yaptıklarına itiraz etmemiş ve idam edilmiştir.

Kör Ali Ayaklanması'nın olduğu gün gazetelerden, bazı yurt hainlerinin ülkede zorbalık yönetimini geri getirmek düşüncesinde oldukları yönünde yayınlar yapıldığı görülmüştü. Bunun üzerine bir takım söylentiler dolaşmakta olduğundan, derinliğine ve tarafsızca incelenmesiyle gerçeğin ortaya çıkarılması ve kışkırtıcıların cezalandırılması Padişah'tan Sadrazam'a iletilmiştir¹⁴⁰. Sultan II. Abdülhamit'in ise iç işlerin gidişatını Bâb – ı Âli'den daha titiz izlendiğinden bu tür olaylara hemen el atmayı uygun görmekteydi ve bu olayın da sorumlularının derhal cezalandırılması için emir vermektedir.

7 Ekim 1908'de ise Yeni Camii'nin İmam Vekili Abdülkadir'de Teravîh Namazı'ndan sonra yeni düzende bidatlerin arttığını ve inançlarda zayıflama olduğunu ileri sürerek cemaati peşine takıp sinema salonlarını ve Karagöz oynatılan yerleri basmışlardı. Ancak bu olay da derhal bastırılarak Abdülkadir ve dört arkadaşı tutuklanmıştı¹⁴¹.

Bu Kör Ali Hoca ve Abdülkadir olaylarının ardından birkaç gün sonra Beşiktaş'ta, Bedriye adlı bir Müslüman kızın, Todori adında Rum bahçivana kaçması üzerine meydana gelen olumsuz olaylar da gerçekleşmiştir. Kızın babasının Zaptiye'ye haber vermesi üzerine kız ve Todori tutuklanarak karakola götürülmüşlerdir. Ancak halk yine burada da ayaklanmaya teşvik edilerek, Müslüman bir kızla Hristiyan bir erkeğin bir araya gelmesine karşı çıkılmış ve karakola yürüyüş düzenlenmiştir. Karakolu basan halk dini duygularla hareket

¹³⁹ AKŞİN, a. g. e., s. 93.

¹⁴⁰ YALÇIN, a. g. m., s. 37.

¹⁴¹ AKŞİN, a. g. e., s. 94.

ederek Rum gencinin öldürülmesine ve kızın da yaralanmasına neden olmuşlardır¹⁴².

Aslında bu isyanlara baktığımızda, Meşrutî ortamın ordu içerisinde meydana getirdiği uçurumları göstermesi açısından oldukça dikkat çekiciydi. Fakat askerler tarafından yapılan isyanlar da dinî nitelikte görülmemekteydi. Bu açıdan bakıldığında 7 Ekim 1908 tarihinde meydana gelen Kör Ali Hoca ve Abdülkadir vaka'ları dinî karakter taşıyarak daha önceki isyanlardan ayrılmaktadır. Maalesef bu gelişmeler ise aşırı özgürlük ortamının negatif yönlerinin bir yansımasıydı.

3. 3. 4. II. Meşrutiyet'in İlân'ından 31 Mart'a Kadar Osmanlı Siyasal Partileri ve Basın

Hürriyet, hak ve vazife kavramlarını Batı, Rönesans'tan sonra sadece zihninde uydurmakta kalmamış, hayata sokmak istemiş, bunun için de sosyal ve siyasal yapılarını sistematik bir şekilde teşkilatlandırmıştır. Bu kavramlar fikir akımları ve Fransız İhtilâli ile beraber yavaş yavaş Türk düşünürlerine de sirayet etmeye başlamış ve 19.yüzyıl'ın II. yarısına gelindiğinde bu düşünceleri özümsemiş fikir adamlarının yetişmiş olduğu görülmüştür. Böylece Türk düşünürlerinin oluşturduğu bir takım teşkilatlar, Türk siyasal hayatında da çeşitli oluşumları meydana getirmiştir.

İlk olarak Sultan II. Abdülmecit'in israfına karşı kıpırdanmalar başlamış, daha sonra Sultan Abdülaziz'in aşırı denilebilecek tutumlarına karşı, O'nu hal edebilecek siyasi, bir güç haline gelmişlerdi. Batı tabiriyle Jön – Türk ismini alan bu oluşum 1867'de programlarını açıklamış; 1876'da ise anayasayı ilân etmesi şartıyla II. Abdülhamit'i taht'a çıkararak hedeflerine varabilmişlerdi. Fakat 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Harbi'nde Rusların İstanbul önlerine kadar gelebilmeleri, Sultan II. Abdülhamit'in “İstibdat” denilen şahsi yönetiminin doğmasına yol açacak, muhalefet üyelerinin de dağıtılmasına neden olacaktı.

Bu Jön – Türk hareketi içerisinde Mehmet Murat Bey gibi Darwin sonrası Biyolojik materyalizmi, Ziya Gökalp gibi Türkçülüğü, Şefik Hüsnü gibi

¹⁴² BAYDAR, a. g. e., s. 8.

Sosyalizmi ve Marksist sistem gibi ideolojileri savunan üyelerle birlikte;¹⁴³ Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi kişilerin başını çektiği muhalefet hareketi 1877’de Rusların Yeşilköy’e kadar gelmesiyle Mithat Paşa’nın sürgüne gönderilmesi ve meclis’in tatil edilmesiyle son bulmuş görünüyordu. Hele Ali Süavi’nin V.Murat’ı taht’a tekrar çıkarmak için yaptığı Çırağan Baskını’nın sonuçsuz kalması ve Cleanthi Scalieri, Aziz Bey gibi mason’ların girişimlerinin de bu olayda ortaya çıkması, Sultan’ı daha da sıkı tedbir almaya itiyordu.¹⁴⁴ Şubat 1878’de Meclis, ne zaman açılacağı belli olmamak üzere tatil edilince bu Jön – Türk hareketi de bir nevi tahliye edilmiş olunuyordu.

Jön – Türklerin birçok bakımdan Batı’yı ilham kaynağı olarak alıp, Osmanlı Devleti’nin hiç değilse maddi durumunu Batılı devletlerin seviyesine getirmek isteyen bir anlayış içerisinde oldukları da bu arada amaçları arasında söylenilebilir¹⁴⁵.

Meclis’in tatil edilmesinden ve bu Jön – Türk muhalefetine tasfiye edilmesinden sonra yurt içinde ta ki 1880’lerin ortalarından itibaren Askerî Tıbbiye okulunda muhalefetin yararları konusunda çeşitli görüşmeler var olagelmıştır. Öğrenciler arasında yoğun bir şekilde bu tartışmalar yaşanırken, Ohrili İbrahim Temo ile Diyarbakırlı İshâk Sükûtî bu muhalefet konusunda kendilerine yakın gördükleri Arapkirli Abdullah Cevdet ve Kafkasyalı Mehmet Reşit’le de bu konu hakkında görüşmeler yapmışlardı. Daha sonra aralarına Konyalı Hikmet Emin’de katılması ile 3 Haziran 1889’da “İttihad – ı Osmanî” adında gizli bir cemiyet kurarak muhalefet yapmaya karar verdikleri görülmüştür.¹⁴⁶

Bu arada Ağustos 1896’da yapılması planlanan hal girişimine de değinmek yerinde olacaktır. Zira bu olay sonucu muhalefet üyelerinin İstanbul kanadının çöktüğünü görmüş olacağız. Muhalefetin, İstanbul kanadı askerlerin desteği ile bu işi yapma niyeti olduğu bilinmektedir. Paris’teki üyelerin pek sıcak bakmamasına rağmen, Şeyh Abdülkadir ve Bedevî Şeyh’i Naili Efendi gibi ulema kesiminden böyle bir işe destek verilmişti¹⁴⁷. Burada ise karşımıza; Batı tarzı yaşamı örnek

¹⁴³ BAYDAR, a. g. e., s. 55.

¹⁴⁴ AKŞİN, a. g. e., s. 21.

¹⁴⁵ Benzer bir değerlendirme için bkz., HANİOĞLU, a. g. e., s. 9.

¹⁴⁶ HANİOĞLU, a. g. e., s. 174.

¹⁴⁷ HANİOĞLU, a. g. e., s. 216.

alan guruplarla, Avrupa karşıtı derviş ve ulema gibi kesimin nasıl olurda böyle bir harekette birleşik davrandıkları sorusunu getirmektedir. Çünkü bu grupların gerek düşünce yapısı açısından ve gerekse sosyal fonksiyonları açısından aralarında hiçbir benzerlik bulunmamaktaydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında geçimsizlik hat safhada idi. Bu devrede Cemiyet'in bazı üyeleri Sultan II. Abdülhamit'e yönelik bir darbe girişimi planlamaktaydılar. Ne var ki, bu durum Padişah tarafından haber alınmış ve tüm planlar yapılan müdahale sonucu gerçekleşmemiştir. Cemiyet üyeleri ve bir kısım sempatizanları tutuklanıp, sürgüne gönderilenler olduğu gibi muhalefetin İstanbul cephesinin tamamen çöktüğü de görülmüştür¹⁴⁸.

Böyle bir ortamda tutunamayan Cemiyet'in bazı üyeleri ise Avrupa'ya kaçarak faaliyetlerine devam etme kararı alacaklardı. İstanbul'da tekrar örgütlenme faaliyetine girişeceklerse de asla 1896'daki güçlerine ulaşamayacaklardı.

Paris'te Ahmet Rıza Bey'in telkinleriyle Cemiyet, adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmişti¹⁴⁹. Yapısı ve amaçları ise adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını ihlal eden ve bütün Osmanlıları ilerlemeden alıkoyan ve ülkeye yabancıların musallat olmasını sağlayan yönetime karşı İslâm ve Hristiyan yurttaşları uyarmaktı¹⁵⁰. Cemiyet, devletin gittiği yolun inkıraz olduğunu, sorumlusunun Padişah olduğunu ve etrafındakilerin de onun zulümlerine yardımcı olduklarını halka anlatmak; vatan ve milleti içinde bulunduğu tehlikeli yerden kurtarmak için gerekirse her fedakârlığa atılmak maksadını taşıyordu¹⁵¹.

Cemiyet, 1908 programının 10. maddesinde; mezhep ayrıcalıklarının eskiden olduğu gibi korunacağı, 9. maddesinde; Müslüman olmayanların da askere alınması yasaya bağlanması ve her unsura karma olarak açık devlet mektepleri kurulacağı, 17. maddesinde de İlköğretim'de Türkçenin zorunlu olacağı ifade edilmiştir¹⁵². İttihat ve Terakki Programlarının oldukça ideal

¹⁴⁸ Tutuklananlar hakkında bilgi için bkz., HANİOĞLU, **a. g. e.**, s. 217 – 218.

¹⁴⁹ AKŞİN, **a. g. e.**, s. 23 – 27.

¹⁵⁰ KARABEKİR, **a. g. e.**, s. 465.

¹⁵¹ YALÇIN, **a. g. e.**, s. 50.

¹⁵² Bu maddeler ve diğerleri hakkında geniş bilgi için bkz., TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, s. 65 – 67.

olmasına rağmen tecrübe yoksunluğu da bulunmaktaydı. Ancak yine de yapmış oldukları kongrelerde ülkeni ilerlemesi ve halkın kişisel girişiminin olmadığı alanlarda ise hükümete görev yükleyerek “Devletçilik” ilkesinin uygulanmasını öngörüyordu. Bu ise Devletçilik ve diğer yandan da karma ekonominin gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti’ndeki temellerini oluşturunuyordu.

Siyasî Fırkalar, genellikle bir sınıfın veya geniş bir zümrenin menfaatlerini temsil ve müdafaa ederler. Siyasî bir Cemiyet ise ekseriya yüksek bir ahlâkı ve siyasî ideal uğrunda birleşmiş, hayatlarını feda etmeyi göze almış, feragat ve karakter sahibi kişilerin birleşmesinden meydana gelir ve onların menfaatlerini temsil ve müdafaa eder. İttihat ve Terakki üyelerinde de şüphesiz ideal vatan aşkı vardı. Onlar ellerini Kuran’a ve tabancaya koyarak yemin ediyorlardı. Kanuni ve açık surette siyasî faaliyetlerine imkân tanınmayınca da birçok cemiyet gibi gizli olarak örgütlenmeyi yeğliyorlardı¹⁵³.

Cemiyet üyelerinin 1896’da yapmak istedikleri girişimin başarısız olması üzerine Avrupa’daki Jön – Türk üyeleri ön plana çıkmışlardı. Ancak bunların aralarındaki anlaşmazlık Sultan II. Abdülhamit’e yarayacaktı ve 1897 yılında Ahmet Celaleddin Paşa’yı görevlendirerek muhalefetin Cenevre kolu’nun lideri Mizancı Murat Bey’le anlaşarak devlet memuru olmasını sağlayacaktı. Ardından Cemiyet’in önde gelen birkaç üyesi de bu yolu tercih edince Ahmet Rıza Bey tek kalarak muhalefete devam edecekti¹⁵⁴. Sultan II. Abdülhamit, kendisine karşı oluşan bu muhalefete karşı onları zincire vurup, zindana atıp, işkence ve idam etmek gibi tedbirler yerine; onları memuriyet, para, imtiyaz ve maaşlarla bölmeye ve etkisiz hale getirmeye çalışması da dikkat çekicidir. Zira böylece onlar elinin altında bulunuyorlardı¹⁵⁵.

Konumuzun başında da belirttiğimiz 1902’deki I. Jön – Türk Kongresi’nde ayrılımlar kesinleşince Prens Sabahattin önderliğinde ikinci bir cemiyet doğmuştu. Ancak 1889’da “İttihad – î Osmanî” olan adını Ahmet Rıza Bey’in tavsiyesiyle “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değişen fırka mutlak yönetime karşı özgürlük mücadelesi vermeye başlamış ve 23/24 Temmuz 1908’de

¹⁵³ YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Talat Paşa**, İstanbul, 1943, s. 10 – 12.

¹⁵⁴ TUNAYA, **a. g. e.**, s. 20,21.

¹⁵⁵ KOCABAŞ, **a. g. e.**, s. 351 – 356.

Kanun – î Esasi’nin tekrar ilân edilmesini sağladıktan sonra,¹⁵⁶ birleştirici özelliğini göstermek için Prens Sabahattin tarafından kurulan “Teşebbüs – i Şahsî ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti”yle birleştiğini ilân edecekti¹⁵⁷.

İttihat ve Terakki, Meşrutiyet’in ilk seçimlerinde büyük çoğunluk sağlayarak Meclis’e girmeyi başarmışsa da ilk etapta kabineye bir – iki kişi sokmuştur. Çünkü bu dönemlerde İttihat ve Terakki hâlâ yarı gizli bir cemiyetti ve halka beyan edilmiş siyasî programları da yoktu. Meşrutiyet’in tekrar ilân edilmesinde başrol oynayanlar hâlâ tecrübesizdiler ve yaşları da oldukça gençti. Ayrıca Meşrutiyet’i, iktidara geçmek amacıyla gerçekleştirdikleri izlenimini vermemek için de iktidara yerleşmeyi uygun görmemişlerdi. Sultan’ın şahsi idare döneminin siyasî deneyimli üst düzey devlet adamlarını iktidara yerleştirerek arka planda kalmayı tercih etmişlerdi¹⁵⁸. Cemiyetin hükümete dışarıdan müdahaleleri olmaktaydı. Fırka’nın sivil ve askerî üyeleri bu durumdan yararlanarak kendi çıkar ve yararlarına faaliyetleri kullanarak yükselmeye çalışmaları ve fırkayı çıkarları için bir basamak olarak görmeleri aydın denilen fikir adamlarını kızdırınca İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefetin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştu. İttihat ve Terakki’den umduğunu bulamayanlar, ittihatçıların yaptığı Kâmil Paşa hükümetinin düşürülerek yerine 14 Şubat 1909’da Hilmi Paşa ve kabinesinin iş başına getirilmesinden menfaati bozulanlar ve birbirleriyle hiç anlaşamayan kişiler, İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefet hususunda birleştikleri görülmüştü.

Daha önceleri 1902 kongresinde ayrılığı kesinleşen Prens Sabahattin’in¹⁵⁹ 1906’da kurduğu cemiyetle birlikte artık ittihatçılar da muhalefetle tanışmıştı. Ardından 1908’de kurulacak olan “Fedakâran – î Millet Cemiyet”i, “Osmanlı Ahrar Fırkası”, 1909’da kurulan “Osmanlı Demokrat Fırkası” ve “İttihad – ı Muhammediye” gibi muhalefet örgütleriyle karşılaşacaktır.

¹⁵⁶ GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I, Ankara, 1995, s. 341.

¹⁵⁷ TUNAYA, a. g. e., s. 24.

¹⁵⁸ HALE, , a. g. e., s. 44.

¹⁵⁹ 1897’de Avrupa’ya kaçarak Jön – Türk Hareketine katılan ve Sultan II. Abdülhamit’in eniştesi olan Damat Mahmut Celaleddin Paşa’nın oğludur. Annesi Sultan Abdülmecid’ in kızı Seniha Sultan’dır. Özel teşebbüs ve merkeze bağlı olmadan yönetim olan **“Teşebbüs-î Şahsî ve Âdem-î Merkeziyetçilik”** i savundu. Türkiye’ de Durkheim sosyolojisine karşı, kaynağını Le Play ve Edmond Demoulins’ de bulan bireyci sosyoloji anlayışının kurucusu ve tanıtıcısı sayılır. 1948’ de İsviçre’nin Neuchatel’de ölmüştür. Bkz. PARMAKSIZOĞLU, İsmet “Sabahaddin Bey”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, 1978, s. 492 – 493.

II. Meşrutiyet'in ilânından 31 Mart Vakası'na kadar 8 ay 21 gün geçmesine rağmen Cemiyet, hükümete girememiş ve Sultan'ın nüfuzunu ise tam olarak kıramamıştı. Fakat yönetimdeki yönlendirilme işini perde arkasında kendileri yaptıkları için muhalefet tarafından yeni bir "İstibdat" olarak görülmeye başlanmışlardı¹⁶⁰. Hürriyet, Rumeli, Tanin, Şûra – yı Ümmet, Sabah gibi gazeteler de Meşrutiyet ortamında İttihat ve Terakki'yi destekleyen basın organlarıydı. Bunların ve muhalefeti destekleyen basın yayınlarının gruplaşmaları ise var olan gergin ortamı artırmaya yetiyordu¹⁶¹.

I.Meşrutiyet'in İlânı'ndan sonra, uzun süren İstibdat dönemi esnasında İmparatorluğun uzak yerlerine sürgün edilen ve yurt dışına kaçanlar yavaş yavaş yurda dönmeye başlamışlardı. Bu dönenlerin bir kısmı İttihat ve Terakki üyeleriydiler ve bazı görevler almışlardı. Bir kısmı ise sürgüne gittikten sonra siyasal yaşamlarına son vermişlerdi. Diğer bir kısım ise İttihatçıların hiç sevmediği kimselerdi. Çünkü onlarda Sarayla işbirliği yapmışlardı¹⁶².

İşte II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlük ortamı içerisinde kendilerini vatan kurtarıcı olarak tanıtan bu siyasal sürgünler, 12 Ağustos 1908'de Sultanahmet'in bahçesinde bir miting yaparak siyasal teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir ve "Fedakâran – ı Millet" adıyla Osmanlı siyasal hayatına atılmaya karar vermişlerdir¹⁶³. Avnullah El Kâzımî başkanlığında kurulan bu cemiyet ilk olarak eski rejimden kaçanlar ile sürgünler ve mahkûmların korunması için yardım toplama ve Padişah'tan para isteme gibi faaliyetlere giriştiği bilinmektedir. Ayrıca Meşrutiyet'i korumak, Saltanat haklarının teyidi, hürriyet ve adalet kelimelerinin halka ifade edilmesi, ülkeye ve millete yararlı olacak kişilere yardım etmek gibi amaçları bulunmaktaydı¹⁶⁴.

Bu Fırka, dönemin tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkat çekerek, İttihatçıları sert bir biçimde eleştirmiştir. Fakat Kâmil Paşa aleyhtarlığında da İttihat ve Terakki'yle ortak bağlantı kurabilmişlerdir. Osmanlı siyasal hayatına pek bir katkısı olmayan cemiyet, 1908 seçimlerine de ilgi göstermeyince

¹⁶⁰ DANIŞMEND, a. g. e., s. 15.

¹⁶¹ TUNAYA, a. g. e., s. 33.

¹⁶² TUNAYA, a. g. e., s. 131.

¹⁶³ GÜNEŞ, a.g. e., s. 368.

¹⁶⁴ TUNAYA, a. g. e., s. 132; GÜNEŞ, a. g. e., s. 369.

Meclis'te de üyesi bulunmamıştır¹⁶⁵. Meydana getirilen ve görünüşte siyasal bir teşekkül olan bu cemiyet maalesef siyaset yapıp, ülke sorunlarına çözüm getirmek yerine kendi üyelerine yardım etmeye başlayınca bir dernek statüsünde kalmıştır. Arasında Hasan Fehmi, Yahya Galip, Milkon Gürciyan, Mahmut Asım, Musahhih İbrahim gibi kişileri barındıran Fedakâran – î Millet Cemiyeti devlet memurlarının geçmişlerini bildiğini söyleyerek, onlarla ilgili jurnalleri yayınlayacağı yönünde tehditkâr bir tutum sergileyince 12 Ocak 1909'da hükümet tarafından merkezi basılarak üyelerinden kırk kişi tutuklanmıştır¹⁶⁶.

Cemiyet'in tek yayın organı olan “Hukuk – u Umumiye” gazetesinin müdürü ise Mevlânzade Rıfat'tır. Nitekim çeşitli suçlamalar sonucu tutuklanan üyeler beraat ettikten sonra bir süre daha faaliyetlerine devam etmiş, 31 Mart Vakası'ndan sonra da siyasal sahneden çekilmiştir. Bununla beraber bu cemiyetin yayın organı olan Hukuk – u Umum iye'de susturulmuştur¹⁶⁷.

II. Meşrutiyet döneminin ve ülkemizin ilk siyasal teşekkülü olan “Ahrar Fırkası” ise 14 Eylül 1908'de Nurettin Ferruh Bey tarafından kurulmuştur. Prens Sabahattin'in çevresindeki gençler, onun Bebek bahçesinde verdiği konferanstan esinlenerek, İttihat ve Terakki karşısında bir eğilim kurmak amacıyla bu Fırka'yı oluşturmaya karar vermişlerdir¹⁶⁸.

İlk başlarda Fırka'nın kuruluş aşamasında Prens Sabahattin'e müracaat edilerek bu fırkanın kurulması ve başkanı olması teklif edilmişse de ondan red cevabı alınmıştır. Nitekim bu fırka'nın da İttihat ve Terakki gibi belli başlı bir başkanı yoktu¹⁶⁹. Ancak yine de Prens Sabahattin kayıtsız kalmamış ve daha önceki 1906'da kurduğu Teşebbüs – i Şahsî ve Âdem – i Merkeziyet Cemiyeti'nde de üye olarak bulunan Ahmet Fazlı Bey, Mahir Sait Bey, Celalettin Arif ve Nurettin Ferruh Beyleri bu cemiyetin teşekkülü için temasa geçirmişti¹⁷⁰.

Fırka'nın programının hazırlanmasında ise Kont Ostrorog'un¹⁷¹ yardımcı olduğu bilinmektedir. Yine Fırka programının Prens Sabahattin'in düşüncelerinden etkilendiği de açıkça ortadaydı. Zaten daha sonra kendisi bu

¹⁶⁵ TUNAYA, a .g .e., s. 133.

¹⁶⁶ TUNAYA, a .g .e., s. 133 – 134.

¹⁶⁷ GÜNEŞ, a .g .e., s. 369.

¹⁶⁸ TUNAYA, a .g .e., s. 143.

¹⁶⁹ AYDEMİR Şevket Süreyya, **Enver Paşa**, C.II, İstanbul, 1976, s. 91.

¹⁷⁰ TUNAYA, a .g .e., s. 143.

¹⁷¹ Leh asıllı bir Fransız'dır. İslâm hukukunu çok iyi bilen bir Oryantalisttir.

fırkaya açıkça destek verecek ve düşüncelerini gerçekleştirebilmek için eğitim yoluyla halka, kişisel teşebbüs gibi çalışmalar yapacaktır. Bireysellik, Liberalizm, kişisel girişimcilik ve yerinden yönetim ilkeleri bu fırkanın öne çıkan söylemleri arasındaydı. Merkezîyetçi ve milliyetçi yaklaşıma da karşı çıkıyordu. İkdâm, Yeni Gazete, Sada – yi Millet ve Serbestî gibi gazetelerin de bu fırkaya destek verdikleri görülüyordu¹⁷².

Bu fırkanın içerisi ise oldukça karışık görüntü arz etmekteydi. İçlerinde baskı yönetiminin yıkılmasıyla çıkarlarından yoksun kalanlar, özgürlük uğraşı için Avrupa'ya kaçıp da oradaki bir takım husumetlerinden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aralarını açanlar, Cemiyette yüz bulamamış serüvenciler ve Türklük unsuruna düşman Arap, Arnavut ve Rumlardan bazıları bu fırka içerisinde yoğunluk oluşturuyorlardı¹⁷³. Nitekim bu teşekküle giren başarısız ve düş kırıklığına uğramış olan kişiler huzuru bozulmuş çeşitli ulusların temsilcileri, fırkanın ilkelerini sevdiklerinden değil; ittihatçılardan nefret ettikleri için Ahrar'ın peşinden gitmişlerdi. Yine bu fırka içerisinde Meclis'e seçilmeyen veya herhangi bir mevkide bulunmayan ve uğradıkları hayal kırıklığı nedeniyle İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutan Jön – Türkler de bulunmaktaydı. Ayrıca okul ve dil sorunlarında da İttihatçıların politikasından memnun olmayan Rumlar, Ermeniler ve Arnavutlar da bu fırka içerisinde mevcuttu¹⁷⁴. Nitekim İngiliz gazeteci Mc Cullagh'un da belirttiği gibi içinde Yunan ögesinin Helen Krallığı'nın Girit'i ilhak etmesini savunduğu ve Bulgar ögesinin de Bulgaristan'ın Makedonya'yı kendi sınırlarına katmasını engellemeyi amaçlı saydığı unsurlardan oluşan bir fırka olarak değerlendirmesi de, bu fırkanın oldukça dikkat çekici bir özelliğidir.

1908 seçimlerinde yalnızca İstanbul'dan katılmışsa da tek bir mebus bile çıkaramamıştır. Sadrazam Kâmil Paşa, Prens Sabahattin ve Mizancı Murat Beyler aday olarak gösterilmedikleri halde 18'er oy alabilmişlerdir. Mahir Sait Bey yalnızca kendi uğraşı ile Ankara'dan seçilmiştir.¹⁷⁵ Daha sonraları halkın gittikçe bu fırkaya ilgisinin arttığı görülmüştü ki aslında İttihad – î Muhammediye Cemiyeti'nin geniş ölçüdeki desteği bu ilginin artmasına sebep olmuştu. Öyle ki

¹⁷² GÜNEŞ, a .g .e., s. 370; TUNAYA, a .g .e., s. 147.

¹⁷³ YALÇIN, a .g .e., s. 48.

¹⁷⁴ MC CULLAGH, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü** (Çev.: Nihal Önal), İstanbul, 1990, s. 48.

¹⁷⁵ TUNAYA, a .g .e., s. 144.

fırkada, İttihatçılar karşısında daha tutucu rol oynayarak İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti'nin yanında bulunmaktaydı. Prens Sabahattin'de böyle bir destekle, Muhammediye Cemiyeti'nin yapacağı bir şahlanışla kendisini iktidarda bulacağını sanıyordu¹⁷⁶. Bu fırka 31 Mart Vakası'ndan çok şey beklediği bilinmekteydi. Zira hem II. Abdülhamit'ten hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmak niyetindeydi. Bu umudun gerçekleşmesi için de askerler ve İttihad – ı Muhammediye üyeleriyle temasa geçmişlerdi. İngilizlerle birlikte hareket eden bu fırka eylemleri açıkça yönetmekten kaçınmış ve bunu Derviş Vahdeti aracılığıyla perde gerisinden yapmıştır¹⁷⁷. Zaten isyan sonrası bazı üyelerinin tutuklanması ve ardından Prens Sabahattin'in, Hanedan'ın bu olaya karıştırılmaması için serbest bırakılması bu fırkanın 31 Mart Vakası'yla olan bağlantısını açıkça gösterecekti.

Bu fırkanın üyeleri arasında ise Dr. Rıza Nur, Ahmet Samim, Kirkor Zöhrap, Hasan Fehmi ve Damat Salih Paşa gibi kişiler bulunmaktaydı. Fakat 31 Mart Vakası sırasında, ileride de ayrıntılarıyla belirtileceği üzere, bu fırkanın askerlere ve ilmiye mensuplarına göndermiş olduğu mektuplarda isyancılara karşı tavır almaması ve isyandan sonra suçu II. Abdülhamit'e yükleyerek kurtulmak istemesi maalesef sonunu getirerek, üyelerinin de tutuklanıp yargılanmasına neden olmuştur. Üyelerinin bir kısmı ülke dışına kaçmış; Atina, Kahire ve Paris'te yeni bir hareket başlatmak istemişlerdir. Fakat birçok üyesi de daha sonra 1911'deki Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde görülecekti¹⁷⁸.

6 Şubat 1909'da kurulan ve "Fırka – î İbâd" adını da taşıyan Osmanlı Demokrat Fırkası ise Selamet – i Umumiye Kulübünün üyeleri olan İbrahim Naci, Fuat Şükrü, Pertev Tevfik, Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İbrahim Temo gibi kişiler tarafından yapılandırılmıştır. 1908 seçimlerine de katılmayan bu Fırka 31 Mart Vakası ortaya çıktığında da henüz program ve tüzüğünü tamamlayamamıştı. Türkiye, Feryat, Hukuk – ı İbâd ve Ahali gibi gazetelerden destek alan fırka, Hürriyet ve İtilaf dalgasına kendisini kaptırarak 5 Aralık 1911'de muhalefet saflarına geçmiştir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ GÜRESİN, a .g. e., s. 47.

¹⁷⁷ TUNAYA , a .g. e., s.148.

¹⁷⁸ TUNAYA, a .g. e., s. 153 – 154.

¹⁷⁹ TUNAYA, a .g. e., s. 171 – 178.

Nitekim Osmanlı siyasal hayatına baktığımızda az çok bir kargaşa ortamının varlığı ve tam anayasal düzene oturtulmamış bir fırkalaşma ve cemiyetleşme sürecinin var olduğunu görmekteyiz. Halk için bu oluşumların ne derece faydalı oldukları konusu ise maalesef tartışma konusudur. Kaldı ki bir ara Jön – Türklük davasında en ön sırada faaliyetlerde bulunan kişilerin yönetimle araları açılınca hemen muhalefet saflarına geçip mücadele ettikleri görülmüştü.

Ayrıca bazı dini nitelik taşıyan gurupların da varlığını kısaca belirtmekte fayda olacağı kanısındayım. Bu amaç etrafında kurulan “Cemiyet – î İttihâdiye – î İslâmiye” adında din propagandası yapan ve Fatih Camii'nin tanınmış müderrislerinden Tokatlı Mustafa Sabri'nin kurduğu bu cemiyeti görmekteyiz. Ardından 9 Kasım 1908'de “Cemiyet – î Naciye – î İslâmiye” yani Kurtarıcı İslâm Birliği adında bir cemiyet daha teşekkül etmiş ve bu da dini, siyaset konusu kılmaya çalışmıştır. Daha sonraki konumuzda da belirteceğimiz üzere 31 Mart Vakası'nda en etkili rolü oynayan ve Derviş Vahdeti'nin öncülüğünde kurulan “İttihad – î Muhammediye Cemiyeti”nin de varlığını müşahade etmekteyiz¹⁸⁰. Ayrıca bir takım Mason Locaları'nın, Osmanlılık ideali amacıyla bazı teşekküllerin ve Türk Milliyetçiliği'nin ideolojisi için bazı derneklerin var olduğunu da belirtmek gerekir¹⁸¹. Bu oluşturulan fırkaların ve Osmanlı siyasal hayatındaki cemiyetlerin yabancılarla ilişkilerini de ilerleyen bölümlerde ele almağa çalışacağız.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra basın hayatına baktığımızda, matbaa hürriyetine izin verilince böyle bir duruma alışkın olmayan memlekette, her türlü ahlâk ve insaf mülahazalarının yapılması, ortamı iyice germiştir. Zaten II. Meşrutiyet'teki Hürriyet'in ilânında politikanın ağırlık merkezi basın ve sokak olmuştur. En zehirli hücumlar, isnatlar ve tahkirlerle dolu olan gazeteler, politikacıların ve onların yoluyla halkı birbirine düşürürken her gün yapılan değişik mitingler de halkta pek huzur bırakmamıştır. Tabii ki bu mitingler ilk önce Hürriyet'in ilânıyla birlikte sevinç ve hürmet gösterisi olarak düzenleniyordu. Fakat İttihatçıların karşısında olan muhalif kişilerin faili meçhul cinayetlere kurban giderek öldürülüp, susturulmak istenmeleri sonucu bu sevinç

¹⁸⁰ AYDEMİR, a.g .e., s. 124.

¹⁸¹ Geniş bilgi için bkz., TUNAYA, a .g .e., s. 380 – 439.

ve hürmet yerini korku ve nefrete bırakmıştı¹⁸². Bu ortam içerisinde basına çeşitli özgürlüklerin sağlanması ve bu yolla yolsuzlukların son bulması amaçlanıyordu. Tarım, ticaret ve sanayi’de kalkınma bu yolla sağlanacaktı ve Osmanlı Devleti Meşrutiyet’in ilânıyla da Dünya’da sevilen bir devlet olacağı yönünde yorumlar da yapılmaktaydı¹⁸³. Fakat özgürlük tanınan basın grubu muhalif ve iktidar yanlısı olarak guruplara ayrılınca çeşitli kişilerin menfaatleri ve düşmanlıkları konusunda yayın yaptıkları görülmüştü. Nitekim İkdam, Serbesti, Yeni Gazete, Hukuk – u Umumiye, Mizan, Volkan, İngilizce olarak çıkan Levand Herald, Proodos ve Neologos ve Rumca çıkan bazı azınlık gazeteleri İttihat ve Terakki yönetimine muhaliflerdi ve aralarındaki sataşmalar son haddine varıyordu. Tanin, Şura – yı Ümmet, Siper – i Saika, Neyyir – i Hakikat, Sabah, Yeni Asır gibi gazeteler ise İttihat yanlısı yazılar yazıyorlardı¹⁸⁴. Bu gazetelerin kimisi Saray’dan, kimisi dış çevrelerle temasta olan Şerif Paşa, Amiral Sait Paşa gibi kişilerden ve kimisi ise İngiliz gizli servisi tarafından desteklenmekteydi¹⁸⁵.

II. Meşrutiyet’in ilânından önce gazete sayısı on beş idi ve yüzde 20 gibi bir oranı oluşturmaktaydı. Türkçe basılmayanların sayısı ise 36’ydı ve yüzde 71 oranı kapsamaktaydı. Rumca 10, Ermenice 8, Fransızca 5 gazete yayınlanıyordu. Ayrıca 1896 yılından itibaren sansüre rağmen her gün yayınlanan 5 gazete vardı ki bunların hepsi Türkçeydi. Pazar günleri hariç yayınlanan 13, haftada üç gün yayınlanan 3, haftada iki gün çıkan 5, haftada bir gün çıkan gazete sayısı ise 14’tür. Haftada altı gün çıkan gazetelerin “**Servet**” isimli gazete hariç hepsi azınlık dilinde çıkmaktaydı. Azınlıkların çıkardıkları gazeteler ise kendi nüfus oranlarına göre oldukça fazlaydı¹⁸⁶. Meşrutiyet’in ilânından sonra ise Osmanlı Başkentinde son derece yoğun bir yayın dönemi başlamıştı. 300’den fazla gazete ve dergi yayın hayatına geçirilmişti¹⁸⁷.

Şimdi belli başlı kişiler tarafından çıkarılan ve oldukça etkili olan bazı yayın organlarını ele alacak olursak karşımıza, İttihat ve Terakki’nin de

¹⁸² YALÇIN, a. g. e., s. 37; FELEK, Burhan, **Yaşadığımız Günler**, Ankara, 1974, s. 55.

¹⁸³ AKŞİN, a. g. e., s. 87.

¹⁸⁴ BAYDAR, a. g. e., s. 6 – 7.

¹⁸⁵ GÜRESİN, a. g. e., s. 24.

¹⁸⁶ KESKİNKILIÇ, Erdoğan, “II. Abdülhamit, Gazeteler ve Milliyetleri”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S. 59, İstanbul, 1999, s. 12.

¹⁸⁷ BALİOĞLU, Tarık, “Bir Facianın Anatomisi”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, S. 8, İstanbul, 2001, s. 27.

başkanlığını yapmış olan Ahmet Rıza Bey tarafından Paris’te çıkarılan “Meşveret” adlı gazete çıkmaktadır¹⁸⁸. Osmanlıcılık kavramının geliştirilmesi, eğitime öncelik verilmesi, Nizamiye ve Şer’i mahkemelerin birlikte var olmasının meydana getirdiği karmaşanın sergilenmesi gibi konuları işliyordu. Ancak ister Türkçe yayını olsun, ister Fransızca yayını olsun sokaktaki halkın sorunlarına eğilememiş bir gazetedir. Bunun sebebi ise Pozitivizm’in Ahmet Rıza Bey tarafından benimsemiş olmasıydı. Çünkü siyaset bir bilim işiydi ve onu da ancak uzmanlar bilebilirdi gibi düşüncelere sahipti¹⁸⁹.

Meşveret’in tam karşısı olarak görülmeye başlanan ve bir zamanların İttihatçısı olan Murat Bey’in çıkardığı “Mizan” adlı gazete ise bir taraftan Padişah’ı diğer gazetelerden daha fazla övmek, bir taraftan da hükümeti Padişah’ın temin ettiği devlet adamlığı örneklerine uymadığı için tenkit etmek özelliğine sahipti. Avrupa’daki yayını Meşveret’i gölgede bırakacak bir seviyeye geldiği sıralarda Sultan’ın devlet memurluğu teklifini kabul edince muhalefet saflarına düşmüştü¹⁹⁰. Aslında bu gazete 1890 yılında kapatılınca Murat Bey’de Avrupa’ya gitmiş ve Jön – Türk Hareketine katılmıştı. Ancak Osmanlı Ülkesi’ndeki reformlar için Avrupa Ülkelerinin yardımını istemesi, anayasanın tekrar yürürlüğe konmasının yeterli çözüm olmayacağını söylemesi ve halkı ilkel olarak görmesi İttihatçılarla arasının açılmasına neden olmuştur. Daha sonraları ise Sabahattin Bey’e katılarak tekrar Mısır’a dönüp Mizan’ı çıkarmaya devam etmiştir. Meşrutiyet’in 1908’de ilânından sonra da başkentte çıkarmaya devam ettiği Mizan, halka ve Anadolu yaşamına dönük ifadeler içermekteydi. Ayrıca dili de Türkçülük ideolojisine yönelikti¹⁹¹.

Hüseyin Fehmi Bey’in başyazarlığını yaptığı ve Mevlanzâde Rifat’ın çıkardığı “Serbesti” gazetesi ise Meşrutiyet’in ilânından sonra tamamen İttihatçıların karşısında yazılar yazdığı görülmekteydi. Daha sonraki suikastlar kısmında da ele alacağımız gibi Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi, bu muhalefet yüzünden ittihatçıların üzerine yıkılacaktı. Daha önceleri İttihatçılarla, yapılacak reformların nasıl uygulanacağı konusunda ters düşen ve yolları ayrılan Prens

¹⁸⁸ HANİOĞLU, a. g. e., s. 203.

¹⁸⁹ ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, 1995, s. 60.

¹⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. HANİOĞLU, a. g. e., s. 205.

¹⁹¹ ÇAVDAR, a. g. e., s. 62.

Sabahattin ise “İkdam” denilen gazetede yazıyordu. Hüseyin Cahit Bey ise İttihat ve Terakki’nin güçlü sesi olarak “Tanin” adlı gazetede yazıyor ve Sabahattin Bey’in İkdam’da verdiği beyanatları adeta susturmaya çalışıyordu¹⁹². Nitekim 31 Mart Vakası’ndan bir – iki ay önce Pera Palas Oteli’nde verilen ziyafette ise Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey’in, İttihat ve Terakki’ye karşı gelenleri yok edeceklerini ilân eden konuşma yapması, muhalefet basınının iyice gürültü çıkarmasına yol açtığı görülmüştü¹⁹³.

Gazetelerinde bireysel olmaktan öteye gidemediği Meşrutiyet ortamının algılanması maalesef bizde, kişisel boyuttan öteye gidememiştir. Şüphesiz bir yola çıkan aydınlarımızın iyi niyetleriyle bu devletin nasıl ilerleyeceği konusunda çalışma yaptıklarını bilmekteyiz. Ancak bizdeki bu fikir adamlarının daha milliyetçi olamaması yüzünden milletin başına her türlü sorun gelebiliyordu. Millet ile yüksek sınıf arasında, asırlardan beri süregelen bu alâkasızlık devam ettiği müddetçe de bizde hiçbir şey olamayacağı maalesef kesindir.

3. 3. 5. İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti ve faaliyetleri

Bu cemiyet ve faaliyetleri hakkında bilgi vermeden önce, cemiyet içerisinde birinci derecede başrol oynayan Derviş Vahdeti adındaki kişiyi ele almak, cemiyetin anlaşılabilmesi bakımından büyük kolaylık sağlayacaktır.

Derviş Vahdeti 1870 Kıbrıs doğumludur. Hayatını, Sultan II. Abdülhamit’e yazdığı mektuptan öğrenmekteyiz. Nitekim mektubunda; babasının Pabuççu esnaf’ından Kıbrıslı Mahmut Ağa, annesinin de fakir bir ailenin kızı olduğunu söylemiş ve küçük bir evde herkesin bir yorgan altında kışın soğuktan tirtir titredikleri bir yaşam tarzına sahip olduklarını belirtmiştir. 4 yaşında mektebe gittiğini ve 5 yaşında Kuran’ı hatmedip, 14 yaşında da hafız olduğunu söylemiştir. Az miktarda da Arapça, Nahiv ve Fıkıh derleri almıştır¹⁹⁴. Yazmış olduğu yazılardan oldukça hisli ve duygusal bir yapıya sahip olduğunu ve bu kişiliğinin oluşmasında ise çocukluk çağının etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Kıbrıs’taki Selimiye Camii’nde müezzinlik yapmış ve daha sonra yabancı bir dil

¹⁹² ÜLKEN, a. g. e., s. 326.

¹⁹³ Abdülhamit’in Hatıra Defteri,(neşr. BOZDAĞ, İsmet), İstanbul, 1975, s. 114.

¹⁹⁴ BAYDAR, a. g. e., s. 11.

öğrenmek istemiştir. Ancak başında sarık ve dilinde Kuran tilavetiyle bunu yapamayacağını anlamıştır. Bir ara İstanbul'a gitmiş, döndükten sonra da hayatı değişmiş ve başındaki sarığı çıkartarak, kılık kıyafetini değiştirmiş ve İngilizce öğrenmeye başlamıştır. 1877'de Kıbrıs İngilizlere devredilince Vahdeti de, medeni bir devletin balosunda açık giysi madam ve matmazelleri seyre başlayacaktır. Kraliçe namına verilen balolarda redingotlu, beyaz eldivenli bir adam olarak “Şimdi medeni oldum” diye nitelendirdiği bir kişiliğe sahip olacaktır¹⁹⁵.

1890'lı yıllarda Larnaka'da bir kıraathanede otururken arkadaşlarından biri eline “Hürriyet” gazetesini tutuşturur. Bu gazeteden hariç “Meşveret” ve “Mizan” gazeteleriyle de tanışacaktır. Sürgün amacıyla adaya gönderilen Jön – Türk üyeleriyle tanışma fırsatı yakalaması ve kendisini o hareket içerisinde görmesine rağmen daha sonra bu Jön – Türk hareketinden kopacaktır. Kendisine para ve mal vadeden bir hafiye, O'na Sultan adına çalışmayı da önermişse de o bunu reddedecektir. Çünkü o dönemde İngiliz memuruydu ve Osmanlı lokmasını kendisine layık görmemekteydi¹⁹⁶.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a gelerek Muhacirin Komisyonu'nda memuriyete kabul edilmek için Dâhiliye Nazırı İbrahim Hakkı Paşa'ya dilekçe vermişse de, sonuç alamamıştır. Aynı müracaatı Hüseyin Hilmi Paşa'ya da yapmış olmasına rağmen pek önemsemediği bilinir. Vahdeti bunun üzerine İttihat ve Terakki'ye girmeyi denemişse de bunu başaramayınca kendisini İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti'nde bulmuştur. Bu Cemiyet'e girmeden önce ise 28 Kasım 1908'de kurulan “Volkan” adlı gazetede, 30 yıldır yapamadığı mesleği icra etmeye başlar. Kullandığı etkili dille halka tesir etmiş ve kurulacak olan İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti'nin propagandasını yapmıştır¹⁹⁷. Fakat 31 Mart Vakası'nda boy göstermiş olmasından daha sonra olaylar yatışınca kurulacak olan Divan – ı Harp Mahkemesi'nde yargılanarak idam edilecektir.

İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti ise 16 Mart 1909'da kurulmuştur. Asıl resmî tarihi 5 Nisan'a denk gelmekte idi ise de, 16 Mart tarihli Volkan gazetesinin

¹⁹⁵ KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı**, İstanbul, 2001, s. 6 – 11; BAYDAR, a. g. e., s. 12.

¹⁹⁶ KOCAHANOĞLU, a. g. e., s. 15.

¹⁹⁷ BAYDAR, a. g. e., s. 14.; KOCAHANOĞLU, a. g. e., s. 39.

75. sayısında Cemiyet'in 40 maddelik Nizamnamesi yayınlanarak kurucuları, adı ve gayesi kamuoyuna daha önceden açıklanmıştı¹⁹⁸. Cemiyetin ruhanî reisi Hz. Muhammed idi. Ancak Nizamnamenin 2.maddesine göre Cemiyet'in Darülhilafe Merkez İdare Heyeti kendi aralarından birini idare için seçmekte yetkili olacaktı¹⁹⁹.

Bu cemiyet sürekli aza kaydederek 21 Mart'ta da Ayasofya'da verilen mevlit'le halka tanıtılır. Bu mevlit'ten bir gün önce ise İttihatçıların, Hürriyet Şehitleri adına verdiği mevlit vardı ki, o çok sönük geçmişti. Ancak Muhammediye Cemiyeti'nin verdiği mevlit oldukça görkemliydi²⁰⁰. Camide önce Cemiyet hakkında izahat verildikten sonra Mevlit okunur ve ardından kalabalık bir cemaatle camiden çıkılır. Cemiyet, her tarafı istila eden dinsizlik ve ahlâksızlığa karşı propagandalar yaparak, 100 bin kişiye yakın kalabalıkla Yerebatan Caddesi'nden geçip Volkan gazetesinin idarehanesine ait olan binaya kadar giderek gövde gösterisi yapmıştır²⁰¹.

Cemiyet üyeleri askerlerin dikkatini çekerek, Volkan gazetesindeki yazılarla ortamı Meşrutiyet aleyhinde hazırlamak ve Cemiyet'i siyasî örgüt haline getirebilmek için çabalamışlardır. Vahdeti'de askerlerden gelen mektupları yayınlarak, onlarla subayların arasının açılmasına gayret etmişti. Aslında bu Cemiyet İstanbul'da kurulmadan önce, başka ülkelerde teşekkül etmiş ve İngiliz gizli servisi "*Intelligence Service*"nin desteğiyle Emirzâde Ömer tarafından İstanbul'da örgütlenmişti²⁰². Yaklaşık bir ay gibi bir ömrü olacak olan bu cemiyet bazı vilayetlerde törenlerle de birçok şube açabilmiştir²⁰³.

Derviş Vahdeti daha İstanbul'a geldiği yıllarda Saray'a müracaat ederek gazete çıkarma isteğinde bulunmuştu²⁰⁴. O'nu Saray'da İngiliz yanlısı kişilerin desteklemesi ise oldukça ilginçtir. Sultan Abdülhamit ise hatıratında "Birde İttihad – ı Muhammediye heyeti ortaya çıktı. Bir bu eksikti. Bu Cemiyet'i Kıbrıslı serseri olan Derviş Vahdeti kurmuş; Sait Paşa, İsmail Kemâl ve öteki muhalifler

¹⁹⁸ KOCAHANOĞLU, a. g. e., s. 99–103.

¹⁹⁹ Nizamname hakkında bkz., TUNAYA, a. g. e., s. 200 – 201.

²⁰⁰ GÜRESİN, a. g. e., s. 41.

²⁰¹ BAYDAR, a. g. e., s. 17 – 18.

²⁰² GÜRESİN, a. g. e., s. 33 – 36.

²⁰³ TUNAYA, a. g. e., s. 193.

²⁰⁴ Ali Cevat Bey, **II. Meşrutiyet'in İlâm ve 31 Mart Hadisesi (Haz.Faik Reşit Unat)**, Ankara, 1991, s. 46.

de bununla beraber çalışmışlardır.” diye bu cemiyet hakkında malumat vermiştir²⁰⁵.

Nitekim bu Cemiyet’in kurucularına baktığımızda; Süheyl Fazıl Paşa, Mehmet Sadık Efendi, Dersiam Mehmet Emin Hayreti Efendi, Ahmet Esat Efendi, Kara gümrük Camii II.İmamı Nevşehirli Hafız Mehmet Sabri, Bandırma Naibi Şevket Efendi, Bediüzzaman Said Kürdi, Kethüda Hacı Hayri, Ser veznedar Raşit Efendi, Ferik Rıza Paşa, Volkan Muharriri Faruki Ömer Şevki Efendi, Sivas Kaymakamı Seyyid Abdullah El Haşimi El – Mekki Efendi, Memur İhsan ve Hayri Beyler, Beylerbeyi Camii Vaizi Hacı Kâzım Efendi, Şeyhzâde Hacı Mehmet Efendi, Müderris Tevfik Efendi ve Volkan Muharriri Derviş Vahdeti gibi kişiler bulunmaktaydı²⁰⁶. Bu Cemiyet’in amacı ve gayesi İttihat ve Terakki’nin uygulamalarının karşıtıydı. Aslında bu cemiyetin siyasete katılmayacağı kuruluş aşamasında söylenilmiş ise de Derviş Vahdeti bu cemiyeti maalesef siyasetin içine çekmeyi başarmıştır²⁰⁷. Bu amaçla hem Ordu’yu politikaya sokmak ve hem de var olan ortamı değiştirerek, kendilerini destekleyen Ahrar Fırkası’na yardımcı olmak istiyorlardı. Şüphesiz bu Cemiyet’teki var olan üyeler de İslâmî esaslar çerçevesinde bir araya gelmişlerdi. Fakat üyeler içerisinde en son sırada bulunan Vahdeti’nin başını çektiği bir takım kişilerin kişisel faaliyetleri sonucu bu Cemiyet’te 31 Mart Vakası’ndan sonra siyasal hayattan silinip gidecektir. Her ne kadar 31 Mart Vakası’nda başrol oynayan bir Cemiyet olarak anılsa da, bazı üyelerinin, kurulacak olan Divan – ı Harp Mahkemesi’nin yargılamaları sonucu serbest bırakılması bu üyelerin hepsinde de aynı amaca yönelik bir fikir birliği içerisinde olmadıklarını bizlere gösterecektir.

3. 3. 6. II. Meşrutiyet ortamında siyasal cinayetler

İlk olarak II. Meşrutiyet ortamına girilmeden hemen önce 29 Mayıs 1908’de İttihat ve Terakki karşıtlığı nedeniyle Selanik Merkez Komutanı Nazım Paşa’ya suikast düzenlenerek öldürülmek istenmiştir. Nitekim Nazım Paşa, İsmail Canbulat’la evinde konuşurken birden ayağa kalkması sonucu kurşun bacağına isabet etmişti ve yaralanmıştı. Silahı sıkan Enver Bey ise olayın ardından

²⁰⁵ BOZDAĞ, a. g. e., s. 110.

²⁰⁶ KOCAHANOGU, a. g. e., s. 110; TUNAYA, a. g. e., s. 182 – 183.

²⁰⁷ Yunus Nadi, *İhtilal ve İnkılâb-ı Osmani*, İstanbul, 31 Mart–14 Nisan 1325 (1909), s. 26.

maiyetiyle beraber dağa çıkmıştı²⁰⁸. Daha sonraları ise 7 Temmuz'da, Resneli Niyazi Bey ve arkadaşlarının ayaklanmasını bastırmak için Manastır'a gelen I.Ferik Şemsi Paşa, buradaki faaliyetleri hakkında Saray'a bilgi vermek amacıyla gittiği Posta hane çıkışı öldürülmüştü²⁰⁹. Şemsi Paşa'yı da vuran Mülazım Atıf (Kamçıl) Bey'di ve İttihatçıların onayını almıştı. 10 Temmuz'da Manastır topçu alayı müftüsü Mustafa Efendi, İstanbul'a giderken Selanik'te bir fedâi subay tarafından vurulmuştu. 17 Temmuz'da ise Manastır bölgesi kumandanı Erkân – 1 Harbiye Mirlivası Osman Hidayet Paşa yanlışlıkla Manastır'da vurularak öldürülmüştü. 19 Temmuz'da Debre Valisi Hüsnü Bey de öldürülenler arasındaydı²¹⁰.

İstanbul'da II. Meşrutiyet'ten sonra, büyük nümayişlere neden olacak; öğrenci, ilmiye ve muhalefet taraftarlarının büyük tepkisini göstereceği Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden önce yine siyasî rengi olan bir cinayet işlenmişti. 2 Aralık 1908'de, Sultan Mahmut Türbesi karşısındaki sokakta akşam saat beş buçuk sıralarında İsmail Mahir Paşa'ya altı el ateş edilmiş ve iki kurşun isabetiyle ölmüştü. II. Abdülhamit yönetiminin en çok nefret kazanan adamlarına dokunulmazken, Cemiyet'in, İstanbul'da güç yitirmekte olduğu ve vaktiyle ölümüne hüküm verilmiş bir kimseyi öldürttüğü, bu olayın ardından söylenmişti. Ayrıca İsmail Mahir Paşa'nın hafiye olmasından dolayı da, bu cinayete fazla tepki gösterilmemişti²¹¹. 31 Mart Vakası'ndan hemen önce büyük tepki meydana getirecek olan Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi ise oldukça dikkat çekici bir olaydır. Hasan Fehmi Bey, Sultan aleyhtarı olmasının yanında İttihatçılara da çatmakta ve İngiliz gizli servis ajanı olan Fitz Maurice ile teması olan "Serbesti" gazetesi sahibi Mevlanzâde Rifat'ın arzuları istikametinde, İngilizlerden de yardım gören muhalefeti destekleyen birisiydi. Nitekim o dönemde kendisinin öldürüleceğine dair imzasız bir mektup almıştı ve Ahmet Cevdet Paşa'ya da bunu göstermişti. Ahmet Cevdet Paşa ise ona, Sadrazam'a müracaat etmesini söyleyerek tedbir alması gerektiğini tavsiye etmesine rağmen Hasan Fehmi Bey yazılarını yazmaya devam eder²¹². Nihayet 6 Nisan 1909'da Salı gününün

²⁰⁸ KUTAY, Cemal, **31 Mart İhtilalinde Sultan Hamid**, İstanbul, 1987, s. 5.

²⁰⁹ KARAL, **a. g. e.**, s. 35.

²¹⁰ KUTAY, **a. g. e.**, s. 5 – 16.

²¹¹ AYDEMİR, **a. g. e.**, s. 132; YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, s. 53.

²¹² AKŞİN, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İstanbul, 1994, s. 36.

gecesinde, Mülkiye Kaymakamlarından Şakir Bey’le birlikte Galata Köprüsü’nden geçerken “Al Mevlan!” diye bir ses işitilmiş ve ardından üç el silah sesi sonucunda Hasan Fehmi Bey vurularak öldürülmüştü²¹³. Şakir Bey ise yaralanarak, köprünün İstanbul tarafına koşarak polisten yardım ister. Ancak kendisi katil zannedilerek karakola götürülür ve gerçek anlaşılnca da, gerçek katiller geçen zaman zarfında kaçmış olacaklarından, çok geç kalınır. Serbesti gazetesinin sahibi Mevlanzâde Rıfat’tı ve katil “Al Mevlan!” diye ateş etmişti. İşte bu söylem ertesi günü gazetelerde, asıl hedefin Mevlanzâde Rıfat olduğu haberlerinin yayılmasına ve bu cinayetin de siyasî mahiyette olduğu ve İttihatçılar tarafından işlendiği söylenmişti. Hasan Fehmi Bey’in de muhalefet kanadında olması hasebiyle Ahrar Fırkası ve İttihad – ı Muhammediye Cemiyeti de bu işi İttihatçılara yıkmıştı²¹⁴. Zaten daha sonra Ahrar Fırkası bu olayı Meclis gündemine getirerek İttihatçıların keyfini kaçtıracaktır. Ayrıca katilin, parmak düğmeli siyah bir kaput giydiği ve yaka zırhlarının kırmızı renkte olduğu şeklinde subay tasvirinin Şakir Bey tarafından yapılması ve köprünün her iki tarafında karakol bulunmasına rağmen katilin kesinlikle görülmemiş olması bu cinayeti de İttihatçıların yaptığı kanaatini kuvvetlendirmiştir²¹⁵. Nitekim o dönemin tanıklarından Mustafa Turan ise katillerin köprünün demir parmaklıkları üzerinden denize atlayarak daha önceden hazırlanan bir sandalla olay yerinden uzaklaştıklarını söylemiştir²¹⁶.

Hasan Fehmi Bey’in 6 Nisan’da öldürülmesinden sonra yakın arkadaşı olan Ali Kemal Bey, Mülkiye Mektebi’nde derse girdikten sonra oldukça hüzün içerisinde, bir duraksamadan sonra talebelere “Ders anlatacak durumda değilim. Yakın arkadaşımın şehit edilmesi bende vazife yapacak takat bırakmamıştır.” der ve hemen ardından da “Atılan kurşunlar aslında Hürriyet’e sıkılmıştır.” diye etkili konuşması bitince öğrenciler galeyan halinde okuldan çıkarak Meclis Reisi Ahmet Rıza ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’yla görüşmeye giderler ve katillerin bulunmasını isterler²¹⁷.

²¹³ Yunus Nadi, **a. g. e.**, s. 24.

²¹⁴ MC CULLAGH, **a. g. e.**, s. 71.

²¹⁵ BAYDAR, **a. g. e.**, s. 20.

²¹⁶ TURAN, Mustafa, **Bir Generalin 31 Mart Anıları**, İstanbul, 2003, s. 59.

²¹⁷ ÖZSOY, Osman, **Gazetecinin İnfazı**, İstanbul, 1997, s. 71.

İttihat ve Terakkici yöneticilerin ise kendilerine yöneltilen bu suçlamalar karşısında sessiz kalışları ve Balkan Komitecileri gibi yapılan suikastlarda faillerin bulunamaması ortamın iyice gerilmesine neden oluyordu. Nitekim Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesine ilk tepkiler 7 Nisan'da Mülkiye'de başlamıştı ve yüksek öğretimde okuyan öğrencilerle birlikte halktan da katılımlarla Meclis önünde protesto büyük bir miting haline gelir. 8 Nisan'da ise olaylar siyasî bir gövde gösterisi halini alır. Basının “*Acıklı Cinayet Teessüf – i Azim.*”, “*Cinayet*”, “*Evladı Hürriyetten Hasan Fehmi'nin Ruhuna Fatiha*”, “Dostumuzun Baş Yazarı Köprü Üzerinde Şehit Edilmiştir!” diye yazdıkları yazılar ve Ali Kemal Bey'in duygusal konuşması bu mitinglerde etkili olur. Nitekim İkdâm gazetesinde de yazan Ali Kemal, bu nümayişlerin çıkmasında baş sorumlu olarak gösterilir²¹⁸. Fakat daha sonra çıkacak olan 31 Mart Vakası'ndaki bu olayın temelinde de Meşrutiyet ve mektepli anlayışını yıkmak amacını taşıdığı halde, hiçbir tepki göstermemeleri, öğrencilerin bu mitinglere tamamen duygusal olarak katıldıklarını gösterecektir.

Bu mitinglerin ardından Mülkiye Mektebi'nde İttihatçı olduğu bilinen Cavit ve İsmail Hakkı Bey'ler talebelerden gelecek herhangi bir tepki karşısında zor durumda kalmamak için istifa edeceklerdir. Fakat 9 Nisan'da “Sada – yı Millet” gazetesi başyazarı Ahmet Samim Bey'in de Bahçekapı'da vurulması bardağı taşıran son damla olmuştu²¹⁹.

Şüphesiz bütün bu ortamlar yönetimi tam olarak ele alamayan İttihat ve Terakki'ye karşı hoşnutsuzluk doğmasına neden oluyordu. Bu durum halkın bu Cemiyet'e karşı beslediği sevgi ve bu Cemiyetten gelecek için ümitli olma hayalini yavaş yavaş endişe ve kargaşa ortamına bırakıyordu. Bu arada 31 Mart'a bir seslenme, bir yaklaşma oluyordu. İttihatçılar eğer birdenbire yönetime geçmiş olsalardı, bu sefer Meşrutiyet'i, hükümeti ele geçirmek için bir amaç olarak kullandılar diye muhalefet oluşacaktı. Hiç şüphe yoktu ki, onlarda da ülkeyi bir çıkmazdan, kötü durumdan kurtarmak ve batılı devletlerle boy ölçüşecek bir seviyeye getirmek için yola çıkmışlardı. Ancak tek eksik yanlarının tecrübesizlik oluşu, onları böyle yarı yollarda duraksatıyordu.

²¹⁸ AKTAR, Yücel, **II.Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları**, Ankara, 1999, s. 136, 140, 189.

²¹⁹ AYDEMİR, **Tek Adam**, İstanbul, 1979, s. 155.

3. 3. 7. Arnavut ve Arap taburları meselesi ve Nigehbân – ı Hürriyet (Avcı) Taburu

İstanbul’da bulunan II. Fırka’daki askerî güç direkt Sultan’ın kişiliğine bağlı olduğu sanılıyor ve Sultan’ın Meşrutiyet’e karşı yapacağı hareketi bu güç aracılığıyla gerçekleştireceği söylentileri yayılıyordu. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli’nden İstanbul’a asker göndererek, Taşkışla’daki II. Fırka yerine koymak ihtiyacı hissetmiştir²²⁰. 1908 Ekim’inin son günlerinde Taşkışla’daki bu Fırka mensupları Cidde’ye sevk edilmek istenince, askerlerin ayak direyerek kışladan dışarı çıkmadıkları görülmüştür. Bu ordu mensupları, Rumeli’den gelen Avcı Taburları’nı kendilerini sindirmek için gönderilmiş sanarak silaha sarılmışlardı. Bu çatışmada dört – beş kişi ölmüş, bazıları da yaralanmıştı. Daha sonra ise Yıldız Sarayı ve çevresinde bulunan Arnavut ve Araplardan oluşan taburların yerine de Anadolu’dan askerler getirtilerek konulmak istenmişti. Yine bu meselede, bu taburların da isyanı üzerine bunlarda Taşkışla’ya gönderilerek çatışmalar önlenmek istenmişti. Sultan II. Abdülhamit ise, güya bu taburları kendisini muhafaza ve kendi işini gördürmek amacıyla bulundurduğu söylentilerini, garazkârlıkla niteleyerek, bunları, memleketlerine örnek olup oralarda da askerliği teşvik etmek amacıyla bulundurduğunu söylemiştir²²¹. Oysaki Sultan’ın hayatının muhafazasını, Söğütlü Kasabası civarındaki Karakeçili Aşireti’nden Söğütlü Maiyet Bölüğü yapmaktaydı²²². Ve bu bölüğün komutanı olan Mehmet Bey, yıllarca Sultan’ın yatak odasının yanındaki odada yattığı bilinmekteydi²²³. Nitekim bu sorunu, daha sonraları Arnavut Taburu’nu Arnavut Tahir Paşa’ya verilerek 6 Nisan 1909’da Selanik’e, Arap Taburu’nu ise vapurla Suriye’ye göndermek suretiyle halledilmiştir²²⁴. Bu taburların yerine ise Avcı Taburları İstanbul’a gönderilmiş ve Saray etrafına yerleştirilmişti.

Selanik’teki III.Ordu ise Meşrutiyet’i korumak amacıyla, Hassa Ordusu’na güveni olmadığından en güzide üç taburunu (II., III., IV.) İstanbul’a göndermiş ve

²²⁰ YALÇIN, a. g. e., s. 47.

²²¹ Ali Cevat Bey, a. g. e., s. 44.

²²² Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları ve Sultan Abdülhamid** (Haz. Ali Ergenekon), İstanbul, 1990, s. 30 – 31.

²²³ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 15 -16.

²²⁴ Ali Cevat Bey, a. g. e., s. 45.

bunlara da “Nigehbân – ı Meşrutiyet” adını vermişti. Bu ise “Meşrutiyet’in Bekçisi” anlamına geliyordu. II. Avcı Taburu, Topkapı Sarayı çevresine, diğer III. Ve IV. Avcı Taburları ise Taşkışla’ya yerleştirilmişlerdi²²⁵. Nitekim Meşrutiyet’i korumak amacıyla gönderilen bu Avcı Taburları gösterişli birliklerdi ve başlarında Rumeli’nde yetişmiş genç subaylar bulunmaktaydı. Fakat bu subaylar, kendilerini Beyoğlu’nun sarhoş edici kucağına bırakınca ordu içinde disiplinsizlikler başlamış ve askerler, subaylara nazaran daha babacan tavırlı çavuşları dinlemeye başlamışlardı. Oysa Cemiyet, bunları İstanbul’a güvenlik amacıyla göndermişti. Bu ordudaki düzensiz hareketler muhalefetin ve halkın tepkisini çekmeye ve subaylara karşı bir tahrik unsuru oluşmasına neden olmuştur²²⁶.

Böylece gittikçe askerle subayların arası açılmaya başlamıştı. Hele 13 Nisan 1909’da isyan başlamadan birkaç gün önce Mahmut Muhtar Paşa’nın, askerlerin kışla hocalarıyla görüşmelerini yasaklaması ve bir takım subayların dini konuda daha da ileri giderek askerleri sert bir dille uyarmaları, artık son haddine varan kargaşa ortamının iyice acayip bir durum arz etmesine neden olacaktı²²⁷. Muhalefet ise bu ortamdan yararlanma yoluna giderek, askerleri etkileyecek dini bildiriler dağıtmaya başlamıştır. Nihayet 13 Nisan gecesi Meşrutiyet’i korumak amacıyla gönderilen bu Avcı Taburları, 31 Mart Vaka’sı adıyla anılan ve İmparatorluk için bir dönüm noktası sayılabilecek olayda başrolü oynamaya başlayacaktı.

3. 3. 8. Ordu ve siyaset ilişkisi

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde siyaset yapan veya yapacak olan hemen hemen her siyasî kurumun, belli odaklar etrafında birleşerek kendisini bir kuruma dayayarak bir yerlere gelme çabası sarf ettiği görülmektedir. Ancak ister Osmanlı Devleti’nde ister diğer devletlerde olsun, önemli bir kurum vardır ki, o da Ordu’dur. Şüphesiz ordu, bir devletin korunması ve ayakta kalabilmesi için temel unsurdur. Ancak ülke yönetiminde hiçbir tecrübesi bulunmayan bu

²²⁵ BAYDAR, a. g. e., s. 9.

²²⁶ AYDEMİR, a. g. e., s. 151; ÖZSOY, a. g. e., s. 73.

²²⁷ MC CULLAGH, a. g. e., s. 67 – 68.

kurumun kendisini siyaset içerisine sokması, var olan kargaşa ortamını iyice kötü durumlara sokabilmektedir.

İşte bu aşamada ele alacağımız ordu – siyaset ilişkisini, 1908 Meşrutiyet’in hemen öncesinde ele alıp incelemek yerinde olacaktır.

Şüphesiz Osmanlı Devleti, Hanedan Sistemi’ne göre yönetilmekteydi. Kimin Saltanat’a geçeceği II. Mehmet Dönemi’ne kadar, devlet işlerinde önemli fonksiyonları olan Ahilerle, devlet adamlarının elindeydi. Bu amaçla Saltanat için yapılan hesaplaşmalar, hanedan dışındaki güç odakları tarafından da destek görmekteydi. Bu güçlerden ilki “İlmiye” denilen sınıf, diğeri ise Yeniçeri Ocağı’nın oluşturduğu “Askeriye” denilen sınıftır²²⁸.

Batı’da Sanayi İhtilâli, savaş teknolojilerinde olduğu kadar stratejilerde de yeni arayışlara yol açmıştır. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı’da ilk mağlubiyetlerin ardından yenileşme çabası olarak Ordu’ya el atılmaya başlanmıştır. 1794 Nizam – ı Cedid deneyimi ve 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılarak yerine Asakîr – i Mansure – i Muhammediye Ordusu gibi değişiklikler yer almıştır. Bunun beraberinde eğitime de ihtiyaç duyulunca şüphesiz II. Abdülhamit dönemi de dâhil birçok Harp Okullarının açılması da beraberinde gelmiştir. Nitekim artık kendilerini, ülke yönetiminde söz sahibi olarak görmek isteyen bazı askerî üyeleri Sultan Abdülaziz’in hal vakasındaki komite içerisinde boy göstermeye başlayacaklardı²²⁹.

Bu aşamadan sonra 1902 yılında yapılan Jön – Türk Kongresi’nde, gelişen hürriyetçi fikirlerin uygulanabilmesi için gerçekleştirilecek olan ihtilâlde sadece halkın ve aydınların yeterli olmayacağı ve ordunun da bu işle meşgul olması için plan dâhiline alınması gerekliliği tartışılmıştı. 1903’te Osmanlı Devleti’nde bir değişiklik için Prens Sabahattin, İsmail Kemal ve Fazlı Bey’ler gibi kişiler İcra Komitesi kurarak bu planı hayata geçirmek için çalıştıkları da bilinmekteydi. Nitekim bu amaç için güç gönderecek olan Recep Paşa’nın asker göndermemesi ve İsmail Kemal Bey’le birlikte desteğini çekmesi, ihtilâl için işbirliği düşüncesini ortadan kaldırmıştı²³⁰.

²²⁸ ALKAN, a. g. e., s. 4.

²²⁹ ALKAN, a. g. e., s. 11.

²³⁰ KOCAHANOĞLU, a. g. e., s. 384.

Maalesef Osmanlı'daki aydınlarımızın, yapmayı düşündükleri bir hareketi halka, yani tabana yayamadıkları için onlarla araları açılmış, aydınlarımız da yapacaklarını gerçekleştirmek için bu sefer orduyu siyasete çekmeye çalışarak bunu gerçekleştirmek istedikleri görülmüştür. Üstelik ilerleyen dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni memleket ve dünya ahvaline vukufsuzluğu, devlet işlerindeki tecrübesizliği ve idareyi tamamen kontrol altında tutamamaları askerlerin siyasete karışmalarını kaçınılmaz kılmıştı²³¹.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde gittikçe askerin siyasetle meşgul olması muhalefetin tepkisini çekmeye başlamıştı. Bu durumda muhalefet kanadındaki en şiddetli eleştiri yapanların başında gelen Derviş Vahdeti, 11 Nisan 1909 tarihli yazısında Harbiye Nazırı'nın Ordu Komuta kademesindeki İttihatçıları kayırdığı gibi söylentileri öne sürerek eleştiriler yapacaktı²³². Kısmen de olsa bu dönemde yönetimde bulunan İttihat ve Terakki'nin gençleştirme politikası nedeniyle Alay'dan yetişen birçok subayları emekli etmiş olması ve bazı ordu mensuplarını sınava tabi tutmak istemesi, ordu içerisindeki hoşnutsuzluğu artırarak siyasete karışmasını iyice arttıran etken olmuştur. Nitekim 7676 Alaydan yetişen subay vardı ve bu durumda siyasete karıştırılarak, muhalefet tarafından İttihat ve Terakki karşıtı olarak kullanılmıştı. Zira olayın derinine inip, çözüm bulmak yerine kendi emelleri uğruna bu olayı kullanmayı yeğlemişlerdi²³³. Ordu içerisinde, daha önceleri alaylı subayların atamalarda ilk sırayı almaları, bu subayların Saray'a sadık olmaları ve ayrıca Hassa Ordusu'nun terfi ve nişanlarda öncelikli olması, 2 ayda bir ordu mensuplarına maaş verilmesi tedirginlik meydana getiriyordu. Zira mektepten yetişenlerle İttihatçı olan subaylar bu nedenle siyasete karışmaları kaçınılmaz olacaktı²³⁴.

Böyle bir durum içerisinde, 1908'den itibaren siyasal hayattaki ayrılıklar orduda da yankısını bulmaya başlamıştı. Şöyle ki; Ordu içerisinde muhafazakârlar, ittihatçılar, liberaller ve tarafsızlar olmak üzere çeşitli tutumlar sergileniyordu. Birinci kısımdaki muhafazakârlar çok fazla değişime açık

²³¹ BAYDAR, a. g. e., s. 10.

²³² BALİOĞLU, Tarık "Meşrutîyet'in Meşrutîyet'ten Düştüğü Gün", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S.13, 1995, s. 35.

²³³ KOCAHANOĞLU, a. g. e., s. 171; YALMAN, Ahmet Emin **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 111.

²³⁴ AKŞİN, a. g. e., s. 70.

değillerdi ve gelenekten yanaydılar. Mektepten yetişen genç subayların da hızla terfi etmelerine karşıydılar. Yeniliği destekleyen ve alaydan yetişen subayların ordudan uzaklaştırılmasını isteyen üst kademedeki ihtilâlcı subaylar ise İttihatçı ve Liberalist politikacılara sempati duyanlar olarak ikiye ayrılmışlardı. Son olarak da önemli sayıdaki tarafsızlık yanlısı subaylara baktığımızda ise dış düşmanlara karşı İmparatorluğu korumak için orduyu siyasetten uzak tutma eğilimi içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bunlar da sonradan kendilerini mecburen siyaset uğraş içerisinde bulacaklardı²³⁵.

31 Mart Vakası'na yaklaşılacak günlerde ise Sadrazam Kâmil Paşa'nın orduyu, düzenlemek için İngiltere ve Fransa'dan getirtilecek olan subaylara teslim etmek istemesi ve bunu öğrenen Cemiyet'in kabine değişikliğini talep etmesinin ardından Harbiye Nazırlığı'na Ali Rıza Paşa'nın yerine Nazım Paşa'nın getirilmek istenmesi ve ayrıca Avcı Taburlarını, Kâmil Paşa'nın darbe teşebbüsü olarak nitelemesi, İttihatçılarla Kâmil Paşa'nın arasının açılmasına neden olacak olan gelişmelerdir²³⁶. Bütün bunların birikimi sonucu Meclis'te Kâmil Paşa'nın iyice meydan okuyup, karşı çıkması sonucu ordunun duruma el koyduğu görülür. Enver Bey ve arkadaşları tabancalarını mebuslara yönelterek nüfuzlarını ispat etmeyi uygun görürler. Zaten bu olay üzerine de Kâmil Paşa, Sadrazamlıktan azledilerek yerine, eskiden Makedonya'da Müfettişlik yapmış olan Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmiştir²³⁷. Nitekim 31 Mart Vakası'nda da görüleceği gibi ayaklanma askerî nitelikteydi ve bir subay hareketinden ziyade çavuş ve nefer seviyesinde cereyan etmiş olması dikkatleri üzerine çeken bir başka durumdu. Zîra bu durum rütbesizlerde başlayan siyasallaşmanın ordunun tabanına indiğinin bir göstergesiydi. Bu ayaklanmanın bastırılması ise yine Selanik'ten gelecek olan Hareket Ordusu tarafından yapılmak istenmesi, ordu içerisindeki siyasileşmenin çok önemli boyutlarını gözler önüne sermekteydi²³⁸.

31 Mart Vakası'nda, Cemiyet'in duruma hâkim olma baki beceriksizliğı, kanun ve nizamı uygulamadığını ortaya koymuştur. 1909 Nisan'ında asker, siyasetin yanında ikinci derecede önemli bir rol oynamıştı. Aslında Hareket

²³⁵ Benzer bir değerlendirme için bkz., HALE, W., a. g. e., s. 43.

²³⁶ AVCIOĞLU, Doğan, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, İstanbul, 1998, s. 41.

²³⁷ HASLIP, Joan, **II. Abdülhamit (Çev.Necdet Öztürk)**, İstanbul, 2001, s. 309.

²³⁸ ALKAN, a. g. e., s. 102.

Ordusu'nun yapacağı hareketi Mahmut Şevket Paşa, kendisinin ve emrindeki ordusunun, Cemiyet adına hareket ettiğini değil, kanun ve nizamın koruyuculuğu adına hareket ettiğini söylüyor olması hayli ilginçtir. Zira koymuş olduğu sıkıyönetim süresinin uzatılmak istenmesi ve gelecekte Sadrazam olması her şeyi gayet iyi bir şekilde izah edecektir. Aslında Hareket Ordusu içerisinde İttihat ve Terakki ile ilgisi olmayan Mustafa Kemal gibi subaylar da mevcuttu ve ordunun siyasete karışmaması prensibine inanmışlardı. Nitekim onlara göre asker müdahale yapabilirdi fakat hemen sonra ülke yönetimini tekrar sivil yöneticilere bırakmalı görüşün taşıyorlardı. İşte siyasetçilerin başarısızlığı sonucu asker, 31 Mart'ta işe karışmak zorunda kalmıştı²³⁹. Halk henüz Meşrutî bir ortamla yönetilecek olgunlukta olmadığından sivil hayatta bir takım gerginliklerin çıkmasına meydan veriyordu. Bu durum ise ordu içerisine de yansıyor ve böylece hiçte hoş olmayan müdahaleler doğuyordu. Oysa ordu olayların sonucunu bekleyip müdahale edeceğine, zamanında çözümler üreterek bunu hükümete sunup bir takım sorunları ortadan kaldırıbilmiş olsa pekte siyasetle ilgisi olmayacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için de ilk önce kendi bünyesindeki sorunları çözmekle işe başlayarak, daha sonra sivil hayata yönelmesi daha uygun olacağı kanısındayım.

3. 4. 31 Mart Vak'ası'nın Gelişimi

Önceki bölümlerde de açıklandığı üzere siyasal ve sosyal gelişmeler, Osmanlı Başkentinde meydana gelebilecek bir kargaşa ortamına yavaş yavaş zemin hazırlamaya başlamıştı. İttihatçıların hükümeti perde arkasından yönetmesi, bazı önemli kişilerin öldürülmesi ve bu duruma ordunun siyasallaşması da bulaşınca, hürriyet havası yerini tedirgin ve tepkili bir havaya bırakmıştı. Şimdi, olayların gelişimine, nasıl başlayıp ne gibi etkiler meydana getirdiğine ve akabinde neler yaşandığına geçmeden önce, o günkü hükümetin durumu hakkında bilgi vermek doğru olacaktır.

²³⁹ AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki** (Çev. : Nuran Ülken), İstanbul, 1971, s. 76.

3. 5. İsyân Öncesinde Hükümetin Durumu

23 / 24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in ilânı sırasında Sultan II. Abdülhamit’in Padişahlığına itiraz etmemiş olan İttihatçılar, Sultan’ın Meşrutiyet’i benimsemesiyle onun Padişahlığına büsbütün itiraz edemez hale gelmişlerdi. İttihatçılar arzu ettikleri düzene kavuşmuşlardı. Ancak kendileri oldukça genç olduklarından iktidarı bizzat ele almamışlardı. Çünkü aralarında devlet adamı olmadığı gibi, devlet adamı görünüşlü yaşlı bir kişide yoktu²⁴⁰.

1908 seçimlerinin ardından Meclis’te 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevî, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah (Romen) mebus bulunmaktaydı²⁴¹. Böylece Meşrutiyet’in ilk günlerinde ülkede ve İttihatçılar arasında genel hava olumluydu ve günlerin güzel geçeceği düşünülüyordu. Ferit Paşa ve kabinesi hükümetten çekilerek yerine Sait Paşa Hükümeti getirilmişti. Ancak çok kısa bir süre sonra, 4 Ağustos 1908’de, Sadaret’i Kâmil Paşa’ya bırakmak zorunda kalmıştı. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul’a bir heyet göndererek Sadrazam ve Sultanla görüşerek, kendisini ve Meşrutiyet’i güven altına almak için Sait Paşa’nın çekilmesini istemişti²⁴². Bu sırada Makedonya’daki sonu gelmez karışıklıklar yerini bağımsız Bulgaristan’a bırakmış, Girit’teki sürekli ayaklanmalar sonucu burası da Yunanistan’a katıldığını bildirmiş, Avusturya ise Bosna – Hersek’i kendi topraklarına katmış ve son olarak da Ermeniler eylemlerini Adana’ya kadar yaymışlardı²⁴³. Meşrutiyet’ten sonra ne yapacağı bilincinden uzak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ise sorumluluğu direkt üstüne almayıp, olaylara perde arkasından karışmayı yeğlemişti. Eski yönetim ne tam olarak yıkılmıştı, ne tam olarak yerine yenisi konulabilmişti²⁴⁴.

Kâmil Paşa ise hükümetin ilerleyen günlerinde orduyu, düzenlemek için İngiltere ve Fransa’dan gelecek olan subaylara vermek istemesi sonucu, bunu öğrenen İttihatçıların kabine değişikliği talep ettikleri görülmüştür. Kâmil Paşa’nın Harbiye Nazırlığı’na Nazım Paşa’yı getirmek istemesi ve Ali Rıza Paşa’yı da Mısır Fevkalâde Komiserliği’ne tayini çabaları zaten İttihatçılar

²⁴⁰ AKŞİN, a. g. e., s. 86.

²⁴¹ YALMAN, a. g. e., s. 102.

²⁴² AKŞİN, a. g. e., s. 87.

²⁴³ Geniş bilgi için bkz., UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, s. 407 – 415.

²⁴⁴ AKTAR, a. g. e., s. 124,125.

tarafından düşürülmek istenen Kabine'ye karşı Meclis'te şiddetli münakaşalar çıkmasına ve güvensizlik oylarıyla da Kabine'nin düşürülmesine yol açmıştı²⁴⁵. Nitekim gün geçtikçe muhalefette baskısını arttırmaya başlamıştı. Bu muhalefetin başında ise Sabahattin Bey ve onun peşinden giden “Âdem – i Merkezîyetçiler” bulunmaktaydı. Ayrıca çıkarları nedeniyle “Fedakâran – ı Millet” üyeleri, “Ahrar Fırkası”nın üyeleri ve softaların, yani ilmiye öğrencilerinin de yeni düzenden yakınmaları vardır. Nitekim bu öğrenciler askerlik görevinden istisna edilmişlerdi. Bu nedenle birçok taşralı genç askerlik yapmamak için medrese öğrencisi oluyordu. Ancak hükümetin bunları sınava tabi tutmak istemesi onların da muhalefet saflarına geçmesine neden olmaktaydı²⁴⁶. Ayrıca İstanbul'a hürriyeti korumak amacıyla getirtilen Avcı Taburlarını, hükümetin darbe teşebbüsü olarak nitelemesi ve karşı çıkması sonucu İttihatçılarla ara iyice açılarak yerine Hüseyin Hilmi Paşa ve kabinesinin 14 Şubat 1909'da kurulmasıyla sonuçlanmıştı²⁴⁷. İstanbul'da meydana gelen bu hükümet değişikliğine ise Erzurum ve Hasankale İttihat ve Terakki Üyeleri tarafından protesto telgrafları gönderilerek umumi efkârın tepkisi dile getirilmiştir²⁴⁸.

31 Mart Vakası'ndan bir – iki ay önce Pera Palas Otelinde İttihatçılar büyük bir ziyafet vermişlerdi. Burada Meclis – i Mebus an Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından muhaliflerin hain olduklarını ima eden konuşmasının ardından İttihatçılara karşı gelenlerin muhalefetlerini artırdığı ve basının iyice gürültü çıkardığı görülmüştür²⁴⁹.

Ayrıca İttihatçılar silah ithalini serbest bırakmışlar ve Sultan'ın ihtiyati tedbir olarak İstanbul'da tuttuğu bazı önemli kişilere tersi uygulamayla görev vermişlerdi. Zira bu silah ithaliyle bazı çetelerin silahlandıkları görülmüştür²⁵⁰. Nitekim orduya da hâkim olan Harbiye Mektebi mezunu subayların, ordudaki alaylı subay sayısını azaltmak teşebbüsü yalnız alaylıları değil, orduda kalıp yükselmek isteyen erleri de tedirgin etmişti. Ayrıca orduda sert Prusya disiplininin uygulanması askerin şikâyetlerine dinî bir rol vermesine neden olmuştur.

²⁴⁵ KUTAY, Cemal., **Bir Geri Dönüşün Mirası**, İstanbul, 1994, s. 276.

²⁴⁶ AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970, s. 234 – 242.

²⁴⁷ AVCIOĞLU, Doğan, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, s. 41.

²⁴⁸ KONUKÇU, Enver, **Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum**, Ankara, 1992, s. 348.

²⁴⁹ AKŞİN, a.g.e., s. 27; BOZDAĞ, İsmet, **Abdülhamid'in Hattat Defteri**, s. 107 – 114.

²⁵⁰ ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, İstanbul, 1994, s. 397 – 399.

Düzenini sıklığından dolayı namaz ve hamam gibi ihtiyaçların görülemediği belirtilmişti. Diğer yandan Harbiyeli Subayların, kendilerini Beyoğlu'nun sarhoş edici ortamına kaptırmaları ve siyasete bulaşmaları yüzünden askerle temas kuramadıkları ve onların durumlarından habersiz oldukları ortaya çıkmıştı. Böylece bazı alaylı subayların ve medrese mensubu öğrencilerin bu askerleri yönlendirdiği görülmekteydi²⁵¹. Volkan gazetesi de bu askerlerden gelen mektupları yayınlarak kendisine hisse çıkarmaya çalışıyordu. Ayrıca Mahmut Muhtar Paşa'nın Ordu kışlasına hocaların girip çıkmasını yasaklaması askerlerin dini hissiyatlarında daha da yoğunlaşmasına yol açıyordu.

Meşrutîyet'in ilânından 8 ay 21 gün geçmesine rağmen hükümetin karışık bir devirde sorumsuz ve olaylara karşı lakayt kalması halkta da hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Hükümetin; Yunan, Bulgar gibi Balkan Çetelerinin isyanları devam ederken İttihatçıların benimsediği “*İttihad – ı Anasır*” fikrini ön plana çıkartmak istemesi, halkın ve ordudaki erlerin maneviyatına karşı Cemiyet'in laubali davranışı, İstanbul'daki cinayetlerden Cemiyet'in sorumlu tutulmasına karşı sessiz kalınması, Babiâli ve diğer devlet dairelerinde soruşturma sonucu bazı memurların açığa alınması, muhalefet kanadının hükümet aleyhine artmasına sebep oluyordu. Ordudan atılan alaylıların çok sayıda olmaları ve bunların mekteplileri “Kâfir” denilerek bu gibi itham kar sözlerin “Volkan” gibi gazetelerde yayınlanması halkı da iyice kızdırtıyordu²⁵².

Kabine Reisi Sadrazam, Bahriye ve Harbiye Nazırları ile salâhiyetli kumandanların hiçbirisi vazifelerini yapma kudretini ve hatta teşebbüste bile bulunma cesaretini gösteremeyeceklerdi. Zaten kabine üyeleri herhangi bir gaye uğrunda tehlikeye göğüs gerebilecek düzeyde insanlar değildi. Dava için iddiaları ve mesuliyet duyguları olmadığından, çıkacak olan ve bazı gelişmelere sahne olacak olan olaylara da seyirci kalacakları görülecektir²⁵³.

3. 6. Avcı Taburlarındaki Hareketlilik ve Askerlerin İsyanı

Avcı Taburlarının isyan etmesinde çeşitli görüşler mevcuttu. Buna göre birinci olarak bu isyanı Sultan II. Abdülhamit'in düzenlemiş olduğudur. Çünkü

²⁵¹ AKŞİN, a. g. e., s. 121.

²⁵² BALİOĞLU, Tarık, “ Meşrutîyet'in Meşrutîyet'ten Düştüğü Gün”, a. g. d., s. 35 – 36.

²⁵³ BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, C.I., İstanbul, 1997, s. 122.

parlamento sisteminin, Osmanlı Hanedan yapısına uymadığı ve İmparatorluğu Emperyalist devletlerin emellerine düşürdüğü gerekçesiyle aykırı bulmaktaydı. Ayrıca Sultan'ın Taht'ını korumak ve güçlendirmek için böyle bir işe girişeceği varsayımı da mevcuttu.²⁵⁴ Nitekim Y.Nadi 31 Mart'ı İstibdadın geri getirilmesi amacıyla düzenlendiğini belirten yazarlar arasında olmasına rağmen bugün hemen hemen bütün tarih ilmiyle uğraşanlar bu olayda Sultan'ın medhalı olmadığı kanısında hem fikirdirler.²⁵⁵ İkinci olarak İngiliz yanlısı liberalistlerin kendi yanlılarını iktidara geçirebilmek ve İngiltere ile Rusya'nın, Osmanlı'nın denge politikasını engelleyerek, ülke içerisinde uzun bir karışıklık başlatmak istemeleri sayılabilir. Üçüncü olarak ta Musevîlerin yurtluk istemelerinin reddedilmesi üzerine, Sultan'ı taht'tan indirmek için Siyonistlerin ve Masonların telkin ve tahrikleri sayılabilir. Dördüncü olarak ise aşırı taassup içine düşen kesimlerin Tanzimat Fermanı'yla başlayan Batılılaşmayla, Şeriat düzeninin yıkılacağı inancının etken olduğu görüşüdür. Beşinci ve son olarak ta Sultan'ı devirerek, daha ılımlı bir Padişahı taht'a geçirmek amacıyla İttihatçıların bu olayı düzenlediği iddiası vardır. Zira II. Meşrutiyet'in ilânından 8 ay 21 gün gibi bir süre geçmesine rağmen Sultan'ın nüfuzunu engelleyemedikleri görülmüştür. Nitekim İttihat ve Terakki'nin boğaz kıyısında, Kandillide kurmayı planladığı Kız Okulu'nun Şeriat'a aykırı olacağı, meclis üyelerinin daha dindar olmaya özen göstermemeleri ve Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın din hakkında yazdığı yazılar artık işin son haddine dayanmasına neden olmuştu²⁵⁶.

İmparatorluk üzerinde entrika ve karabulutların yoğun bir şekilde arttığı bir dönemde, daha sonra tarihe 31 Mart Vaka'sı olarak geçecek olan isyanın başlamasından kısa bir süre önce askerlerin hocalarla görüşmelerinin yasaklanması ve bazı subayların daha da ileri giderek bu askerleri din konusunda sert bir dille uyarmaları, askerlerin içine biriktirdiği kin ve öfkeyi nihayet dışarı vurmuştu.12 Nisan gecesi eski subay ve kışlayla bağlantıları olan sarıklı bir takım medrese kökenli kişilerin askeri kışkırtmaları sonucu meşrutiyeti korumak için Rumeli'nden getirtilen Avcı Taburu ayaklanarak subayların bir kısmını ağaçlara bağlayıp, bir kısmını hapsettikten sonra Sultanahmet'teki meclis binasına

²⁵⁴ KUTAY, a.g.e., s. 34; HALE, a.g.e., s. 46.

²⁵⁵ Yunus Nadi, a.g.e., s. 29.

²⁵⁶ HALE, a.g.e., s. 46; KUTAY, a.g.e., s. 34; MC CULLAGH, a.g.e., s. 95 – 96.

yöneldikleri görülmüştü²⁵⁷. İsyanı ise Hamdi Yaşar adlı çavuş kumanda ediyor ve Hazım Çavuş, bölük emini Mehmet, Tüfekçi ustası Arif Hamdi ve bazı sivil elbiseli kimselerde ona yardım ediyordu²⁵⁸. Tam bu sırada Y. Nadi bir askerle yaptığı isyan sırasındaki görüşmesinde “Meşrutiyet ilan edilirken, Rumeli’ndeki cinayetler gösterilerek bize katılın, artık bu olaylar olmayacak ve katiller yakalanıp kısas uygulanacak denilerek bizleri hürriyet hareketi içerisine çekmişlerdi. Ancak Meşrutiyet’in ilanından sonra yine faili meçhul cinayetler artınca bir kısım asker ayaklanmaya katılmayı uygun görmüşlerdir.” diye bilgiler elde etmiştir²⁵⁹.

Avcı taburları isyan etmişti ve bu tabur içerisine sızan sarıklı, cübbeli bir takım kişiler de isyan eden bu askerlere telkinlerde bulunarak onları yönlendiriyordu²⁶⁰. Oysaki Avcı Taburu içerisinde mızıkacılık görevinde bulunan Mustafa Turan’a göre asker, ittihatçıların ileri gelenlerin uydurma tahrirleri sonucu isyan etmişti. O’na göre paşa, subay ve er kıyafetlerini giyen, Cemiyetten Bahattin Şakir, Mithat Şükrü ve Ömer Naci gibi birkaç kişinin eski bir asker miğferini şapka diye ileri sürüp askerleri kışkırtmıştı²⁶¹. Buna benzer bir olayı da Mizancı Murat Bey, Mizan gazetesinin idarehanesinden yaptığı gözlemlerle aktarmıştır. Murat Bey isyan eden askerler arasında borazan çalan bir neferin dikkatini çektiğini söylemiştir. Zira bu durumun ilginç yanı ise o askerin yanındaki birisinin ona ne zaman direktif verse borazanı çalmasıydı. İşte bu borazancının yanında giden ve onu kumanda eden kişinin nefer kıyafeti giymiş subay olduğuna hükmetmiş ve ardından kardeşinin oğlunu bu kişinin peşine sokağa yollayarak durumu tetkik ettirmiştir. Yeğeni de gelerek bu kişiyle görüşüğünü ve arkadan gelen bir başka subay daha gördüğünü ve her ikisinin beraber olduklarını, bu durumu da kimseye söylememesi konusunda tembihatta bulunduklarını belirtmiştir²⁶².

Aslında Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa çabuk davranıp harekete geçebilmiş olsaydı, yâda çok iyi eğitilmiş olan Hassa Ordusu harekete geçirilseydi isyancıların

²⁵⁷ Yunus Nadi, **a .g .e.**, s. 34.

²⁵⁸ GÜRESİN, Ecvet, Yunus Nadi, **a .g .e.**, s. 48; MC CULLAGH, **a .g .e.**, s. 67 – 68.

²⁵⁹ Yunus Nadi, **a .g .e.**, s. 40.

²⁶⁰ TANSU, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 30.

²⁶¹ TURAN, Mustafa, **Bir Generalin 31 Mart Anıları**, s. 74.

²⁶² Mizancı Murat, **II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları (Neş. Celile Eren Argıt)** İstanbul, 1977, s. 238 – 239.

sayısı çoğalmadan isyan kısa surede bastırılabilirdi. Ancak isyan haberini alan Hüseyin Hilmi Paşa ve kabinesi mecburiyetten dolayı istifa etmiştir²⁶³. Nitekim daha sonraları H.Hilmi Paşayla yapılacak olan mülakatta “*Asilerin başında Avcı Taburlarını görünce ittihaz olunacak tedbir kalmadığını anladım ve istifa ettim.*” diyecektir. Ancak Paşa’nın bu sözleriyle hükümetin müdahale kuvvetinin mi olmadığını, yoksa bu hareketi yapanların cemiyet erkanı mı olduklarını kastettiği anlaşılamamıştır²⁶⁴. Fakat yinede bu isyan sırasında Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın oğlu olan ve o sırada I. Ordu’nun kumandanı olan Mahmut Muhtar Paşa’nın isyanın başlangıcında bastırmak için bazı teşebbüsleri olduğunu da bilmekteyiz²⁶⁵. Nitekim tamamen isyancıların karşısında böyle bir müdahalenin diğer vilayetleri de etkileyeceğinden olaylar gidişatına bırakılacaktır. Şüphesiz ilerleyen bölümlerimizde de ele alacağımız gibi Adana’daki olaylar nedeniyle dış devletlerin Osmanlı kıyılarına savaş gemilerini yollamaları tehlikenin boyutlarını gözler önüne serecektir²⁶⁶.

13 Nisan 1909 sabahı güneş doğup ortalık aydınlanınca tramvaylar kalabalıktan hareket edememiş ve isyan eden askerlerin geçişini beklemek zorunda kalmıştır. Tramvayın üzerine çıkan bazı insanlar tekbir getirerek, ezan okudukları görülmüştür²⁶⁷. Ayrıca bazı ulema da nasihat amacıyla meydanda telkinlerde bulunuyorlardı. Hatta S.Mahmut türbesi civarından bir hoca silah zoruyla olaylara çekilmek dahi istenmiştir. Şair ve edip olan Hayret Efendi ve Padişahın ders vekili Hoca Halis Efendi de zorla meydana getirilenler arasındaydı²⁶⁸. Volkan gazetesinin kurucusu olan Derviş Vahdeti ise askerler arasında yeşil sarıklı kıyafetiyle dolaşarak propaganda yapıyordu. İlk gösterisini on gün önce Ayasofya’daki Mevlit’te yapmıştı ve şimdi de bu isyanda boy gösteriyordu. Yine isyan sırasında Enderunlu Lütfi’yi de Mizancı Murat Bey’e göndererek ondan, daha sonra ne yapılması konusunda bilgi danıştığı ve gazetesini de dağıtarak “Padişahım çok yaşa!” diye bağırıldığı da bilinmektedir²⁶⁹. Daha sonraları bu olayların sorumlusu olarak Divan – ı Harpte yargılanacak olan

²⁶³ Ali Cevat Bey, Yunus Nadi, **a .g .e.**, s. 36.

²⁶⁴ Mizancı Murat, **a .g .e.**, s. 243 – 244.

²⁶⁵ UÇAROL, Rifat, **Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, İstanbul, 1976, s. 297.

²⁶⁶ Yunus Nadi, **a .g .e.**, s. 74.

²⁶⁷ KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı**, s. 146.

²⁶⁸ Yunus Nadi, **a .g .e.**, s. 40.

²⁶⁹ KUTAY, **a .g .e.**, s. 117; KOCAHANOĞLU, **a .g .e.**, s. 152.

kişilerden biri olan Hoca Rasim adlı kişi de Ayasofya meydanını dolduran kalabalıklar arasında dolaşp, propaganda yapmış ve asi askerlerin isteklerinin meclise veya sorumluluk alacak kişilere iletilmesinde görev yapmıştır²⁷⁰.

Nitekim Fuat Talat’a göre asker kaçaklarının askerlik yapmayıp salahiyyetleri olmadığı halde başlarına sarık sarıp ulema gibi görünerek bu isyana katıldıkları ve meşrutiyeti yıkmaya çalıştıklarını belirtmektedir²⁷¹. Ayrıca İkdam, Osmanlı, Volkan, Mizan ve Serbesti gibi gazetelerde ayaklananlardan yana tavır almaktaydılar²⁷². İsyancılar ise İttihat ve Terakki’nin Şeref Efendi sokağındaki binası ve eski Mülkiye Mektebi binası karşısındaki Tanin gazetesi ve Şura – yı Ümmet gazetelerinin idarehanelerini taşlamışlardı. Telgrafhaneleri zapt etmiş olmalarına rağmen yine de hadisenin diğer vilayetlere duyurulmasını engelleyememişlerdi²⁷³. Bu olaylar esnasında askerler tarafından en çok Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa aranıyordu. Bunun nedeni ise, o güne kadar askere alınmayan ve hepsi medreselerde yığılan 20 ila 30 yaş arasındaki ulema – öğrencileri için askerlik muafiyetliğı nedeniyle bir imtihana tabii tutulmalarını istenmesiydi²⁷⁴. Hüseyin Cahit’e göre bu olayda İstanbul’daki Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa’nın yeni rejime bağıllığı, cesareti, iktidarı ve asker üzerindeki nüfuz ve itibarı olmasına rağmen herhangi bir müdafaada bulunmaması da hayret vericidir²⁷⁵. Yine Fuat Talat “Şeriat isteriz” diye ayaklananların sabahlara kadar Ayasofya önünde rakılar içerek sarhoş olduklarını, halkın evladının ırz ve namuslarına dokunduklarını belirtmektedir²⁷⁶. Oysaki Fuat Talat bu olayı evine gelen bir misafirden öğrenir ve tedbir alıp saklanmak yolunu tercih eder. Nitekim olayları gözlemleyen ve bizzat olayların içinde olan İngiliz gazeteci Fransis Mc Cullagh’a göre ise, askerler oldukça terbiyeliydi ve terbiyeli olduğu kadar sivil Osmanlıya, yabancıya ve hiçbir kadına ilişmemişlerdi. Ayrıca

²⁷⁰ AYDEMİR, Şevket, Süreyya, **Enver Paşa**, C.II, s. 141; Babanzâde İsmail Hakkı, “Cehennemî Bir Gün” (Neş. Meral Bayülgen), **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 4,2004, s. 96.

²⁷¹ Fuat Talat, **31 Mart İrtica**, İstanbul, H.1327 – M.1911, s. 12.

²⁷² AKŞİN, **a.g.e.**, s. 54.

²⁷³ YALÇINKAYA, Ekrem **Tanzimat Devri ve Ondan Sonraki 20. Asırda Türkiye**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1946, s. 110.

²⁷⁴ AYDEMİR, **a.g.e.**, s. 129.

²⁷⁵ YALÇIN, Hüseyin Cahit, “31 Mart’ın Provası ve Kendisi”, **Yakın Tarihimiz**, s. 137.

²⁷⁶ Fuat Talat, **a.g.e.**, s. 11.

ayaklanan askerlerin eğer Hristiyan askerleri gibi çoğu sarhoş olsaydı, İstanbul'da durumun daha vahim olacağını bizlere aktarmaktadır²⁷⁷.

İsyankâr askerler kendilerine yapılacak telkinler neticesinde sokaklardaki Müslüman ve gayrimüslim olan halka, rastladıkları yerde, korkmamaları için teminat veriyorlar ve yabancı elçiliklerin kapılarına da nöbetçi koymayı ihmal etmiyorlardı²⁷⁸. Nitekim eğer isyancılar dinsel tutuculuk yönünden isyan etmiş olsalardı, Ahrar Fırkasından olan Hristiyan mebusları da öldürmeye teşebbüs ederlerdi. Oysaki daha sonra da göreceğimiz gibi hepsi Müslüman liderleri hedef alacaklardır. Ayrıca istediklerine de baktığımızda hiç tanımadıkları kişileri mebus olarak görmek istemeleri ise hayli ilginçtir. Yine isyan sırasında “Şapka giyenleri incitmeyelim” diye aralarında yapılan telkinler de oldukça dikkat çekicidir²⁷⁹. İşte isyanın tam gelişme gösterdiği anda askerlerin meclisten, isteklerini ve niyetlerini görmektediriz. Bunlar ise;

- *Alaydan yetişmiş subayların dışındaki subayların, yani mekteplilerin ordudan uzaklaştırılmasını istiyorlardı. Bunu istemelerinin sebebine gelince Ali Cevat Bey şöyle aktarmaktadır: “Padişahın iradesini Ayasofya Meydanı’nda okuyup meclise telgraf çekmek için geldiği sırada telgraf odasının koridorunda dolaşırken bir asker’in ‘Babalığa söyle subayların kendi ırzlarına, namuslarına, dinlerine küfrettikleri ve üstelik dayak attıklarını’ söylemesi” isyancı askerlerin bu isteğini izah eder duruma getirmektedir²⁸⁰.*
- *Hükümetin şeriat uyarınca davranacağına dair güvence istiyorlardı ki, Şeyhülislâm’la beraber Başkâtîp’in Ayasofya Meydanı’nda okudukları irade ile bu güvence de veriliyordu. Bunu istemelerinin sebebi ise Mahmut Muhtar Paşa’nın askerler ile hocalar arasındaki ilişkileri yasaklatması, bazı subayların dini konuda baskı yapmaları ve bazı mebusların dindar olmaya özen göstermemeleri olarak sayabiliriz.*
- *İsyana katılanlar için de af çıkarılmasını istiyorlardı. Bu istemelerinde ise, içlerinden hiçbirinin neden orada bulunduklarını, neden açık açık*

²⁷⁷ MC CULLAGH, a .g .e., s. 57.

²⁷⁸ BAYAR, a .g .e., s. 101.

²⁷⁹ MC CULLAGH, a .g .e., s. 62.

²⁸⁰ Ali Cevat Bey, a .g .e., s. 52.

*başkaldırma cesaretine giriştiklerini açıkça kendileri de bilmediklerinden ve gelecekleri hakkında da tereddütleri olduğundan böyle bir istekte bulundukları görülmekteydi*²⁸¹.

- Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve I.Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın görevden alınmasını, Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey, Talat Bey, Hüseyin Cahit Bey ve Rahmi Beyler gibi kişilerin de Başkent' ten uzaklaştırılmasını istiyorlardı. Ayrıca Şura – yı Ümmet'in imtiyaz sahibi Bahaeddin Şakir Beyin de isine son verilmesini istiyorlardı²⁸². Zira askerler bu istekleriyle de belki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, iktidardan uzaklaştırmak istiyorlardı. Ayrıca Mahmut Muhtar Paşa'nın ufak tefek, isyanı bastırmaktaki girişimleri sonucu Bayezîd Meydanı'ndaki askerlerin üzerine ateş ettirmesi, onların iyice tahrik olmasına ve böyle bir istekte bulunmasına yol açmıştı²⁸³.

Bu isteklerde de görüldüğü gibi askerler niçin bu isyana katıldıklarını pek bilememektedirler. Sadece hissiyatlarıyla hareket ediyorlardı. İsyân şeriatı korumak amacıyla çıkmıştı ama bu görüntüden ibaretti. Çünkü askerler isyana farkına varmadan katılmış ve tamamen duygularının esiri olarak yönlendirilmişlerdi. Zaten isyandan sonra Harbiye Nezareti'nde bir arzuhal yazarak, olaylara yapılan propagandalar sonucu katıldıklarını ve pişman olduklarını bildirmişlerdir.

Bu isyan sırasında gerginleşen ortamı yatıştırmak görevi ise yine ulemaya mensup kişilerin oluşturduğu Cemiyet – i İlmiye ve Heyet – i Müttefika – i Osmaniye üyelerine düşmüştü²⁸⁴. Meşrutiyet'in şeriat'a uygunluğu konusunda beyannameler yazılarak yayınlama ihtiyacı duyulmuştur²⁸⁵. Hatta bu beyannamede medrese öğrencilerinin ıslahı için Sultan tarafından On bin lira kadar da tahsisat verileceği belirtilmiştir. Sonuçta bütün bu gayretler ve Ayasofya Meydanı'nda Padişah iradesinin okunmasından sonra, şeriat'ın varlığı ve Sultan'ın bu emirleri yerine getiren kişi olduğu belirtilmesiyle askerler

²⁸¹ MC CULLAGH, a .g .e., s. 90 – 92.

²⁸² Yunus Nadi, a .g .e., s. 36; İsmail Hakkı, s. 96.

²⁸³ Ali Cevat Bey, a .g .e., s. 52 – 53.

²⁸⁴ Yunus Nadi, a .g .e., s. 70.

²⁸⁵ Daha geniş bilgi için bkz., MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, **II.Meşrutîyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, İzmir, 1996, s. 56; Yunus Nadi, a .g .e., s. 71.

yatışmışlardı. Müşir Ethem Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne atanması, Padişah'ın isyan eden askerleri affettiğini bildirmesi ve din ile şeriat'a kimsenin dokunamayacağını ilân edilmesiyle askerler iyice rahatlayıp kışlarına geri dönmeye başlamışlardı. Geri dönerken de zafer elde etmiş edasıyla havaya ateş etmeleri bir çarpışma çıktığı zannıyla Saray'da dehşet havası uyandırmıştır²⁸⁶.

Sultan II. Abdülhamit'i ise bu olayların ardından kötü bir sonun başlangıcı bekliyordu. Zira Sultanın, hükümet yetersiz kalınca bu olayda kan dökülmesini engellemek için askerlerin isteklerini kabul etmesi sonucu, askerlerin ona bağlanmasına ve bu olayların onun tarafından çıkartıldığı iddialarına destek sağlamasına neden olacaktır. Bunun sonucunda ise "Hal" edilmesi kaçınılmaz olacaktır.

3. 7. Öldürme Vaka'ları ve Saray'ın Tutumu

İsyan sabahı askerler, toplantı halindeki meclis salonuna girerek Hoca Rasim aracılığıyla, daha önce bahsettiğimiz isteklerini dile getirmişlerdi. Buna karşın mebuslar da genellikle can korkusuyla, kısmen de samimiyetleriyle askere karşı yumuşak davranmak zorunda kalmışlardır²⁸⁷. Ancak yine de askerler arasında kışkırtıcılık yapanlar bulunduğundan birkaç kişi özellikle aranmaktaydı ve görüldüğü yerde de öldürüleceklerdi.

Bu sıralarda Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Bahriye Nazırı Topçu Rıza Paşa, Saray'ın emri üzerine meclise davet edilmişlerdi. Nazım Paşa Sadarete, Rıza Paşa'da Harbiye Nezareti'ne tayin olacaklarını umarak arabaya binip tekrar meclise gitmişlerdi. Ancak Rıza Paşa, askerlerin köprübaşını tuttuklarını görünce Sirkeci İskeleyi'nden kayıkla Beşiktaş'a geçmek amacıyla arabacısına tembihatta bulunmasına rağmen güya arabacı hayvanları zapt edemeyerek Yeni Cami tarafına sapmıştı. Köprüye vardıklarında ise askerler onları meclise sevk etmeleri üzerine meclis binasının önüne gelmişlerdi. Dış kapıdan içeriye gireceklerken bir askerin silaha davranması üzerine Rıza Paşa ayağından yaralanmış, Nazım Paşa'da kalbinden vurularak ölmüştür. Masum yere katledilen Nazım Paşa'nın, Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek vurulduğu söylenmişse de; Nazım Paşa uzun

²⁸⁶ Ali Cevat Bey, **a .g .e.**, s. 54 – 56.

²⁸⁷ ALKAN, Ahmet Turan, **II.Meşrutîyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, s. 101; Ali Cevat Bey, **a .g .e.**, s. 50.

boyu, Ahmet Rıza Bey’de kısa boylu olduğundan bu benzetmenin biraz şüpheli olduğu aşikârdır²⁸⁸. Sonuçta bu olayı öğrenen Ahmet Rıza Bey’in, Sultan’ın kız kardeşi Naile Sultan’ın Ortaköy’deki köşküne götürülmesi için Arif Hikmet Paşa’ya bildirilmiştir. Fakat Arif Hikmet Paşa’da Ali Cevat Bey’e, Ahmet Rıza Bey’i kendi evine götürmesini teklif etmişti. İlk gece onun evinde kaldıktan sonra, başka bir dostunun evine giderek, isyan süresince saklanmak ihtiyacını hissetmiştir²⁸⁹.

İsyan sırasında diğer öldürülenlere baktığımızda üzüntü veren bir durumla karşılaşmaktayız. Çünkü öldürülenlerin çoğu masum yere öldürülmüşlerdi. Askerlerin de burada oldukça kışkırtılmış bir şekilde hareket ettikleri ve sayısı beş, onu geçmeyen bu vakalarda oldukça ön yargılı davrandıkları görülecektir.

Yine bu isyan havası içerisinde toplananları dağıtmak amacıyla Davut paşa’dan bir süvari bölüğü getirtilmişti ve bu bölüğün kumandanı Rum asıllı Yüzbaşı Romelyus Ispatari olması da kötü bir rastlantıydı. Bu yüzbaşıyla beraber Mekke Emiri Şerif Abdülmüttalip Efendi’nin torunu olan ve Hz. Muhammed’in soyundan gelen Şerif Sadık Paşa’da öldürülmüşlerdi. Ayrıca Mirza Sadık Paşa’nın soyundan olan Muzaffer Bey’de, Bayezîd Meydanı’nda askerlere nasihatlerde bulunması boşa çıkacaktır ve öldürülmesine neden olacaktır²⁹⁰. Mülazım İlyas adında bir ordu mensubu ise Avcı Taburlarından bir müfrezeyi geri çevirmek teşebbüsünde bulunduğu öldürülmüştü. Şerif Sadık Paşa’nın Kâtibi Esat Bey, Süvari Mülazımı Mümtaz Bey, Süvari Mülazım – 1 Evveli Yusuf ve Nurettin Beylerin de hayatlarına kastedilerek öldürüldükleri görülmüştür²⁹¹. Genç mektepli bir subay olan Teğmen Selim’de köprü üzerinde öldürülmüştür²⁹². Yine mebuslar arasından da Lazkiye mebusu Mehmet Şekib Arslan Bey’de, Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Bey’e benzetilerek öldürülmüştü²⁹³. Bu olay üzerine ise Hüseyin Cahit Bey, Cavit Bey’le birlikte Rus Konsolosluğu’na sığınmak ihtiyacı hissetmişlerdir. Yine buranın yardımıyla ayarlanan bir Rus ticaret gemisine

²⁸⁸ TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951, s. 26.

²⁸⁹ Ali Cevat Bey, **a.g.e.**, s. 55.; BALİOĞLU, **a.g.m.**, s. 37.

²⁹⁰ KOCAHANOĞLU, **a.g.e.**, s. 148.

²⁹¹ Galip Paşa, “31 Mart Vak'ası”, **Tarih Mecmuası**, S.7, 1966, s. 20; BAYDAR, Mustafa, **a.g.e.**, s. 28.

²⁹² TANSU, **a.g.e.**, s. 33; AYDEMİR, **a.g.e.**, s. 136.

²⁹³ Daha geniş bilgi için bkz., Babanzâde İ. Hakkı, “Cehennemî Bir Gün”, **a.g.d.**, s. 99.

binerek Odesa'ya, oradan da Selanik'e kaçmış olmaları dikkat çekici bir başka olaydır. Hüseyin Hilmi Paşa'da kaçıp saklananlar arasındaydı²⁹⁴.

Bu isyan sırasında bir başka öldürme olayı vardır ki, oldukça vahim, oldukça acıklı bir olaydır. Sultan II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemiyle ilgili yazılan birçok roman ve senaryolara da konu olan Ali Kabulî Bey'in öldürülmesidir. Biz bu olayla ilgili yeni bir bulgu ortaya koymamakla birlikte, var olan bilgileri daha net bir biçimde ele almaya çalışacağız. Nitekim daha 31 Mart'ın ilk gününde Prens Sabahattin'in tertiplelediği ve bazı deniz subaylarının da katılımıyla Hamidiye Kruvazöründe yapılan bir toplantıda Hamidiye Süvarisi Vasıf Bey “İsyan hareketi eğer Meşrutiyet aleyhine bir vaziyet alırsa, diğer arkadaşlarla mutabık kalındıktan sonra Yıldız Sarayı'nı topa tutar ve yakarız!” diye bir söz söylemesi, bunun Ali Kabuli Bey'in üzerine yıkılmasına yol açmıştı²⁹⁵. Asar – ı Tefvik adlı geminin baş tarafıyla Saray'ı, kıçteret topuyla da Seraskerlik dairesini topa tutacağı isyancılar arasında söylenti olarak dolaşmaya başlamıştı. Daha sonra Abanalı Osman Çavuş adlı birisi Harp Gemisine giderek buradaki askerleri kışkırtmış, Rizeli Er Enis'te Ali Kabulî Bey'i zırhlıdan çıkarıp asilere teslim etmiş ve ardından da sebze arabasıyla Yıldız Sarayı'nın önüne götürülmüştür. Divrikli İsmail adlı kişi de isyan eden askerlerin önüne düşerek onları tahrik etmiş, İnebolulu Er Yakup ise silahla Ali Kabülü Bey'i Yıldız Sarayı'nın bahçesine sokmuş ve Ünyeli aşçı olan Mehmet ise el ve ayaklarını bağlamışlardı. Rizeli er olan Osman oğlu Hasan ise Ali Kabulî Bey'i ilk süngüleyip kanını akıtmakla olaya karışmışlardı²⁹⁶.

Nitekim Saray önünde Sultan II. Abdülhamit askerlere ne istediklerini sorunca, onların da, Ali Kabulî'nin Saray'ı topa tutacağını söylemişlerdi. Padişah ise Binbaşı olan Ali Kabulî'den bu emri kimden aldığı sorusuna – çok gariptir – askerlerin cevap vermesi üzerine “O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim.” demiştir. Ve orada Paşalara, Ali Kabulî'yi, korunması amacıyla karakola götürmelerini söylemiştir²⁹⁷. Fakat ne olduysa işte bu sırada oldu ve gözü dönmüş asiler tarafından kasatura ile Ali Kabulî Bey orada katledilmiştir. Saray

²⁹⁴ MEHMETEFENDİOĞLU, a .g .e., s. 55.

²⁹⁵ MÜFTÜOĞLU, a .g .e., s. 152.

²⁹⁶ ATILHAN, Cevat Rifat **Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası**, s. 151 – 154.

²⁹⁷ Ali Cevat Bey, a .g .e., s. 60.

muhasiplerinden Şöhreddin Ağa, geçmiş zamanda Ali Kabulî Bey'in gemisinde çalıştığı için, derhal Saray'dan çıkıp koşarak can vermekte olan Ali Kabulî Bey'in ağzına su akıtmak istemişse de asiler ona izin vermemişlerdi. Ali Kabulî Bey'in öldürüldüğü gün, Sultan hiçbir zaman bu kadar üzüntülü ve bezgin görülmemiştir. Ayrıca pencerenin önüne getirilen Ali Kabulî Bey'i, fesini geriye doğru itip, ayağını pencerenin kenarına dayayarak karşılamamış, ve *"Onu alın götürün."* yahut *"Git!"* manasına gelen elinin tersiyle de herhangi bir harekette bulunmamıştır. Zaten Ali Kabulî Bey'in pencere önüne kendisi gelmemiş, oraya askerler tarafından sürüklenip, tartaklanarak getirilmiştir. Sultan'ın kişiliğine de aykırı olan bu davranışlarla kötü hale getirilen Ali Kabulî Bey'i, Sultan görünce üzülmüş ve *"Allah aşkına bırakınız çocuklar. Bana bağışlayınız. Bir suçu varsa tahkik sonucu öğreniriz."* diye telkinlerde bulunmuştur. Fakat yine de sözünü dinletemediğini görünce *"Artık bunlar asker değil; yeniçeri, asi olmuşlardır."* diye buyurmuştur²⁹⁸.

Bütün bu olanlar sonucunda ortalıkta pek çok dedikodu dolaşmaya başlamıştı. Nitekim Peyk – i Şevket zırhlısında asker, subaylarını gemi direklerine asmış, Mesudiye Zırhlısı'nda da zabıtlar birbiri ardına katledilmişler, Bahriye yok olmuş, subayların ölü veya yaralı olduğuna bakılmaksızın çöp arabalarıyla Yıldız Sarayı'na taşınıyor, Galata ve Beyoğlu Semtleri'nde ise katliam ve yağma hareketleri bekleniyormuş gibi birçok söylentiler, o hava içerisinde, yaşanan olaylardan daha çok tesir etmiştir²⁹⁹.

Bütün bu yaşananların hemen başlarında Saray, hükümet aracılığıyla olaylara karşı esaslı ve şiddetli bir tedbir alınmasını uygun görmüş, ancak asayişin de sağlanması için hiç kimsenin rencide edilmemesini tembih etmiştir³⁰⁰. Sultan, askerlerin isyan ettiğini geceden öğrenmiş ve tam bir sükunet ve tarafsızlıkla hadiselerin gidişatını beklemeye başlamıştır. Zaten II. Meşrutiyet'in ilânında, Padişah hürriyete bağlı kalacağına dair yemin ettirildiğinden olaylara müdahale etmek istememiştir. Çünkü bu ayaklanma başarıya ulaşırsa kendisi "Hal" edebilirdi. Nitekim Mahmut Muhtar Paşa'nın, ayaklanmanın başlangıcında silahla

²⁹⁸ OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid**, s. 142,143; Ali Cevat Bey, **a .g .e.**, s. 60.

²⁹⁹ ALKAN, **a .g .e.**, s. 101.

³⁰⁰ Mehmet Tevfik Bey, **Hatıralar (Çev.F.Rezan Hürmen)**, C.II, İstanbul, 1993, s. 19.

karşı koymak istemesini kesinlikle reddederek “Katiyen Tebaam arasında kan dökülmesini istemem. Hadise sulh yoluyla halledilmelidir.” diye emir vermiştir³⁰¹.

Askerlerin, Meclis’in etrafını sarmaları üzerine, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal, Ergiri Mebusu Müfid Bey ve İşkodra Mebusu Esat Paşa’dan oluşan bir heyet Saray’a gönderilerek Sultan’ın Meclis’e gelmesi istenmişti. Fakat Sultan’ın can güvenliği nedeniyle, Şeyhülislâm’a verilen ve asilerin affedildiklerini belirten irade, Ali Cevat Bey aracılığıyla gönderilerek, askerlerin dağıtılması için çaba sarf edilmesi istenmişti³⁰². Saray içinde ise Padişah bir hareme geliyor, bir Selamlık denilen yere çıkıyor, Başkâtip’le ve Mabeyincilerden Rıza Bey’le görüşüyor ve olayları anlamaya çalışıyordu. Olayları ise yorgan kavgası olarak niteleyip, bu işin, kendisinin tahttan indirilmesiyle sonuçlanacağından emin olduğu için de, feragat etmek istediğini Sadrazam olan Tevfik Paşa’ya söylemiştir³⁰³.

Burada bir konu dikkatimizi çekmektedir ki; o da, Sultan’ın I.Meşrutîyet’in ilânı sırasında Said ve Kâmil Paşa’larla görüşüp, onların görüş ve önerilerini dinlerken, bu olayda onlarla görüşmeyi bile aklından geçirmemiştir³⁰⁴. Sadece ayaklananların yatıştırılmasında ve isyancıların isteklerinin Meclis’e sunulmasında ulema seferber edilmiştir. Nitekim bu tedbir usulünü, Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girişinde de göreceğiz³⁰⁵.

14 Nisan 1909’da yeni bir kabine oluşturulması için Tevfik Paşa’ya ferman verilmiştir. Bu yeni kabinede ise Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyhülislâm Ziyaettin Efendi, Harbiye Nazırı Ethem Paşa, Bahriye Nazırı Emin Paşa, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Evkaf Nazırı Halil Himade Paşa, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi, Maliye Nazırlığına ise Tekaüt Sandığı Nazırı Nuri Bey gibi kişilerin olduğu görülmektedir³⁰⁶. Bu kabinenin ilk icraat olarak; 31 Mart Vak’ası’nın meydana getirdiği olayları ortadan kaldırmak, İstanbul’un asayişini sağlamak, Divan – ı Harb’i kurarak öldürülme olaylarının faillerinin cezalandırılmasını sağlamak, Hareket Ordusu’nun İstanbul

³⁰¹ TANSU, a .g .e., s. 31,32.

³⁰² Ali Cevat Bey, a .g .e., s. 48,49.

³⁰³ OSMANOĞLU, a .g .e., s. 142.

³⁰⁴ KOCAHANOĞLU, a .g .e., s. 164.

³⁰⁵ AKŞİN, a .g .e., s. 233.

³⁰⁶ KARABEKİR, a .g .e., s. 442.

üzerine yürümesini engellemek ve daha sonra da ele alacağımız Adana ve diğer yörelerdeki olayların suçlularının yargılanarak cezalandırılmasını sağlamak gibi programlar tespit edilmişti. Fakat bu hükümeti İttihat ve Terakki'nin İstanbul merkezi müdürü gayri meşru olarak görmüştür³⁰⁷.

Saray'da, Sultan II. Abdülhamit isyan sırasında telaşlı olmasına rağmen, isyancı askerlerin yatırıldığı haberi gelince oldukça rahatladığı görülmüştür³⁰⁸. Zira bu gergin ortam içerisinde isyan edenlerin, bir kere o yerin sahibi olarak algılsak, yatırılması olanaksız olarak görülmekteydi. Eğer bir de içkili olsaydılar durum daha farklı olabilirdi. Ayrıca isyancılar terbiyeliydiler ve hiçbir sivil vatandaşa dokunmamışlardı. Yağma olanağı ellerine geçmesine rağmen de bundan sakınmışlar, Osmanlı Bankası'nı bekleyen erleri isyana davet ettikleri ve karşılığında olumsuz cevap aldıkları halde, onlara kızmamışlar ve bankayı da soymaya kalkmamışlardır. Hatta asi askerler, karakollardan kaçmak için çalışan mahpusları bile engelledikleri görülmüştür³⁰⁹.

Sultan II. Abdülhamit her ne kadar hareketin başlangıcında etken olmamışsa da, tahtını korumak için askerlerin isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Yapılan bu işbirliği Sultan'ın olayla da ilgisi olup, sorumlu tutulmasına neden olmuştur. Nitekim muhalefet tarafı da kendisini temize çıkarmak için, İttihatçılar da 1908 Temmuzunda yapamadığı Sultan'ı taht'tan indirme işinde, bu olayı kullanarak gerçekleştirmek isteyeceklerdir³¹⁰.

3. 8. Erzincan ve Erzurum'daki Olaylar

Esasen buralardaki yörelere baktığımızda 1877 – 78 Osmanlı – Rus Savaşı'nın ardından bir yoksulluk söz konusuydu. İklim şartlarının elverişsizliğine ve coğrafi şartların olumsuzluğuna bir de ağır gelen vergiler eklenince, bütün bu sebepler altında ezilen halkın, bir isyana katılmaları imkân dâhilinde görülüyordu. Nitekim 13 Nisan'da İstanbul'da olayların patlak vermesinin hemen ardından bu bölgelerde de olayların çıktığını görmekteyiz. Erzincan'daki olaylar kışladaki

³⁰⁷ TÜRKGELDİ, a .g .e., s. 29.

³⁰⁸ Ali Cevat Bey, a .g .e., s. 55.

³⁰⁹ MC CULLAGH, a .g .e., s. 104 – 105.

³¹⁰ ALEMDAR, Korkmaz, İstanbul(1875–1964), Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Gazetenin Tarihi, Ankara, 1978, S. 117.

erlerin hareketiyle son bulmuşsa da, Erzurum ve Dersim taraflarındaki hareketlere halkın da katıldığı görülmüştür.

İstanbul'da isyan çıktığı sıralarda buradaki asiler birkaç kişiyi göndererek, Anadolu Ordusu'ndaki bazı çavuşları elde etmeye ve onları da ayaklanmaya katılmaya hazırlamışlardı. Anadolu Ordusu'nu elde etmek istiyorlardı. Zira bu şekilde Rumeli'den gelenlere ancak karşı konulabilirdi. Erzincan'da ise biri topçu, diğeri piyade birlikleri olmak üzere iki büyük kışla bulunuyordu. Zaten isyanın da bu topçu kışlasındaki Batarya Bölüğü'nde başladığı görülecektir. Buradaki çavuş ve erler, dini duyguları galeyana getirilerek ateşe sürüleceklerdi.

Erzincan'daki bu isyan sırasında, durumu öğrenen Basri Bey adındaki birlik komutanı ihtiyatlı davranmak yerine, derhal bulunduğu yerden sipere yatarak mukavemet etmeye başlamıştı. Yine aynı bölükte subay olan Kemalettin Sami Bey ise apoletlerini sökerek isyancılara katılmış ve bir nevi isyancıların lideri durumuna gelmişti. İlk etapta askerlerin, onu kendi saflarına katmadığı görülmüşse de, K. Sami Bey onların itimadını kazanarak böyle bir girişimde bulunduğu bilinmektedir. İsyancı gibi görünmesine rağmen isyan esnasında karşılaştığı Mürsel Bey ve Fahrettin Altay Paşa'ya Fransızca olarak "Buradan savuşun, tehlike var!" diyerek belki de olayları kontrol altında tutuyor ve faydalı oluyordu. Daha sonra askerler Mareşallik önüne gelince, İbrahim Paşa onlarla konuşarak, askerleri Cuma Namazı'na davet ederek "Gelin orada görüşelim" diyerek dağılmalarını sağlamıştır³¹¹.

İbrahim Paşa, Cuma Namazı'ndan sonra meydanda toplanan askerlerle konuşmaya başlamış, fakat aralarında bir anlaşma olmayınca da bir Başçavuş'un elindeki filintayı İbrahim Paşa'nın göğsüne çevirerek, onu tehdit etmiştir. İbrahim Paşa ise çavuşa küfredip, onu kırbaçlayarak daha sonra tekme tokat dayak atmıştır. Bu davranışı ile İbrahim Paşa hem kendi hayatını kurtarmış, hem de çevresindeki asi askerlerin ürkmesini sağlayarak, onların üzerinde manevî bir hâkimiyet elde etmiştir³¹². Zira eğer İbrahim Paşa, kendisine doğrultulan bu silahtan korkmuş olsaydı, isyan, Erzincan'daki IV. Ordu'nun bütününe yayılacaktı ve Hareket Ordusu geldikten sonra da bir iç harp bile çıkabilecekti.

³¹¹ SORGUN, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyet'e**, İstanbul, 1998, s. 40 – 43.

³¹² BAYAR, a.g.e., s. 120.

Neyse ki olaylar fazlaca geniş bir kitleye yayılmadan önlenmiş ve ertesi gün isyan eden askerler, piyade kışlasının meydanına davet edilmişlerdir. İsyancılar karargâh önünde toplandığı esnada ihtiyaten, Merkez Taburu'nca etrafları sarılarak silahları ellerinden alınmıştır³¹³. Meydanda ise müftü, bütün subaylar, ulema, muallimler, şehrin ileri gelenleri ve belediye ricali bulunmaktaydı. İbrahim Paşa'nın talimatıyla müftü, huzurundaki herkesi tövbe ettirerek olayların son bulmasını sağlamıştı. İsyana ön ayak olanlar ise Kemalettin Sami Bey'in, Mareşal'e verdiği bilgilerle tutuklanarak prangaya vurulmuşlardır. Tam bu olayların akabinde Dersim Bölgesi'nde eşkıyalık hareketleri duyulmuş ve İbrahim Paşa görevlendirilmiştir. O'da Erzurum'dan Piyade Alayı'nı takviye olarak istemişti. Fakat Erzurum'da da isyan bu sırada patlak vermişti³¹⁴.

Erzurum'daki yaşananlara geçmeden önce bu bölgedeki daha önce var olan 15 Mart 1906'daki isyan hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Nasıl ki; İstanbul'daki 31 Mart Vaka'sı öncesi bir takım hazırlayıcı sebepler var olmuşsa, Erzurum'daki olaylarda da hazırlayıcı bir takım etkenler mevcuttu. Zira buradaki isyanlara sadece askerlerin değil, halkın da destek verdiği görülmüştür.

1906 yılında çıkan Erzurum isyanı, diğer bölgelerden ayrı bir karakter taşımaktaydı. Bir takım tarihçilerin ifadelerine göre Anadolu'daki en büyük ayaklanmaydı. Bu isyanda ise; Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı 1877 – 78 Savaşı'nda Doğu Anadolu'nun ağır bir bedel ödemesi etken görülmekteydi. Zira bu savaş sonunda ekonomik buhran ortaya çıkmıştı ve Doğu'nun kilidi olarak adlandırılan Erzurum'da halk, yoksulluk içerisine düşmüştü. Ayrıca asker ve memur da maaşlarını geç almaktan şikâyetçiydiler. İttihatçılardan yana olan “Can Verir” teşkilatı aracılığıyla bu şikâyetler İstanbul'a bildirilerek; şahsi, hayvanat ve ehliye gibi vergilerin kaldırılmasını talep etmişlerdi. Bir cevap alınamayınca da yoğun bir katılımı olay isyan hareketine dönüşmüştü. Birkaç vali değişiminden sonra, en son Musul Valisi Abdülvehhap Paşa buraya gelerek, Yozgat ve Karaca hisar'dan sevk edilen askeri kuvvetle sükûneti sağlamıştı. 31 kişi bu olaydan sonra mahkemeye sevk edilerek; bir kaç idama, bir kaç Sinop Kalesi'ne sürgüne ve bazıları da hapisshanede mahkûm edilerek olayların bastırıldığı görülmüştür³¹⁵.

³¹³ GÜRESİN, a .g .e., s. 60.

³¹⁴ SORGUN, a .g .e., s. 43 – 44.

³¹⁵ Geniş bilgi için bkz., KONUKÇU, a .g .e., s. 325.

1906 yılındaki isyan yatıştırılmış gözükse de, ekmek kayıplara karışmış, tahıl darlığı artmış ve hükümetin acziyetliği halkı her an tekrar isyan edecek duruma getirmeye yetmişti. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânı şüphesiz burada da coşkuyla karşılanmıştı. Ancak 1909 yılının Şubat ayı’nda buradaki orduların başına atanan Yusuf Paşa, İstanbul’daki irtica karakterli isyanın ardından Erzurum’daki çavuşları, erleri ve buyruğu altındaki bazı subayları kışkırttığı görülmüştür. Nitekim 26. Alay’ın II. Taburu ayaklanarak, istekleri üzerine sayıları 53 olan İttihatçı subayları şehir dışına sürdürmüşlerdir³¹⁶. Bu ise ayaklanmanın bu sefer mektepli subaylara karşı olduğu izlenimini vermiştir. Olayların gelişme gösterdiği sırada Hafız Çavuş adlı bir er, Abdullah Edip Efendi’yi zamanında Meşrutiyet lehine konuştuğu için ölümle tehdit etmişti. Buradaki olayları yatıştırmak için Van’da bulunan Halil Bey sevk edilmişse de, O’da şehir dışına kaçırılmıştı. Bu arada Erzurum Valisi Tahir Paşa, olayları yatıştırmak için çaba sarf etmişse de pek başarılı olamamıştı. Şehir dışına kaçırılan Halil Bey ise Bayburt’a giderek ittihatçı subaylarla buluşup, isyanda etken olan Yusuf Paşa’nın amacını öğrenmişti³¹⁷.

Nitekim Van’dan atanan Halil Bey’de başarılı olamayınca Erzincan’daki IV. Ordu Komutanı İbrahim Paşa, yanında Kemalettin Sami ve Basri Bey’lerle Erzurum’a gidip ani bir baskınla olayları yatıştırmıştır. Olayların müsebbibi olarak görülen Yusuf Paşa’nın artık görevine etmesinin uygun olmayacağı görüşünü bildiren telgrafı, İbrahim Paşa hükümete göndererek onun görevden alınıp yargılanarak idam edilmesini sağlamıştır. Bütün bu yaşananların ardından İbrahim Paşa’nın başarısını gören Dersim Bölgesi’ndeki aşiret ağaları tek tek gelerek sadakat yemini edip, bağlılıklarını bildirmişlerdir. Zira Erzurum dönüşü İbrahim Paşa, buradaki sorunu da çözmeye kararlıydı ve askerlerine Dersimin Ovacık İlçesi’nde karargâh kurdurmuştu³¹⁸.

Bütün bu yaşananların ardından İbrahim Paşa Meclis’e bir protesto telgrafı çekerek, İstanbul üzerine yürüme kararını belirtmiş ve Meşrutiyet’i kurtarma konusundaki kararlılığını ortaya koymuştu. Askerlerini başkente sevk edebilmesi için de Trabzon’a gemi gönderilmesini istemişti. İbrahim Paşa, İstanbul’a çektiği

³¹⁶ AKŞİN, a.g.e., s. 169.

³¹⁷ KONUKÇU, a.g.e., s. 349.

³¹⁸ SORGUN, a.g.e., s. 45 – 46.

bu telgrafın bir örneğini de Selanik'teki III. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya göndermişti. M. Şevket Paşa ise İstanbul'a yürüme işini III. ve II. Ordu'nun üstleneceğini, kendisinin herhangi bir olaya meydan vermemesi için ihtiyaten yerinde kalmasını istediği bilinmektedir. Fakat ilk başlarda Hareket Ordusu'na Selanik Redif Fırkası Kumandanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa, komutanlık yapmaktaydı. İbrahim Paşa'nın, H.Hüsnü Paşa'ya değil de M. Şevket Paşa'ya böyle bir telgraf çekmesi ise hayli ilginçtir³¹⁹.

Sonuçta ise eğer İbrahim Paşa, M. Şevket Paşa'ya telgraf çekmeyip, onun isteklerini dinlemeyerek kafasında tasarladığı Meşrutiyet'i kurtarma planını hayata geçirmiş olsaydı, İstanbul'a Hareket Ordusu'ndan daha önce gelerek hem bu ordunun namını, hem de M. Şevket Paşa'nın şanını İbrahim Paşa ve Ordusu almış olacaktı kanısına varmaktayız.

3.9. Adana Olayları

Osmanlı Ülkesi'nde 1908 seçimlerinin ardından 6'sı Türk olmak üzere 1'i Ermeni olan mebuslardan Hamparsoum Boyacıyan'da Adana'dan Meclise girmeyi başarmışlardı. Kaldı ki bu Ermeni Vekil'in Sason Olaylarının önde gelen simalarından olması dikkat çekicidir. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük havası kısa süre sonra, gizlice örgütlenen ve dış devletlerin güdümünde olan azınlıkların arasında bağımsızlık fikriyatının yerleşmesine kendisini bırakınca, bu durum Adana'da da yaşanmaya başlanacaktır. İttihatçı ve karşıtı gibi basın gruplaşmaları ve çatışması burada da görülüyordu. Ayrıca Sultan'ın yasaklamış olduğu silah ithalinin serbest bırakılmasıyla, burada ciddi bir silah birikimi sağlanmıştı. Aslında olaylar başlamadan evvel, dış devletlerin desteğini sağlamak amacıyla buradaki Ermenilerin yapmış olduğu hazırlık, Vali tarafından hükümete bildirilmişse de tedbiren bir tabur asker bile gönderilmemiş olması bir başka dikkat çekici durumdur³²⁰.

İstanbul'daki 31 Mart Vakası'nın hemen ertesi gününde ortaya çıkan bu Adana olaylarının Ermeni ve Batılılara göre müsebbibi orada yaşayan Türklerdi. Ancak Türk idareci ve gözlemcilere göre ise olayların çıkmasından Ermeniler sorumluydu. Fakat İttihatçılar ise bu olaylarda sadece Ermeniler değil,

³¹⁹ GÜRESİN, a.g.e., s. 62.

³²⁰ YALMAN, a.g.e., s. 108.

Meşrutiyet'e düşman olanlarda bir o kadar sorumluydular. Ayrıca Ermenilerin, İstanbul'daki olaylardan ötürü tekrar Sultan II. Abdülhamit'in şahsi idaresine dönüldüğü zannıyla, dış devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla bu olayları meydana getirdikleri de söylenmekteydi³²¹.

Adana'daki olayların ilk aşaması Nisan ayının ilk haftasında cereyan ettiği görülmektedir. Nitekim iki Müslüman bir Ermeni tarafından öldürülmüş ve katili bulunamamıştı. Bir Müslüman'ın buna nispeten bir Ermeni'yi öldürmesi gerginliğin ilk belirtileriydi. Zira İmam zade Nuri adında önde gelen bir din adamının, bir Ermeni tarafından öldürülmesi olayları iyice artırmış ve Adana'ya mevsimlik işçi olarak diğer bölgelerden gelen Ermeni ve Kürt amelelerin de silahlandırılıp işin içine sokulması, durumu oldukça vahim hale getirmiştir. Ancak bir süre sonra İngiliz, Alman, Fransız ve Rus gemilerinin Mersin Limanı'nda görülmesi olayların derhal yatışmasını sağlayacak ve Müslümanlarla Ermeniler arasında bir anlaşma yapılarak kurtarma faaliyetlerine girişileceği görülecektir³²².

Nitekim olayların yatışma göstermesi üzerine Cevat Bey Valilikten alınarak yerine Burdur Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa atanmıştır. Ancak 25 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle, bir gün sonra da burada olaylar tekrar başlamıştır. Ermenilerin bekçi merkezi ve Salcılar denilen mevkide bir askeri öldürmeleri, ardından Kale Kapısı denilen yerdeki kahvehanelere bir Ermeni tarafından ateş açılması ve Kemer altı Camii civarındaki nöbetçi askerlere ateş açılması olayları çığırından çıkartarak şehri tekrardan kana bulamıştır. Bu sefer de yerel yönetiminin gayretleriyle olaylar bastırılmıştı. Fakat Ermeni Cemaatlerin, hükümetten sorumluların cezalandırılmalarını istemeleri ve hükümetin de dış devletlerin müdahalesinden çekinerek hareket ettiğini görmekteyiz. Zira bu son olayların ardından da Vali M. Zihni Paşa'nın görevden alınarak yerine Üsküdar Mutasarrıfı Cemal Bey'in atanması, hükümetin olaylarda yerel yönetimi ve askeri yönetimi sorumlu gördüğünü kabul ettiğini gösterir. Zaten kurulan araştırma komisyonu sonucunda, soruşturmayla uğrayıp idam

³²¹ AKŞİN, a .g .e., s. 111.

³²² AKKUŞ, Turgay, **1909 Adana Olayları**, İzmir, 2002, s. 53,54 – 57.

edilen, küreğe ve müebbet hapis cezalarına mahkûm edilenlerin sayısında Türklerin fazlalığı dikkat çekmektedir³²³.

Adana'daki bu olaylarda, 17 bin Ermeni ve 1850 Müslüman ahali olmak üzere yaklaşık 20 bin kişinin can verdiği belirtilmektedir. Çünkü olaylar sadece Adana'yla sınırlı kalmamış; Tarsus, Dörtyol, Misis, Elzin gibi bazı merkezlere de sirayet etmiştir³²⁴. Yine Adana ve İstanbul'daki basın, Ermenilerin Müslümanlara saldıracağı konusunda çok önceden yayın yapması ve dış devletlerin olayları Babiâli'den önce haber alarak 18 Nisan'da savaş gemilerini Mersin açıklarına yollamış olmaları oldukça ilgi çekicidir. Zira Batılı devletler bu olayları kullanarak kendi kamuoylarında bir tepki meydana getirip, böylece Osmanlı Devleti'ne müdahale etme amacını taşıdıkları varsayılabilir. Çünkü 1856 Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı ilkesi terk edilerek, 1878'de ki Berlin Kongresi'yle beraber, Osmanlı topraklarının Avrupa ülkeleri tarafından paylaşılması öngörüsü artmaya başlamıştı³²⁵. Fakat uluslararası dengelerin oldukça nazik olduğu bu dönemde, dış devletlerin herhangi bir müdahale olanağı ellerine geçememiş, olayları protesto etmekle yetinmişlerdi.

14 Nisan 1909'da ayaklanan Ermenilerin önderi ise Piskopos Muşeg olarak belirtilmiştir. Devleti en zayıf anında arkadan vurmaya çalışan Ermenilerin taşkınlıklarına Türklerin de karşılık vermesiyle, olayların seyri değişmiş, Ermeniler bozguna uğramışlardı. Piskopos Muşeg ise önce Mısır'a sonra da Avrupa'ya kaçmıştır³²⁶. İstanbul hükümeti ise Avrupa'daki olumsuz izleri silmek için elçilikleri kullanma yoluna giderek, Avrupa kamuoyunu aydınlatmaya çalışmıştır.

3. 10. Hareket Ordusu ve İstanbul'un Kontrolü

İstanbul'da irtica safsatalı olayları Selanik, İsmail Canbulat ve Selanik mebusu Rahmi Bey'in çektiği telgraflarla öğrenmiştir³²⁷. 31 Mart Vaka'sı, İsmail

³²³ Yargılamalar ve sonuçları hakkında daha geniş bilgi için bkz., AKKUŞ, Turgay, **a .g .e.**, s. 61 – 64.

³²⁴ AYDEMİR, **a .g .e.**, s. 154.

³²⁵ Daha geniş bilgi için bkz., KARAL, E. Ziya., **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, s. 74 – 80.

³²⁶ ÖZTUNA, **a .g .e.**, s. 398.

³²⁷ MEHMETEFENDİOĞLU, **a .g .e.**, s. 55.

Canbulat'ın "Meşrutiyet mahvoldu!" ibaresiyle Selanik'e iletilmesi üzerine askeri kulüpte toplantı düzenleyen III. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, alınan karar üzerine Hareket Ordusu'nun teşkil edilmesine onay vermişti³²⁸.

Mahmut Şevket Paşa, Çeçen asıllıydı ve 1882'de Harp Akademisi'ni birincilikle bitirerek Harbiye Mektebinde öğretmen olmuştu. Alman Vonder Goltz Paşa'nın yanında çalışmış; 1905'te Kosova Valisi, 1908'den sonra da III. Ordu kumandanı ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Rumeli Vilayetleri umumi müfettişi vekili olmuştu. Yaşamından da anlaşılacağı üzere M. Şevket Paşa, iktidarın ve Almanların itibarlı bir adamıydı ve Hareket Ordusu Komutanlığından sonrada daha güçlü ve ünlü bir kişilik olacaktı³²⁹.

Bu ordunun tertip edilmesinde ise;

- *İstanbul'da, 31 Mart Vaka'sı üzerine Meşrutîyet'in kaldırıldığı, Mutlakîyet ve İstibdat'ın geri geldiği,*
- *Meşru olan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin görevden ayrılması zorunlu hale getirilerek, yerine gayri meşru olan Tevfik Paşa Hükümetinin keyfilikle iş başına getirilmesi,*
- *Meclis'in kapatıldığı ve bu suretle de "Milli Hâkimiyete" son verildiği düşüncesi,*
- *Bazı mebusların öldürüldüğü veyahut kaçmaya mecbur edildiği,*
- *Birçok Meşrutiyet yanlısının öldürüldüğü,*
- *Yeni hükümet kabinesinin Meşrutiyet düşmanlarından seçildiği, gibi bir takım düşüncelerinin etkili olduğu görülmüştür³³⁰.*

Oysaki isyan sırasında Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi görevden alınmamış, kendilerinin isyanla başa çıkamayacaklarını anlamaları üzerine istifa etmişlerdi. Tevfik Paşa'da kabineyi hem Hilmi Paşa, hem de Sultan'ın ısrarıyla kurduğu bilinmektedir³³¹. Ayrıca Tevfik Paşa'ya verilen Hatt – ı Hümayun'da, anayasaya riayet edileceği tebliğ ve ilân edilmiştir. Meclis ise asla kapanmamış, ancak olayların 3. günü toplanabilmiş ve faaliyetlerine devam ettiği yolunda beyannameler bile yayınlamıştır. Üstelik yeni kabine üyelerinin çoğu, eski H.

³²⁸ TÜRKGELDİ, a.g.e., s. 29; ALKAN, a.g.e., s. 105.

³²⁹ Benzer bir değerlendirme için bkz., AKŞİN, a.g.e., s. 141 – 142.

³³⁰ DANIŞMEND, İsmail Hami, **31 Mart Vak'ası**, s. 98.

³³¹ Ali Cevat Bey, a.g.e., s. 57.

Hilmi Paşa kabinesinde de bulunmaktaydı. Meclisin çoğunluğunun İttihatçı olduğu varsayılırsa, Selanik'teki Cemiyet merkezinin, bundan haberi olmaması gibi bir keyfiyeti söz konusu değildir. Oysa bütün bunlardan habersiz gibi ordu teşkil edip, İstanbul üzerine yürünmek istenmesi oldukça düşündürücüdür.

Hareket Ordusu yola çıktığında, ilk olarak kumandanlığını Selanik Redif Fırkası kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa yapmakta ve 20 Nisan 1909 tarihine kadar bu görevi yürütmüş ve beyannameleri yayınlamıştır³³². Ordunun bünyesinde ise; Erkân – ı Harp Kolağası Selanikli Mustafa Kemal Bey, Binbaşı Pirlepeli Fethi Bey, Kolağası İzmirli İsmet Bey, Yüzbaşı Hafız İsmail Hakkı Bey, Kaymakam Üsküdarlı Cemal Bey, Binbaşı Faik Bey, Binbaşı Selanikli Remzi Bey, Kolağası Vehbi paşazade, Süleyman Askeri Bey, Kolağası Halil Bey, Piyade Kolağası Eyüp Sabri Bey, Piyade Kolağası Resneli Niyazi Bey, Yüzbaşı Giritli Ruşeni Bey, Yüzbaşı Seyfi Bey, Süvari Zabiti Nidai Bey, Süvari Mülazım evveli Tolçalı Süleyman Bey, Piyade Mülazım evveli Yakup Cemil Bey, Piyade Zabiti Filibeli Hilmi Bey, Süvari Yüzbaşısı İzmitli Mümtaz Bey, Süvari Mülazım evveli Selanikli Saffet Bey, Mülazım evveli Ömer Naci Bey, Baytar Yüzbaşısı Rasim Bey, Piyade Mülazım evveli Sarı Efe Edip Bey, Kastamonulu Şükrü Bey, Piyade Mülazım evveli Yeni bahçeli Nail Bey, Topçu Mülazım evveli Kızancıklı Cevat Bey, Piyade Mülazım evveli Erzurumlu Necati ve Edremitli Sağır Necati Beyler, Piyade Yüzbaşısı Afyonlu Ali Bey, Mülazım evveli Japon Rıza Bey, Yüzbaşı Köprülü Kazım Bey, Dr. Abidin Bey, Mülazım evveli İsmail Canbolat ve Kolağası Ali İhsan Beyler gibi ordu mensupları bulunmaktaydı³³³. Bu harekete katılan birçok subayın apoletlerini sökerek katıldıkları görülmüştür³³⁴. Böyle davranmalarında ise ya kendilerini harekete katılan askerlerle özdeşleştirmek ya da tedbir olarak böyle bir girişimde bulunduklarını söyleyebiliriz.

Bu ordunun ismini bulan ve İstanbul halkına yayınlanacak olan 9 maddelik ordu bildirisini yazan Mustafa Kemal (Atatürk)'dir. Fakat Hareket Ordusu, Ayastefanos (Yeşilköy) yakınlarına varınca idareyi M. Şevket Paşa alır ve M. Kemal Bey'in rahatsızlanması üzerine kurmay reisliğinden alınarak yerine Enver

³³² MÜFTÜOĞLU, a .g .e., s. 155; ALKAN, a .g .e., s. 104; TOPRAK, Zafer, “İrtica'dan İnkılab'a”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.4, 2004, s. 84.

³³³ TANSU, a .g .e., s. 34 – 35.

³³⁴ Yunus Nadi, a .g .e., s. 144.

Bey'in atandığı görülür³³⁵. Enver Bey ise Berlin'e askeri ateşe olarak gönderilmiş olmasına rağmen alelacele geri çağırılmış ve Erkân – ı Harbiye'ye atanmıştır. Nitekim bu değişimler ise ordu içerisindeki Alman – İngiliz yanlılığı rekabetini ortaya çıkarıyordu³³⁶. Hareket Ordusu şehre yaklaşmaya başlayınca asi askerler arasında tekrar aleyhte propaganda başlatılarak, gelen orduya karşı konulması yönünde telkinler yapılıyordu³³⁷. Nitekim M. Şevket Paşa bu propagandalara birkaç gün daha izin vermiş olsaydı, İstanbul'da kontrolü sağlaması şüphesiz zor olacaktı. Daha sonra mebuslardan İsmail Kemal Bey Hareket Ordusu'nun durdurulması için İngiliz elçisi Lowter ile görüşmüş, elçinin arzusuyla Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret etmişse de hükümette durdurmak konusunda pek başarı sağlayamamıştır. M. Şevket Paşa ise Yeşilköy'de Padişah'a bir telgraf göndererek hareketin kesinlikle ona karşı olmadığını, sadece asi askerleri yola getireceğini ve kendisinin Hal edileceği söylentilerinin uydurma olduğunu belirtmiş, bu şekilde Padişah'ın rahatladığı ve memnuniyet duyduğu görülmüştür³³⁸. Ayrıca I.Fırka'ya mensup askerlerin, gelenlerin kendilerini öldüreceği yönünde yayılan haberlerin ardından, harekete geçtikleri ve cephaneliği kırarak silahlandıkları haberi üzerine Sultan II. Abdülhamit, Daire – i Hümayun'un binek taşına çıkarak “Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmaya başlasınlar” diye karşı çıktığı bilinmektedir³³⁹. Hatta Hassa Ordusu kumandanı olan Nazım Paşa ve bazı kumandanların, devlet otoritesini hiçe sayan bu teşebbüse karşı, silahlı mücadele edilmesini istedikleri görülmüşse de, Padişah kesinlikle karşı çıkmıştır. Nitekim Y.Nadi “İhtilal ve İnkılabı Osmanî” adlı eserinde, Hareket ordusuna karşı yapılacak herhangi bir karşılık sonucunda ortaya çıkacak olan durumdan faydalanmak isteyen dış devletlerin gemilerinin Osmanlı sahillerinde boy gösterdiğini bizlere Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey'in ifadelerinden aktarmaktadır³⁴⁰. Hem bir kere mevcudu 70 bin civarında olan ve iyi eğitilmiş Hassa Ordusu'na vur emri verilmiş olsa, müthiş bir iç harp ortaya çıkar ve bu durum diğer vilayetlere de sirayet ederdi. İş, yabancı müdahalesine kadar da

³³⁵ AYDEMİR, a.g.e., s. 158.

³³⁶ MÜFTÜOĞLU, a.g.e., s. 155.

³³⁷ MC CULLAGH, a.g.e., s. 168.

³³⁸ Ali Cevat Bey, a.g.e., s. 69.

³³⁹ Ali Cevat Bey, a.g.e., s. 71.

³⁴⁰ Yunus Nadi, a.g.e., s. 74.

varabilirdi. Oysaki ileri görüşlü olan II. Abdülhamit, böyle kötü bir neticeyi, vermiş olduğu yerinde kararlar önleyebilmiştir³⁴¹.

Hareket Ordusu'nun yola çıktığı sıralarda bazı gazete sahipleriyle, önemli yazarları bir araya gelerek Meşrutiyet'in devamından yana oldukları konusunda ortak karar almışlardı. 16 Nisan'da da, yapılan bu toplantıda alınan kararlar, ittihatçı yanlısı gazeteler hariç hepsinde yayınlanmıştır³⁴². Ayaklanmayı destekleyen gazeteler endişe duymaya başlayınca tutumlarını değiştirmişlerdir. 19 Nisan 1909 tarihinde "Stambol" adlı Fransız gazetesi, Müslüman olmayan halka ve yabancılara "Halka, askerlerin buraya gezmeye gelmediğini söylemek çocukça bir iş olur. Onlar özgürlüğün ve Parlamantonun savunucusu olarak geliyorlar. Halkın onlardan korkacak bir şeyi yok. Düzen yanlılarının, Hristiyanların, yabancının buraya dostça gelen aydın Müslümanlardan korkmasını gerektiren neden yok" diye Hareket Ordusu'nun gelişini duyurmuştur³⁴³.

Tevfik Paşa ve kabinesinin görevlerinden biri de, II. ve III. Ordu'dan müteşekkil olan Selanik ve Edirne Ordularının, yani Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesini engellemektir³⁴⁴. Ancak bu olmadı ve isyandan 11 gün sonra 25 Nisan'da ordu şehre girmeye başladı. Hareket Ordusu'na ilk ateş Davut Paşa kışlasından gelmişti ve mukavemet kısa sürmüştü. İstanbul'daki II. Fırka askerlerinin siperlere yattığı ve mukavemetin Taşkışla'ya da sirayet ettiği görülmüştü³⁴⁵. Ancak Padişah'ın karşı koymama yönündeki iradesi sonucunda birer birer silahlarını teslim etmişlerdi. Nitekim Babıâli hariç Beyoğlu'nun Taksim Kışlasında da mukavemetler olmuştu. Harbiye Nezaretine çekilen isyancılar Edirne Kapıyı tutmak istemişlerse de başarılı olamamışlardı³⁴⁶. Daha sonra Beyoğlu mıntıkasını da kontrol altına alacak olan Hareket Ordusu birlikleri; Cebeci köy, Kemerburgaz, Belgrat Ormanlarıyla Bahçeli köy taraflarından hareketle Maslak civarına kadar ilerleyerek İstanbul'u bir çember içine almaya

³⁴¹ BALİOĞLU, a.g.m., s. 37.

³⁴² ÖZSOY, a.g.e., s. 74.

³⁴³ ALEMDAR, a.g.e., s. 118.

³⁴⁴ TÜRKELDİ, a.g.e., s. 29.

³⁴⁵ Ali Cevat Bey, a.g.e., s. 71.

³⁴⁶ Mukavemet esnasında ve teslim olduktan sonra yaşana gelişmeler için bkz., TURAN, a.g.e., s. 84 – 86.

başlamışlardı. Ayrıca M. Şevket Paşa'da kesinlikle kan dökülmesine karşı olduğundan mümkün mertebe silaha davranılmaması yönünde talimat vermişti³⁴⁷.

Mahmut Şevket Paşa, ayrıca Veliaht Reşat'ın Saray'ının muhafazası için Yüzbaşı Ethem Bey kumandanlığında bir jandarma müfrezesini buraya yollamıştır. Zira İstanbul'a gelen çoğu gönüllü olan erlerden oluşan Hareket Ordusu'ndaki erlerin kılık – kıyafetleri nizami olmadığı gibi çok genç ve oldukça yaşlı kimseler de mevcuttu³⁴⁸. Ayrıca bu ordunun Arnavut, Bulgar, Ulah, Rum, Yahudi, Ermeni ve Çingenelerden oluşmuş olması ve bunların bir çeteci ruhuyla hareket etmeleri M. Şevket Paşa'nın tereddüt'ünü artırıyor, onlara olan güvenini sarsıyordu³⁴⁹. Yine Yıldız Sarayı'nın da, kale alınır gibi abluka edilmesine memnun olmamıştır. Çünkü M. Şevket Paşa orduyu Sultan'ı koruyacağız diye getirmişti ve Yeşilköy'de Sultan'a Hal edilmeyeceği konusunda da teminat vermişti³⁵⁰. Belki de bunun nedeni Sultan'ın herhangi bir tedbir almasını önlemeye yönelik olduğu söylenebilir.

Yıldız Sarayı'nın ablukası sırasında ise Rus Büyükelçisi saray'a haber göndererek Çar'ın selamını iletip “Eğer Sultan ne arzu ederse yerine getireceklerini ve onu gemiyle kaçırabileceklerini” söylemesi üzerine Sultan II. Abdülhamit, “*Ben ecdadımın mezarı nerede ise benimki de orada olmalıdır. Allah böyle bir şeyi nasip etmesin*” der ve Hareket Ordusu'na, Çerkez Mehmet Ali Bey tarafından Talimhane Köşkü'ne çekilen beyaz bir bayrakla teslim olmuşlardı³⁵¹.

İstanbul hükümetinin Hareket Ordusu'na karşılık vermemesinde ise;

- Padişah'ın kan dökülmesini istememesi,
- Hükümetin ise dış devletlerin müdahalesinden çekinmesi,

Etkili olduğu görülmüştü. Zaten birkaç gün sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan filolarının Osmanlı Sahillerinde gezindiklerinin bildirilmesi, hükümetin bu haklılığını da ortaya çıkaracaktır³⁵². Hareket Ordusu'nun bu davranışıyla ordu, Türk siyasi hayatında son derece önemli bir güç merkezi olarak yerini alacaktır. Zira bu olaydan sonra, M. Şevket Paşa, 27 Nisan'da Yıldız Sarayı'nın teslim

³⁴⁷ BALİOĞLU, Tarık “Bir Facianın Anatomisi”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, s. 22.

³⁴⁸ KUTAY, Cemal, **Bir Geri Dönüşün Mirası**, s. 108.

³⁴⁹ BALİOĞLU, **a.g. m.**, s. 23.

³⁵⁰ Galip Paşa, “31 Mart Vaka'sı”, **a.g. d.**, s. 26; KOCABAŞ, **a .g .e.**, s. 419.

³⁵¹ OSMANOĞLU, **a .g .e.**, s. 145.

³⁵² DANIŞMEND, **a .g .e.**, s. 113.

olduğu Meclis'e bildirilince, Örfî İdare ilân etmiş ve kendisi de yarı diktatör olarak belirmiştir.

3. 11. Yıldız Sarayı'nın Yağma Edilmesi ve Sıkıyönetim

Yıldız Sarayı, Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki bir tepede 1822 yılında II. Mahmut tarafından yaptırılmıştı. 1844'te ise Sultan Abdülmecit bu sarayı, Çırağan Sarayı'na kadar uzatarak yeni köşk ve dairelerle takviye etmişti. Sultan Abdülmecit daha sonra bu Saray'ı "Yıldız" adında bir gözdesine tahsis ettiği için Saray bu adla anılmaya başlanacaktı. Sultan II. Abdülhamit ise bu saray'ın tepede kurulu olup, güvenli olmasından dolayı tercih etmiştir³⁵³.

31 Mart Vakası'ndan sonra 26 Nisan 1909'da Hareket Ordusu İstanbul'u ele geçirmeye başlayınca, bu saray'a yönelik bir çevirme hareketi olmuştu. Bu hareketi ise Şevket Turgut Paşa yönetiyor; Enver, İsmet ve Fethi Beylerde yardımcı oluyorlardı. Sultan ise saraydaki askerleri, kesinlikle silaha davranmamaları konusunda uyarıyordu. Ş.Turgut Paşa daha sonra Saray'daki askerlerin silahlarını bırakmaları konusunda bir anlaşma yaparak tek tek silah teslimi yapılmıştı. Ancak bu silahların eksik teslimi, Paşa'yı tedirgin ederek Saray'ın ele geçirilmesini geciktiriyordu³⁵⁴. O sıralarda Saray'ın dinamitleneceği konusunda şaibeler yayılınca memurların hepsi kaçmıştır. Gece bekçileri, Arnavut kapıcılar, hademe ağaları, bahçıvanlar, aşçılar, haremağaları, Sadrazam ve Harbiye Nazırı gibi kişiler de saray'dan ayrılmışlardı³⁵⁵. Zaten 25 Nisan akşamı saray'ın elektriklerinin kesilmesi de kötü talihin bir başlangıcıydı. Başlarında Arnavut takkesi bulunan ve çeşitli uluslara mensup gönüllü kişiler Saray'ın kapısına dayanmışlardı. 26 Nisan'ın öğle vaktine doğru da Yıldız Sarayı işgale başlanmıştı. Saray'da çalışanlar başka yerlere tevkif edildiği söylenerek götürülüyor, Harem Dairesi hariç her tarafı askerle doluyordu³⁵⁶. Bu aşamadan sonra meclise haber gönderilince Sultan'ı Hal etme görüşmeleri başlıyor ve ilerideki konularda da göreceğimiz gibi taht'tan indiriliyordu. İttihatçılar tarafından Sultan'ın Hal edilmesiyle Saray'daki mevcut inci, elmas, mücevher,

³⁵³ KOCABAŞ, a.g.e., s. 111.

³⁵⁴ GÜRESİN, a.g.e., s. 75.

³⁵⁵ OSMANOĞLU, a.g.e., s. 146; Ali Cevat Bey, a.g.e., s. 71.

³⁵⁶ Ali Cevat Bey, a.g.e., s. 77,78.

değeri milyonlar tutan tarihi ve kıymetli eşyalar, sandıklara konularak Harbiye Nezaretine gönderiliyordu³⁵⁷. Bu olayı ise 31 Mart'ı İttihatçıların, Yıldız Sarayı'nın hazinelerine el koymak için gerçekleştirdikleri iddialarını çıkarmıştır. Zira Bulgar gönüllülerinin reisi Sandanisky önderliğinde, hazinelerin yerini bilen Nadir Ağa yakalanarak hayatı karşılığında bu hazinelerin yeri öğrenilmiştir. Oysaki Baş Musahip Cevher Ağa'ya da çeşitli işkenceler yapılmış olmasına rağmen o, bu hazinelerin yerini söylememiştir³⁵⁸. Yine Yıldız Sarayı'nda bir kütüphane ve müze bulunmaktaydı ki, bu kütüphanedeki 25 bin ciltlik kitaplar da yağma ve tahripten kendini kurtaramayacaktır³⁵⁹. Ayrıca burada kurulan evrak tetkik komitesi saray'daki jurnalleri 330 sandıkta toplayarak Harbiye Nezaretine yollamıştır. Devrin önde gelen devlet adamlarının verdiği emirle, bu belgeler de yakılarak, ortalığı karıştırabileceği iddialarını ortadan kaldırmışlardır³⁶⁰. Ayrıca saray'dan elde dilen mücevherler de çok ucuz fiyatlara çeşitli müzayedelerde satılmıştır. Bu durumu gören İttihatçı Tefik Fikret oldukça şaşırılmış ve

Yiyin efendiler yiyin; bu han – ı iştiha sizin;

Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!

Efendiler pek açsınız, bu çehrenizden bellidir;

Yiyin, yemezseniz bu gün, yarın kalır mı kim bilir?

Şu nâdi – i niâm, kudumunuzla müftehir!

Bu hakkıdır gazanızın, evet, o hak da elde bir...

Yiyin efendiler yiyin bu han – ı zi – safa sizin;

Doyunca, tıksırınca, patlayıncaya kadar yiyin!

diye biten şiirini kaleme alarak yapılanlara karşı tepkisini dile getirmiştir³⁶¹.

Yıldız Sarayı'nın işgali ve Sultan'ın Hal edilmesinden sonra Divan – ı Harp kurularak sorumlular yargılanmaya başlanmış ve bu arada da Örf – i İdare

³⁵⁷ KURAN, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1959, s. 467,468.

³⁵⁸ TURAN, **a. g. e.**, s. 87.

³⁵⁹ YALÇIN, Hüseyin Cahit, “ Abdülhamit'in Hususi Dairesinde”, **Yakın Tarihimiz**, C.IV, s. 380.

³⁶⁰ BALİOĞLU, **a. g. m.**, s. 30.

³⁶¹ KAPLAN, Mehmet, **Tevfik Fikret**, Ankara, 1986, s. 87 – 88.

(Sıkıyönetim) ilân edilmiştir. Aslında bu durumu ilân etmek hükümetin yetkisindeydi. Nitekim M. Şevket Paşa'nın bunu ilân etmesi, hükümetle aralarının açılmasına neden olmuştur. Ancak daha sonra Sadrazam Tevfik Paşa konuyu kabine üyeleriyle görüşerek, hükümet tarafından ilân etmiş gibi gösterilip, idaresi M. Şevket Paşa'ya verilmiştir³⁶². Bu Örf – i İdare kurulduktan sonra Osmanlı Devleti adeta iki başlı gibidir. Zira bir tarafta hükümet, diğer tarafta askeri diktatörlük idaresi bulunmaktaydı. Fakat yinede Tevfik Paşa ve kabinesi devlete hâkim olduğunu göstermek ve sıkıyönetim idaresi karşısında acziyetini belli etmemek için de elinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Ancak çok önemli meselelerde bu makama müracaat etmeyi de ihmal etmemişlerdir. Böylece bu idare ile Sultan bir nevi Hal edilmeden indirilmiş, Tevfik Paşa'da istifa etmeden sükût ettirilmiş olunuyordu³⁶³.

M. Şevket Paşa ilk olarak orduda haksız yere rütbe elde etmiş olan kişilerin rütbelerini geri almıştır. Hatta örnek olmak için kendi rütbesini Generallik olan Ferikliğe indirmiştir. Jurnalciliği kesinlikle yasaklamış, hak etmediği halde devletten dolgun maaş alan zenginlerin bu maaşlarını kesmiştir³⁶⁴.

Böyle bir ortam üzerine muhaliflerin çoğu kaçmış, karşıt gazeteler kapanmış veya dillerini değiştirdikleri görülmüştür³⁶⁵. Bu durumda İkdam gazetesi ile yazdıklarının tersini yazmış, Volkan gazetesinde ise Derviş Vahdeti çareyi kaçmakta bulmuştur. Tanin gazetesinde bu olayların ardından aşırı tutumunu değiştirmiştir³⁶⁶. Ayrıca II. Meşrutiyet birlikte tekrar yürürlüğe konulan 1876 Kanun – i Esasisinde de bir takım tadiller gerçekleştirilmişti. Yeni düzenlemelerde; Padişah Taht'a çıktığında meclis önünde Şeriat'a, anayasaya, vatan ve millete sadakat konusunda ant içecekti. Böylece Padişah, meclise karşı sorumlu hale getirilmiştir. Yalnızca Sadrazam ve Şeyhülislâm'ı atayabilecek, Vezirleri de azil ve atama yetkisine sahip olacaktı. Barış, ticaret, arazi terki ve toprak ilhakı, Osmanlı uyruklarının asli ve şahsi hakları, devletçe harcamayı gerektiren harcamalar meclisin yetkisine devredilmiştir. Nezaretler kendi işlemleri

³⁶² MEHMETEFENDİOĞLU, a.g.e., s. 58.

³⁶³ DANIŞMEND, a.g.e., s. 138.

³⁶⁴ MC CULLAGH, a.g.e., s. 176.

³⁶⁵ YALÇIN, a.g.e., s. 173.

³⁶⁶ GÜRESİN, a.g.e., s. 89; Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin (Haz. Çetin Börekçi)**, İstanbul, 1977, s. 17.

dolayısıyla bireysel sorumluluk alacaklardı ve bu sorumlulukları da meclise karşı olacaktı. Mebuslar daha önce başkanlık ve iki vekil için dokuz aday gösterip, bunların içinden atamayı Padişah’a bırakırken şimdi bu görevlileri kendileri seçecek hale gelmişlerdir. Kanun teklifinde bulunabilmeleri için konulmuş olan Padişah’ın izni ve tasarının devlet şurası tarafından hazırlanması gibi şartlar da kaldırılmıştır. Büyük gelir getiren Padişah arazilerinin devlete mal edilmesi, saray personeline kısıtlama, Saray Başmabeyincisi ve başkâtibinin atanmasına müdahale edilmesi yönünde meclise yetki veriliyordu. Yine orduda, alaylı olanlara yönelik tasfiye yapılıyor ve orduda gençleştirme politikası nedeniyle 7500 alaylı daha emekliye sevk ediliyordu. Hafiyelik yapmış olan subayların da ordu da kalamayacakları ve başka geçim kaynakları yoksa ailesine bir maaş verilmesi öngörülüyordu. Son olarak ta Nizamiye Mahkemelerinde görülüp bir sonuca bağlanan şahsi hukuk davalarının da tekrar şer’i mahkemelere götürülmesi yasaklanıyordu³⁶⁷.

Nitekim hükümetin yetkisi olduğu halde M. Şevket Paşa’nın böyle bir idareyi İlân etmesi şüphesiz onu yarı diktatör hale getirmeye yetmiştir. 1911 yılına kadar sürecek ve daha sonra tekrar uzatılacak olan bu olağanüstü hal yönetiminin sonucunda Padişah’ın yetkileri kısıtlanmış, parlamento Padişah’ı rahatlıkla taht’tan indirebilme olanağına kavuşmuş oluyordu. Hükümet ise Padişah’a değil Parlamente’ye karşı sorumlu hale getirilmiş ve birçok işlerinde Sultan’ın onayına bile gerek duyulmayacak bir yönetim oluşturulmuştur. Ayrıca en büyük çelişki de bu dönemde ortaya çıkacaktı ki, hürriyeti korumak ve sorumluları cezalandırmak amacından başka bir düşüncesi olmayan askeri yönetim, İstanbul’u ele geçirince basın yayınlarını kısıtlayan, grevleri, toplantı ve yürüyüşleri yasaklayan bir takım yasalarla kendini gösterecekti³⁶⁸.

Nitekim Hüseyin Cahit “Bizde bir kez uygulamaya konulan sıkıyönetim artık hiç kalkmadı. Belki adı değişti, belki de resmi olarak varlığı hiç görülmedi ama ruhu sürüp gitti. Sonra da bunun adına hürriyet denildi.” diye bir İttihat ve

³⁶⁷ AKŞİN, a.g.e., s. 143 – 147.

³⁶⁸ HALE, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, s. 46; Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar* (Çev. Nurcan) Ankara, 1999, s. 251.

Terakki Cemiyeti mensubu olarak görüşlerini öz eleştiri biçiminde dile getirmişti³⁶⁹.

4. SİYASAL MUHALEFET

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip ortaya çıkan halk muhalefeti doğal olarak siyasi manada da bir mücadeleyi gerekli kılmıştır. Sonuçta halk örgütlenmesi olmadan mevcut idareye karşı başarılı olunması mümkün değildir. Bu sebeptendir ki Meşrutiyetin ilanını müteakip birçok muhalif siyasi parti kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Bunlardan hiç şüphesiz Osmanlı Ahrar ırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası en geniş kitleye hitap eden ve en etkili iki siyasi partiydi.

4.1. Osmanlı Ahrar Fırkası

Prens Sebahattin İstanbul'a döndükten 12 gün sonra 14 Eylül 1908'de liberal eğilimli ilkeleri itibariyle kendisine çok yakın olan Ahar Partisi kurulmuştur. Partinin kurucuları Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Ahmet Samim, Salon ve Babi Kazanova, Nazım ve Şevket Beyler, Celaleddin Arif ve Mahir Sait'tir. Kurucusu Nureddin Ferruh Bey'in düşüncesi Prens Sebahaddin'e yakındır³⁷⁰.

Hürriyetin ilan edildiği günlerde İttihat ve Terakki sonradan Ahrar kurucuları olan kişiler arasında birleşme olduğu kamuoyuna duyurulmuştu. Ne var ki "Nesl – i Cedit Kulübünde" toplanmış olan bu grup Ahrar Fırkasına geçmiş ve bu yapay birleşme bozulmuştur ve Ahrarcılar 1900'lerden kalma tezleri tazeleyerek ittihatçıların karşısındaki yerlerini almışlardır. Bu tezlerin başında, Osmanlı ülkesindeki Etkin unsurlara eşitlik tanınması, giderek yerinden yönetime zamanın deyimiyle adem – i merkeziyete dayanan bir siyasal düzenin kurulması geliyordu³⁷¹.

Fırka kurucularından Fazlı Bey, Süleyman Nazif Bey'in başyazarlığı altında Osmanlı Gazetesini yapılmaya başlamıştır. Fırkanın resim yayın organı olmamakla beraber Fırka'nın prensiplerini savunuyordu. Ahrar Fırkasının Gerek

³⁶⁹ YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, s. 126.

³⁷⁰ İSLAMOĞLU, **a .g .e.**, s. 92.

³⁷¹ TUNAYA, **a .g .e.**, s. 144.

Ahrar Fırkasının kuruluşu, gerek Osmanlı Gazetesinin yayımlanması İttihat ve Terakki Cemiyetini sıkışmış ve cemiyet reisleri bu rakip kuvveti ortadan kaldırma çarelerini aramaktan geri kalmamıştır. Hatta mebus seçiminde Ahrar Fırkası adaylarının kazanmasına kesinlikle meydan verilmemiş, bin bir hile ve düzenle her yerde ittihat ve Terakki cemiyeti çoğunluğu kazanmıştır³⁷².

Bu partiyi kuranların başlıca iki amacı vardır. 1. *İttihat ve Terakkinin yurt üzerine germekte olduğu baskı ağına karşı dikilmek ve onu meşrutiyete yaraşır biçimde davranmaya zorlamak;*

2. *İttihat ve Terakkinin imparatorluğun Türk olmayan unsurlarını kuşkulandırmaya başladığından onları kendine bağlayarak devlet içindeki ayrılış akımlarını elden geldiği ölçüde önlemektir*³⁷³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde on yıl boyunca bulunmuş olan Muhittin Bir gün “Her ne olursa olsun, önce “Ahrar” ve sonra “Hürriyet ve İtilaf” ve nihayet meşhur “İngiliz Muhipleri Cemiyeti” esas itibariyle hep ittihat ve terakki tarafından temsil edilen fikre muhalif yegane fikir olarak görülen bu fikir (adem – i merkeziet) üzerine kurulmuş ve neticede buradan tereddiye uğramış şeylerdi. İttihat’a karşı “Hürriyet” ve “itilaf” fikirlerinin getirilişi “şahsi ve “âdemi merkezietin” başka birer tarzda ifadesiydi”³⁷⁴ diyerek İttihat ve Terakkinin Ahrar Fırkasına bakışını ifade etmektedir.

Fırka henüz yeni kurulduğu zamanda 1908’de ilk seçim deneyimini yaşamıştır. Bu seçimlere sadece İstanbul’dan katılan fırka yenilgiye uğramış ve İstanbul’dan tek bir mebus dahi çıkaramamıştır. Bununda sebebi henüz daha İttihat ve Terakki Cemiyetinin uygulamalarının sonuçlarının gözlemlenemeyişi tabiri caizse istibdat yönetimini sona erdiren kahramanlar olarak nitelenişi olarak görülebilir.

Ahrar fırkasının seçimleri kazanamamasına rağmen Meclis içerisinde 40 – 50 civarında muhalif milletvekili ile yakın ilişkisi vardı³⁷⁵. Özellikle mebuslardan, İsmail Kemal, Kirkor Zöhrap ve Dr. Rıza Nur’un Fırkaya dâhil olmaları fırkanın ağırlığı olmuştur. Kamil paşaya güvenoyu olayında görülen fırkanın parlamento

³⁷² KURAN, a .g .e., s. 338.

³⁷³ BAYUR, Y. Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, (II. Kısım), Ankara, 1991 s. 134.

³⁷⁴ BİRGEN, Muhittin, **İttihat ve Terakkide On Sene, İttihat ve Terakki Neydi? (Hazırlayan: Zeki Arıkan)**, İstanbul 2006, s. 140.

³⁷⁵ ÇAVDAR, a .g .e., s. 46.

içindeki destekleyicileri özellikle Arap, Rum, Arnavut ve Ermeni mebuslarından müteşekkildir³⁷⁶.

İttihat ve Terakkiye yönelik muhalefetin büyüdüğü olaylardan biri Ahrar Fırkası tarafından, Osmanlı Saltanatının 610'uncu yıldönümü vesilesiyle, Pera Palasta verilen bir yemekte yapılan konuşmalar olmuştur³⁷⁷. Yurt içindeki baskılar artınca muhalifler tıpkı Abdülhamit döneminde olduğu gibi, yurt dışında konuşlanmışlar ve Meşrutiyet gazetesi gibi yayın organları vasıtasıyla sivil muhalefeti sürdürmüşlerdir. Ahrar Fırkası mensupları, Mevlanzade Rıfat, kısacası İttihat ve Terakki mensupları dışındaki herkes yurt dışına kaçmıştır³⁷⁸.

4. 2. Ahrar Fırkasının sonu

Ahrar Fırkası İttihat ve Terakkiye karşı olan tutumunun faturasını 31 Mart ayaklanmasının ardından gelişen olaylar bastırıldıktan sonra ağır şekilde ödemiştir. 31 Mart ayaklanmasının çıkmasında rolleri olduğu düşünülen fırka üyelerinin bir kısmı tutuklanırken bir kısmı da yurt dışına kaçmıştır.

Osmanlı Ahrar Fırkası Eylül 1908 – Nisan 1908 süreci içinde altı ay kadar yaşamıştır ve 31 Mart'ın anafartaları içinde kaybolup gitmiştir³⁷⁹. Yurt dışına kaçan Fırka mensupları ülke dışında yeni Jön Türk hareketi başlatmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

4. 3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Meclisi Mebusan dışında bulunan İttihat ve Terakki aleyhtarlığını bir çatı altında toplama fikri, hürriyet ve itilaf fırkasının kurulmasından çok önce ortaya çıkmıştı ve esasen böyle bir niyetle birbirinden müstakil birçok küçük siyasi toplantı yapılıyordu³⁸⁰.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası İkinci Meşrutiyetin en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olmuştur. Fırkanın ortaya çıkış tarihinin son derece karışık bir bunalım dönemine rastladığına işaret etmek gerekir³⁸¹.

³⁷⁶ TUNAYA, a. g. e., s. 144 – 145.

³⁷⁷ ÇAVDAR, a .g .e., s. 46.

³⁷⁸ İSLAMOĞLU, a .g .e., s. 95.

³⁷⁹ TUNAYA, a .g .e., s. 154.

³⁸⁰ BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, 1990, s. 45.

³⁸¹ TUNAYA, a .g .e., s. 264.

23 Kasım 1909'da kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası İttihat ve Terakki Partisinden ayrılan ve diğer muhalif bağımsız mebusların birleşmesinden ibaretti. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşunu Sinop Mebusu Rıza Nur kendi çalışmalarının bir sonucu olarak göstermekteydi. Partinin gerçek kurucuları ittihatçılardan Albay Sadık ile Debre Mebusu Dukakinzade Basridir³⁸².

Rıza Nur fırka açılışı için ruhsat istihsalinin ertesi günü gazetelerin bu teşekkülü yazdığını ifade ederek bu durumun ittihatçıların pek hoşuna gitmediğini belirtmektedir. Hatta hiç konuşmadığı halde Meclis – i Mebus an' da Hüseyin Cahit Bey'in yanına gelerek fırkanın amacının olduğu hususunu sorduğunu yazmaktadır³⁸³.

Hürriyet ve itilafın programı büyük ölçüde sağda olan bir programdı. İttihat ve Terakki kendi Osmanlıcı ilan ettiği halde gerçekte Türkçü ve merkezîyetçi olduğuna göre Hürriyet ve İtilafın Osmanlıcılığı ve Adem – i merkezîyet – i vurgulaması beklenebilirdi. Fakat bunun dışında programın net bir biçimde sağ olduğu göze çarpmaktadır.

Partinin tüzük ve programı ayrılıkçı ve liberal unsurları hoşnut edecek cinstendi. Örneğin parti bazı vilayetler için milli eğitim, tarım, bayındırlık vb. gibi konularda bütünüyle bağımsız ve özerk bir yönetimi kabul etmekteydi³⁸⁴.

Hürriyet ve İtilafın İttihat ve Terakki karşıtı görüşlerinin halk arasında yayılması için en etkili silah dini siyasete alet etmektir. Parti bunu kolaylıkla becerdi. Albay Sadık Mevlevî tarikatına bağlı idi. Kişiliğinin bu yönü tarikatları ve hocaları kendi tarafına çekmede işe yaradı. Hocalar İstanbul'da kahvehaneleri dolaşarak bu partinin Müslümanlığı savunma Müslümanları bir noktada birleştirme amacıyla olduğu yönünde propaganda yapmaya başladılar³⁸⁵.

Hürriyet ve itilafın ne denli güçlü olduğu kuruluşundan 20 gün sonra katıldığı 11 Aralık 1911 İstanbul araseçiminde belli olmuştur. Bu seçimde ittihatçıların adayı Dahiliye Nazırı Memduh Bey, İtilafçıların adayı ise eski Sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin paşa'nın oğlu Fırka'nın kurucularından Tahir Hayrettin Bey idi. Seçim sonucunda muhalefetin adayı 195'e karşı 196 oyla

³⁸² KARAL, E. Ziya., **Osmanlı Tarihi**, C.III – IX., Ankara, 1999, s. 150.

³⁸³ NUR, Rıza, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü**, İstanbul, 1996, s. 23 – 24.

³⁸⁴ İSLAMOĞLU, a .g .e., s. 148.

³⁸⁵ KARAL, E. Ziya., **Osmanlı Tarihi**, C. IX. Ankara, 2000, s. 153.

seçimi kazanmış ve büyük bir sürpriz yaptığı gibi iktidarda tedirginlik ve kuşku oluşturmıştır³⁸⁶.

Fırka, 21 Kasım – 10 Aralık 1911 tarihleri arasında sadece İstanbul’da 16 Şube açmayı başarmıştır. Bundan başka İzmir, Konya, Gelibolu, Serez, Beyrut, İskeçe, Nevrekop, Gemlik, Karesi’de Bilat, Bigadiç, İzmir, Finike, Kaş, Kosova’da Palanga, Selanik de Tikveş, Muğla’da Fethiye; Soma, Konya’da Niğde, Bursa’da Simav, Suriye’de Nebek, Sivas’ta Havza, Vezirköprü, Musul’da Merkezi İzmit’te Yalova’da, Tataristan köyü şubeleri açıldı³⁸⁷.

Hüseyin Cahit Yalçın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili olarak şöyle demektedir. *“Hürriyet ve İtilafı kuran fırka ve grupların birbirleriyle tek fırka kurmaları mucizedir. İdare heyetinde öyle üyeler var ki yirmi yıl bir kazanda birlikte kaynasalar, uyuşmaları mümkün değildir. Bu kişiler yapmak için değil yıkmak için birleşmişlerdir. Hedef İttihat ve Terakki’yi yıkmaktır”*³⁸⁸.

Hükümet ile mebuslar arasındaki ilişkilerin düzenlendiği 35. madde ile ilgili görüşmelerde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki şiddetli tartışmalar neticesinde köprüler tamamen atıldı. 9 Ocak’ta tartışmalar rayından çıkarak iftira, hakaret, küfür doğrultusuna yöneldi. Bu tartışmalardan sonra ise meclis 19 Ocak’ta dağıldı.

Bundan sonra yapılan seçimlere muhalefet büyük bir saldırıyla girdi. Tevfik Fikret, meclisin feshini ve İttihat ve Terakkinin baskılarını yermek için, ünlü *“Doksan beşe Doğru”* şiirini yazdı. İki dereceli olarak yapılan seçim yönetimi adil, genel ve eşit oy ilkesini sağlayacak durumda değildi. 1912 yılının Nisan ayındaki bu seçimlerde İttihat ve Terakkinin baskıları çok fazlaydı. Bu koşullarda yapılan seçimde İttihat ve Terakki büyük bir çoğunlukla başarılı olmuştur.

Buna karşılık Trablusgarp Savaşı, Rumeli’deki askeri ayaklanmalar, parti didişmeleri memleketin siyasi havasını daha da bulandırmış, devletin siyasi birlik ve bütünlüğünü sarsmış ve memleketin her tarafında hoşnutsuzluk havası esmeye başlamıştır. İşte bu durum iktidarda bulunan ve davranış tarzı esaslı eleştirilere konu olan İttihat ve Terakki’nin siyasi karizmasını sarsacak ve elde ettiği

³⁸⁶ TUNAYA, a .g .e., s. 271.

³⁸⁷ BİRİNCİ, a .g .e., s. 69 – 70.

³⁸⁸ KARAL, a .g .e., s. 154 – 155.

sempatinin kaybolmasına neden olacaktır³⁸⁹. Tabiidir ki bu durumda muhalefet hareketlerinin her zeminde artmasına neden olacaktır.

5. BASIN MUHALEFETİ

II. Meşrutiyette muhalefetin en önemli unsurların birisi hiç şüphesiz basındır. İttihat ve Terakki karşıtı olarak bilinen siyasi partilerin hedef ve programlarıyla birlikte destek bulabilmesi için basın yoluyla propaganda yapabilmek en vazgeçilmez bir araçtır. Bu yönüyle muhalefet hareketi devletin en uzak bölgelerine ulaşabilmiştir. Bu da muhalefet hareketlerini daha büyük bir zeminde oluşmasına vesile olmuştur.

Bu devrede faaliyet gösteren Servet – i Fünun ve Yeni Gazete Kamil paşa’yı, Osmanlı, Sabah, İkdam, Sada – yı millet ve Serbesti gibi gazeteler Ahrar Partisinin yayın organı olmuşlardır³⁹⁰.

Meşrutiyet yıllarının en etkili muhalefet partisi olan Hürriyet ve itilaf Fırkası kurulunca siyasi mücadelesini daha etkin bir biçimde devam ettirebilmek için 15 civarında mebus farklı isimlerle gazete imtiyazları almışlardır. Bu gazetelerde hükümet icraatı hakkında şiddetli yazılar neşredilmiş, gazetelerden biri kapatıldığında ertesi gün hemen yeni bir isimde diğeri çıkarılıyordu³⁹¹.

Bu devrenin en yoğun muhalefet hareketi içerisinde bulunan gazetelerden biri Derviş Vahdeti tarafından yayınlanan Volkan Gazetesidir³⁹². Gazetnin 17 Şubat 1909 tarihli sayısında “Devr – i Hürriyet mi yoksa istibdat mı” başlıklı yazısında Kamil Paşa’nın Sadaret’ten düşürülmesi ile ilgili olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni suçlamış ve şu ifadelerle yer verilmiştir “ ... *Memlekette Meşrutiyet’in temin – i devamına ve Meşrutiyet mukteziyyatından olan hürriyetin bekasına hizmet etmekte olduğunuzu ilan ediyorsunuz. Bu memlekette zerre kadar*

³⁸⁹ İSLAMOĞLU, a.g.e., s. 150.

³⁹⁰ İSLAMOĞLU, a.g.e., s. 98

³⁹¹ BİRİNCİ, a.g.e., s. 72

³⁹² Gazete, 17 Şubat 1909 tarihli 48. Sayısından itibaren başlığının altında “İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin Mürevvic-i Efkarıdır” yazısıyla yayınlanmaya başladı. Gazete bütün yazıları ile İttihad-ı Muhammedi cemiyetinin yayın organı olmadan önce ve sonra aslında pek aşırı olmayan, daima itidal ve itaat tavsiye eden yazılarla çıkmış olmasına rağmen zamanın siyasi çalkantısı içinde bir tahrik unsuru gibi gösterilerek Vahdet-i 31 Mart vakasının bir numaralı suçlusı sayıldı. Vahdeti 25 Mayıs’ta İzmir’de yakalanmış ve Divan-ı Harp’te muhakeme edilerek 19 Temmuz 1909 günü asılarak öldürülmüştür.

hürriyet olmadığını, hürriyet yerine istibdatın en dehşetlisinin hüküm – ferma olduğunu bilmiyor musunuz? Hürriyet, tehdit ile mi kaimdir? Keseriz, yıkarız demekle mi payidardır?...”³⁹³. Aynı gazete, 27 Şubat 1909 tarihli nüshasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olarak bilinen Tanin gazetesinin 25 Şubat 1909 tarihli 205. Nüshasındaki “Jakobenler” bazı tafsilat verdikten sonra “İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jakoben Cemiyeti’nin aynı addetmenin bir hata olduğu gün gibi aşikârdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jakoben Cemiyeti arasında bir nokta – i münasebet var ise o da, memlekette efkâr – ı hürriyet ve Meşrutiyet’i neşretmekteki gayret – i vatan perveranedir” yazısına karşılık “Tanin’in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jakobenler arasında bir ortak nokta bulamamasına rağmen her sahib – i tetkik ve izan bu iki cemiyetin (ikiz kardeşler) gibi yek – nazar göze çarpacak bir müşahebet – i azimleri bulunduğunu tasdik eyler. (Yine Tanin’in bir müşahebet var ise o da efkar – ı hürriyet ve Meşrutiyet’i neşretmekteki gayret – i vatan perveranedir.) cümlesine vatanperver olanlar şahsi menfaatlerinin peşinde koşmayıp gaye – i emel bunlar için selabet ve itila – i vatan olur iken aza – yı cemiyetler büsbütün başka hayatla mütehassis olduğunu Tanin bildiği halde itiraf etmiyor deriz” şeklinde cevap vererek hem İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini hem de Tanin gazetesini şahsi menfaatleri peşinde koşmakla suçlamıştır³⁹⁴. Paris’te Şerif Paşa tarafından neşredilen Meşrutiyet Gazetesi diğer muhalif gazetelerden biridir. Bu gazete Şerif Paşa tarafından gizli yollarla Osmanlı ülkesine gönderilerek meşrutiyet aleyhtarı propaganda yapmıştır. İttihat ve Terakki fırkası ise bu gazetenin ülkeye sokulmaması için gayret sarf etmekteydi³⁹⁵.

Jandarma ve Polis Teftiş – i Umumiyesi tarafından 21 Nisan 1909’da Polis ve Jandarma Müfettiş Umumiliği Cenab – ı Valasına gönderilen yazıda 31 Mart vakasının çıkışında rol oynadıkları düşünülen İkdam ve İndepandan gazetelerinin imtiyaz sahibi Cevdet ve başyazarı Ali Kemal beylerin firarda oldukları ve görüldükleri yerde tutuklanmaları gerektiği, Divan – ı Harbi Örfice tevkif edilmelerine dair karar çıktığı belirtilmektedir³⁹⁶.

³⁹³ **Volkan Gazetesi**, 17 Şubat 1909, s. 2 – 3.

³⁹⁴ **Volkan Gazetesi**, 27 Şubat 1909, s. 3.

³⁹⁵ BOA. MU. 137/55

³⁹⁶ BOA. ZB. 602/19

Muhalefetin gelişmesinde büyük rolü olan önemli bir olayda Sada – yi Millet gazetesinin başyazarı Ahmet Samim’in tıpkı serbesti gazetesi sahibi hasan Fehmi gibi bir gece sokakta öldürülmesidir. Bu olay Hasan Fehmi’nin öldürülmesine benzemektedir. Hasan Fehmi’nin öldürülmesine tepki olarak 31 Mart isyanı çıkmıştır. Bu defa da benzer bir isyan olmaması için sıkıyönetim uygulanmıştır.

Sonuç olarak; birçok gazete yayınlanmış olmasına karşın Sait Halim Paşa İktidarın kurulması ile birlikte İttihat ve terakki Fırkası yönetimi tam olarak ele almış bu da diğer muhalefet unsurlarında olduğu gibi basın muhalefetine de sonunu getirmiştir.

6. ARNAVUT MUHALEFETİ VE İTTİHAT VE TERAĞKİNİN İKTİDARDAN UZAKLAŞMASI

Arnavutluk’taki durumun kötüleşmesi muhalefetine artmasına yol açmıştı. Bu sırada hükümette Said Paşa bulunmaktaydı. Bu muhalefetin artmasının neticesi ise Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın istifası olmuştur.

Buna rağmen eleştiriler bitmemiş ve güvenoyu alma zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Dört muhalif oya karşılık 16 Temmuz’da güvenoyu alınmışsa da daha yirmi dört saat dolmadan Sait Paşa huzura çıktığında Padişahın “*Size emniyetleri vardır. Niçin istifa ettiniz sorusuna karşılık, onların bana güvenleri vardı ama benim onlara güvenim yoktu*”... cevabını vermiştir. İstifanın arkasında somut neden ise Sait Paşa’nın savaşın hemen bitirilmesine yönelik isteğinin İttihat ve Terakki tarafından reddedilmesidir. Böylece İttihat ve Terakki fiilen iktidardan düşmüş oluyordu³⁹⁷.

Seçimlerden sonra meclisin açılışını takiben Trablusgarp savaşına dair haberler tanın sütunlarında “*Muzafferiyet*” başlığı altında verilirken, yavaş yavaş Arnavutluk meselesi ön plana çıkmaya başlıyordu. Arnavutluk’ta 31 Mart vakasından ötürü bir kısım Arnavut askerlerinin asılmasıyla başlayan gelişmeler, yeni vergiler ihdas edilmek ve bur bakıma Meşruti düzeni bu bölgede kurmak

³⁹⁷ İSLAMOĞLU, a .g .e., s. 152.

teşebbüsleri ve İtalya ve Yunanistan'ın bu huzursuzlukları körüklemesiyle isyanların doğmasına yol açmıştı³⁹⁸.

Esasında merkezîyetçi politikanın gereklerini oluşturan nüfus tahriri, düzenli askerlik hizmeti ve silahsızlandırma gibi uygulamalar, Arnavut isyanlarının başlıca sebeplerini oluşturur.³⁹⁹ Arnavut'larla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki çatışmanın bir diğer boyutunu Osmanlılık politikası oluşturmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1911 yılına değin, Osmanlı imparatorluğunu oluşturan unsurları bir arada tutabilecek tek ilke olarak İttihad – 1 Anasırı benimsemiştir. Ancak açıkça telaffuz edilmemekle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri arasında yaygın olan Türkçü eğilimin çok daha erken bir dönemde mevcut olduğu görülmektedir⁴⁰⁰.

Arnavut isyanı kısa zamanda yayılır. 10 ve 13 Haziran 1912 tarihlerinde asiler Yakova ve Metroviçeyi ellerine geçirirler. Mebusan'daki görüşmelerde Arnavut Mebusları asilerin haklı olan taleplerini dile getirirler. İstekleri haklı da olsa, hükümet isyanı haklı sayamazdı. Zaten işin içinde muhalefetin entrikaları karışmış ve isyan orduya bulaşmış bulunuyordu. Muhalefet bu defa 31 Mart'tan dersini almıştı. Subaylar ayaklandırılıyor ve onlar erleri sürüklüyorlardı⁴⁰¹.

7. BABI ALİ BASKINI VE MUHALEFETİN SONU

Sait Paşa'nın istifasından sonra 21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadarete getirilmiştir. Ancak Balkan savaşlarındaki başarısızlıklar sonucu ortaya çıkan endişelere binaen 30 Ekim 1912'de Kamil paşa dördüncü kez iktidara geldi. Bundan sonra muhaliflerle donattığı kabinede adeta bir ittihatçı avı başlattı.

Kamil Paşa güvenliğini sağlamak için iktidardan uzaklaştırılmış olan İttihat ve Terakki Partisinin memlekette yayılmış bulunan teşkilatını felce uğratma sırasının gelmiş olduğuna hükmetti. İşlediği hataların sorumluluğunu onlara yükleyecek kadar'da kini artmıştı. O kadar ki bir gün padişahın Başkatibi Ali

³⁹⁸ BİRİNCİ, a.g.e., s. 162.

³⁹⁹ SÖNMEZ, Banu İşlet, II. Meşrutiyete Arnavut Muhalefeti, İstanbul, 2007, s. 135.

⁴⁰⁰ SÖNMEZ, a.g.e., s. 137.

⁴⁰¹ AKŞİN, a.g.e., s. 198.

Fuat’a “ittihatçılar bir ihtilal partisi idi. Merkezleri Selanik idi. Selanik gitti. Onlarda defolur giderler...” demekten kendini alamamıştı⁴⁰².

Bu sırada Balkan Savaşı felaketi devam etmekteydi. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki bazı girişimlere kalkıştı. Ona göre en iyi tedbir ordunun – mümkünse harbiye nezaretin – başına Mahmut Şevket Paşa’yı geçirmekti. Şüphe yok ki İttihat ve Terakki bu yolda memleketin durumunu kurtarmak kadar, kendi iktidarına da yol açmayı düşünüyordu⁴⁰³.

Bunun için Aralık ayı sonunda Talat Bey, Enver Bey, Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Fethi Okyar, Mithat Şükrü, Cemal Bey, Dr. Nazım, Kara Kemal, Mustafa Necip’in katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bundan sonra Enver Paşa yanında Yakup Cemil, Mümtaz, Sapançalı Hakkı Mustafa Necip ve Hilmi Beyler olduğu halde başbakanlık binasına doğru yöneldi. Arkalarında Talat Bey ve Mithat Şükrü vardı. Sadaret binasının girişindeki gürültü ve silah sesi duyan Harbiye Nazırı salona çıkıp gelenlere bağırınca, Nazım Paşa’yı vurdular. Sonra Talat ve Enver Bey sadrazamın odasına girerek Kamil Paşa’ya istifasını verdirdiler⁴⁰⁴. Bundan sonra ise sadarete Mahmut Şevket Paşa getirildi.

İttihat ve Terakki yeniden iktidara geldikten sonra kendisine karşı olan tüm güçleri ezerek yok etme yoluna gitmiştir. Bu devrede muhalif olan birçok kişi ya baskı görmüş ya da ülkeyi terk etmiştir.

11 Haziran 1913 tarihinde Hürriyet ve İtilaf tarafından düzenlenen suikastta Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür. Bu olayın akabinde kurulan Sait Halim Paşa kabinesi ise İttihat ve Terakkinin kesin iktidarı olmuştur.

⁴⁰² KARAL, a.g.e., s. 189.

⁴⁰³ AKŞİN, a.g.e., s. 219.

⁴⁰⁴ İSLAMOĞLU, a.g.e., s. 154.

SONUÇ

Jön Türkler ile II Abdülhamit arasındaki mücadele birçok açıdan incelenmelidir. II Abdülhamit, Jön Türkleri pasifize etmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu yöntemler kimi zaman para verme, bir göreve atama, maaşa bağlama yönünde gerçekleşirken; sonuç alamadığı noktalarda sürgüne göndermiştir. II Abdülhamit dönemi uzun süren bir istibdad dönemidir. II Abdülhamit bu dönemini, kabul ettirebilmek için bazı sebepler ileri sürmüştür.

I. Meşrutiyet'in ilanı ülkede sevinçle karşılanmış olmasına rağmen, bu sevinç kısa sürmüştür. Meclis – i Mebusan'ın kapatılmasından sonra Jön Türkler özellikle yurt dışında etkin bir muhalefet hareketi başlatmışlardı. Bu hareketlerin sonucunda 23 Temmuz 1908'de Meşruti idareyi ikinci defa olarak tesis ettirmeyi başarmışlardır. İttihat ve Terakkinin de aslında pek de beklemediği bir durum olan Meşrutiyet'in yeniden ilanı tabiri caizse onları hazırlıksız karşılamıştı. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi manada tecrübesiz oluşu bazı hatalar yapmasına sebep olmuştu. Zaten gerek ekonomik ve gerekse sosyal yönden zor günler geçiren Osmanlı ülkesindeki halk da bu hatalara tepkisiz kalmamıştır.

Halkın bu tepkisi ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet edenler siyasi teşkilatlanma faaliyetleri içerisine girmiş ve bu muhalefeti Devletin en ücra köşelerine kadar götürebilmek içinde gazeteler yayınlamışlardır. Bu faaliyetlerinde kısa zamanda kendileri açısından bazı başarılar kazanmışlarsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 yılında gerçekleştirdiği Babî Ali baskını ile yönetimi tamamıyla ele geçirmiştir. Bu da beş yılı aşkın bir süredir devam eden muhalefet hareketlerinin son bulmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak Meşrutiyetin ilanından önce temel bir hak olan muhalefet etme hakkını en etkili bir biçimde kullanmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimde etkili olmaya başladıktan sonra bu hakkı başkalarının kullanmasına müsaade etmemişlerdir. Ne var ki; Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi arenada etkinliğini yitirmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki** (Çev.: Nuran Ülken), İstanbul, 1971.
- Ahmet Şerif, **Anadolu’da Tanin** (Haz. Çetin Börekçi), İstanbul, 1977.
- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarzı Siyaset**, Ankara, 1976.
- AKKAYA, Rukiye, **Prens Sebahattin**, Ankara, 2005.
- AKKUŞ, Turgay, **1909 Adana Olayları**, İzmir, 2002.
- AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970.
-, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1987.
- AKTAR, Yücel, **II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları**, Ankara, 1999.
- ALEMDAR, Korkmaz, **İstanbul(1875 – 1964), Türkiye’de Yayınlanan Fransızca Gazetenin Tarihi**, Ankara, 1978.
- Ali Cevat Bey, **II. Meşrutiyet’in İlânı ve 31 Mart Hadisesi** (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara, 1991.
- ALKAN, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 2001
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. yy. Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983.
- ATILHAN, Cevat Rifat **Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası**
- AVCIOĞLU, Doğan, **31 Mart’ta Yabancı Parmağı**, İstanbul, 1998.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, **Enver Paşa**, C.II, İstanbul, 1976.
-, **Tek Adam**, İstanbul, 1979.
- AYDOĞAN, Erdal, **Bahaeddin Şakir Beyin Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Ankara, 2004
- Babanzâde İsmail Hakkı, **“Cehennemi Bir Gün”** (Çev. Meral Bayülgen), **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 4,2004, s. 96 – 112
- BALİOĞLU, Tarık “Meşrutiyet’in Meşrutiyet’ten Düştüğü Gün”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S.13, 1995, s. 35. – 48
-, “Bir Facianın Anatomisi”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, S. 8, İstanbul, 2001, s. 27.42
- BAŞLAT. İsmet, **Sultan Abdülhamit’in Hatura Defteri**, İstanbul 1985
- BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, C.I, İstanbul, 1997.

- BAYDAR, M., Mustafa, **31 Mart Vaka'sı**, İstanbul, 1955.
- BAYUR, Y. Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Ankara, 1991.
-, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, (II. Kısım), Ankara, 1991.
- BİRGEN, Muhittin, **İttihat ve Terakkide On Sene, İttihat ve Terakki Neydi? (Hazırlayan: Zeki Arıkan)**, İstanbul 2006.
- BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, 1990.
- B0A. ZB: 67 / 116.
- BOA. ZB. 414 / 79, 132.
- BOA. ZB. 442 / 79, 132.
- BOA. DH. EUM. THR. 58 / 4.
- BOA. MU. 137/55.
- BOA. Y.E.E. 71 / 32, s. 23.
- BOA. Y.E.E. 71 / 32, s. 8.
- BOA. Y.E.E. 86 – 53 / 3221, 1326.8.26.
- BOA. ZB. 602/19
- BOA. ZB. 456 / 55.
- BOZDAĞ, İsmet, **Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, İstanbul, 1975
- BULAÇ, Ali "II. Abdülhamit Devri Osmanlı – İslam Toplumu", **Düşünce**, 1976, s. 29 – 45
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara, 1995, s. 60.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **31 Mart Vaka'sı**, İstanbul, 1974.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XII, İstanbul, 1989.
- EGE, Nezahat Nurettin, **Prens Sebahattin (Hayatı ve İlim Müdafaaları)**, İstanbul, 1977.
- ERASLAN, Cezmi, **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, İstanbul 1992.
- ERASLAN, Cezmi – OLGUN, K., **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 2006.
- FELEK, Burhan, **Yaşadığımız Günler**, Ankara, 1974.
- Fuat Talat, **31 Mart İrtica**, İstanbul, H.1327 – M.1911.
- Galip Paşa, "31 Mart Vaka'sı", **Tarih Mecmuası**, S.7, İstanbul, 1966.
- GEORGEON, Francois, "II. Abdülhamit ve İslam", **Tarih ve Toplum**, Nisan 1993, S. 112, s. 47 – 58

- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I, Ankara, 1995.
- GÜRESİN, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, 1988.
- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset (Çev.: Ahmet Fethi)**, İstanbul, 1994, s. 41. 56
- HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)**, İstanbul, 1985.
- HASLIP, Joan, **II. Abdülhamit (Çev. Necdet Öztürk)**, İstanbul, 2001.
- İNAL, Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, I. Cilt, İstanbul, 1982.
- İRTEM, S. Kâni, **Meşrutiyet Doğarken**, İstanbul, 1999.
-, **Yıldız ve Jön Türkler**, İstanbul, 1999.
- İSLAMOĞLU, A, **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet**, İstanbul, 2004
- KAPLAN, Mehmet, **Tevfik Fikret**, Ankara, 1986.
- KARABEKİR, K, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896 – 1909 (6. Baskı)**, İstanbul 2005.
- KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, Ankara, 1999.
-, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara, 2000.
-, **Osmanlı Tarihi**, C.III, Ankara, 1999.
-, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara 2000.
- KARTEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve T.C. Rejimi**, İstanbul, 1973.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan, “II. Abdülhamit, Gazeteler ve Milliyetleri”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S. 59, İstanbul, 1999, s. 12 – 25.
- KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet Türkiye’sine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri**, Erzurum, 1998.
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı**, İstanbul, 2001.
- KOLOĞLU, Orhan, **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul, 2002.
- KONUKÇU, Enver, **Selçuklulardan Cumhuriyet’e Erzurum**, Ankara, 1992.
- KURAN, A. Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Nisan 2000.
-, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1959.
- KUTAY, Cemal, **31 Mart İhtilalinde Sultan Hamim**, İstanbul, 1987.
-, **Bir Geri Dönüşün Mirası**, İstanbul, 1994.

- LANDAU, Jacob M, **Pan – İslam Politikaları**, İstanbul, 1998.
- LEVİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2000.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908**, İstanbul, 2007.
- MC CULLAGH, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü (Çev.: Nihal Önal)**, İstanbul, 1990.
- Mehmet Tevfik Bey, **Hatıralar (Çev.F.Rezan Hürmen)**, C.II, İstanbul, 1993.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, **II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, İzmir, 1996.
- MENTEŞE, Halil, **Anılar**, İstanbul, 1986.
- Mithat Paşa'nın Hatıraları, (Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU), İstanbul, 1997.
- MİZANCI Murat, **II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları (Çev. Celile Eren Argıt)** İstanbul, 1977.
- NUR, Rıza, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü**, İstanbul, 1996.
- OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamit**, İstanbul, 1984.
- ÖZSOY, Osman, **Gazetecinin İnfazı**, İstanbul, 1997.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, İstanbul, 1994.
- ÖZYÜKSEL, Murat, **Osmanlı – Alman İlişkilerinin Gelişimi Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul 1988.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Ankara, 1974.
- RAMSOUR, E, **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul, 2001.
- SORGUN, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyet'e**, İstanbul, 1998.
- SÖNMEZ, Banu İşlet, **II. Meşrutiyete Arnavut Muhalefeti**, İstanbul, 2007.
- STANFORD, J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul, 2004.
- Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları ve Sultan Abdülhamit** (Haz. Ali Ergenekon), İstanbul, 1990.
- Talat Paşa, **Anılar (Haz. Alpay Kabacalı)**, İstanbul, 1990.
- TANSU, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1957.
- TOPRAK, Zafer, “İrtica'dan İnkılâba”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.4, 2004, s. 84 – 98
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, 1962.

-, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960
- TURAN, Mustafa, **Bir Generalin 31 Mart Anıları**, İstanbul, 2003.
- TURFAN, Naim, **Jön Türklerin Yükselişi**, İstanbul, 2005.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951.
- UÇAROL, Rıfat, **Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi**, İstanbul, 1976.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “ 31 Mart'ın Provası ve Kendisi”, **Yakın Tarihimiz**, İstanbul, 1962.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “ Abdülhamit'in Hususi Dairesinde”, **Yakın Tarihimiz**, C.IV, İstanbul, 1962.
-, “31 Mart Provası ve Kendisi”, **Yakın Tarihimiz**, C.I, İstanbul, 1962.
-, **Siyasal Anılar**, İstanbul, 1976.
-, **Talat Paşa**, İstanbul, 1943.
- YALÇINKAYA, Ekrem **Tanzimat Devri ve Ondan Sonraki 20. Asırda Türkiye**, İstanbul, 1946.
- Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılâbı Osmanî**, İstanbul, 31 Mart – 14 Nisan 1325 (1909)

EKLER LİSTESİ

Ek 1: II. Abdülhamit'in Meclis – i Mebushan'ın Açılış Töreni Günü Çekilmiş Bir Fotoğrafı (17 Aralık 1908)

Ek 2: II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'in İlanı Günlerinde Çekilmiş Bir Fotoğrafı

Ek 3: II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra II. Abdülhamit'in Huzuru İle Meclis – i Mebushan'ın Açılış Töreni (17 Aralık 1908)

Ek 4: II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Yapılan İlk Mebus Seçimlerinde İstanbul'da Oy Sandıklarının Halkın Coşkun Gösterileri Arasında Şehirde Araba İle Dolaştırılması

EK 5: Sultan II. Abdülhamit'in Hal Fetvası

Ek 6: Enver Paşa

EK 7: Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey

Ek 8: Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İstanbul Seçmenlerine Beyannamesi

EK 9: Mahmut Şevket Paşa'nın İbrahim Paşa'ya Gönderdiği Telgraf

EK 10: Hüseyin Hilmi Paşa

Ek 11: Hareket Ordusu Komutanı, Daha Sonra Harbiye Nazırı ve Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa Maiyet Erkânıyla Birlikte

Ek 12: Divan – ı Harb Sonrası İdam Edilenler

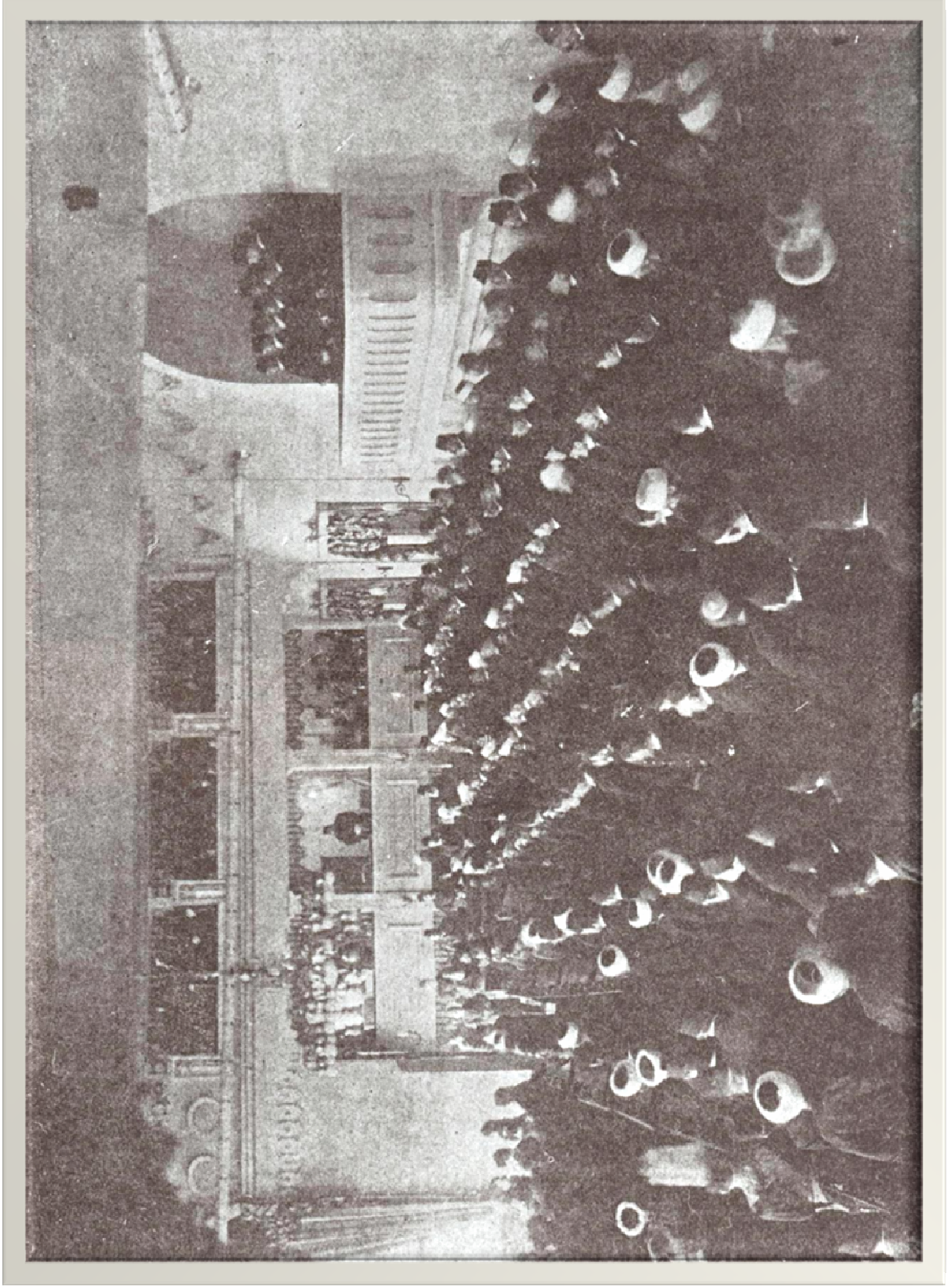
Ek 13: Hareket Ordusundaki Gönüllü Arnavutlar

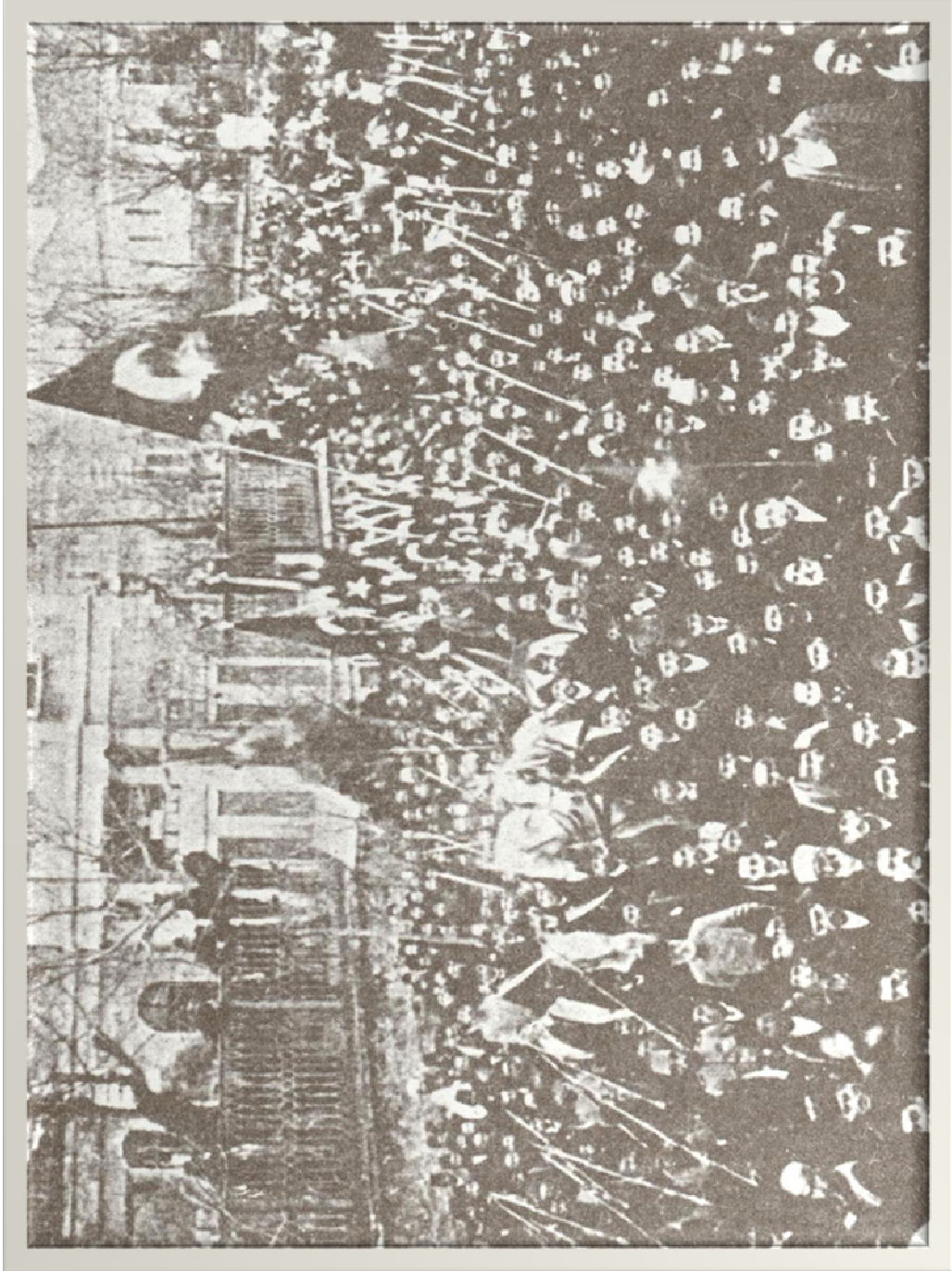
**Ek 1: II. Abdülhamit'in Meclis – i Mebushan'ın Açılış Töreni Günü
Çekilmiş Bir Fotoğrafı (17 Aralık 1908)**

Ek 2: II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'in İlanı Günlerinde Çekilmiş Bir Fotoğrafi

Ek 3: II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra II. Abdülhamit'in Huzuru İle Meclis – i Mebushan'ın Açılış Töreni (17 Aralık 1908)

Ek 4: II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Yapılan İlk Mebus Seçimlerinde İstanbul'da Oy Sandıklarının Halkın Coşkun Gösterileri Arasında Şehirde Araba İle Dolaştırılması

[illegible]

کتابخانه
مجلس
عقبات

İmam-ül Müslimin olan zeyd hanı mesele-i mühlime-i
kerliye-i kütüb-i kerliyeden tay ve ihra ve kütüb-i mezkûreyi
men ve hark ve ihrak ve beytümahlı tihiz ve ısrarla mesug
kerli hilafında tasarruf ve bilâ selah-i yerli katl ü hadis ve taghihi
tailey ve sair güne mezalimi itiyad eyledikten sonra salâha rücu
etmek üzere ahd ü kusem etmişken yemininde hâşş olarak
emval ve umur-ı müslimini hilkülliye muhtel kılmak fitne-i
arife ihdasında ısrar ve mukatelâ ıka etmekle menâ-i mü-
slimin zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilâ-ı
İslâmiyenin cevâb-ı i kesresinden mezburu mahkûl tamlıklarına
dair ahbâr-ı mütevaliyeye vürud edip mezburun b-kaasında zarar
muhakkak ve zevalinde salih mebzur olmagin zeyd-i mezburu
imamet ve saltanatından feragat teklif etmek veya hal' eylemek
suretlerinden hangisi erbab-ı hall ü ahd ve esliyye-yı umur tar-
findan ırcalı görölürse icraı vacib olur mu?

Ketabhu el-fakir
Es-Seyid
Mehmed Ziyaettin

Ek 6: Enver Paşa

EK 7: Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey

محترم استانبول منتخب نمایارینه

وطن ممزومزك سمات و سلامتی باجلله اولادینك انجاد
جدی و عیمیسند کوردهك بومقصدله تشکی ایدن و غایه آمالی
مماک عثمانیهده حکومت مشروطه اساسنك بین الاقوالی حقیقه
تقدیر و تحکیم ایدلسنه معلوف بولنار و شتالی احرار فرقهسی
استانبول مبعوثنه نامزدلرینی ، دور اندیش و محب حقیقت
وطنداشربنه بوجه آتی عرض ایدر :

امید ایلرکه دوره جدیده سیاسیه مزك اهمیت و تراکتی جداً
ادراك ایدن محترم منتخب نمایار حیت ملیه و حیات و طبرور انجلیینه
تماماً مدافعه حقوق، ممالک امر متاسنده کی اقدارلری حیت
واستقامتلی بحرب اولان ذوات مشار و موسی الیهی زای
و اعتمادلرینه لایق کورورلر .

- ۱ صدر اعظم کامل پاشا
- ۲ علی کمال بك
- ۳ جلال الدین عارف بك (مكتب حقوق و ملكيه مملرندن)
- ۴ احمد فضلی بك
- ۵ نورالدین فرخ بك
- ۶ باندلاکی قوزمیدی افندی (دعوی وکیل)
- ۷ قسطنطنیه قسطنطنیه افندی (دعوی وکیل)
- ۸ کرقر زهراب افندی (دعوی وکیل)
- ۹ بدروس حالاجیان افندی
- ۱۰ آلیفراجی افندی (دعوی وکیل)

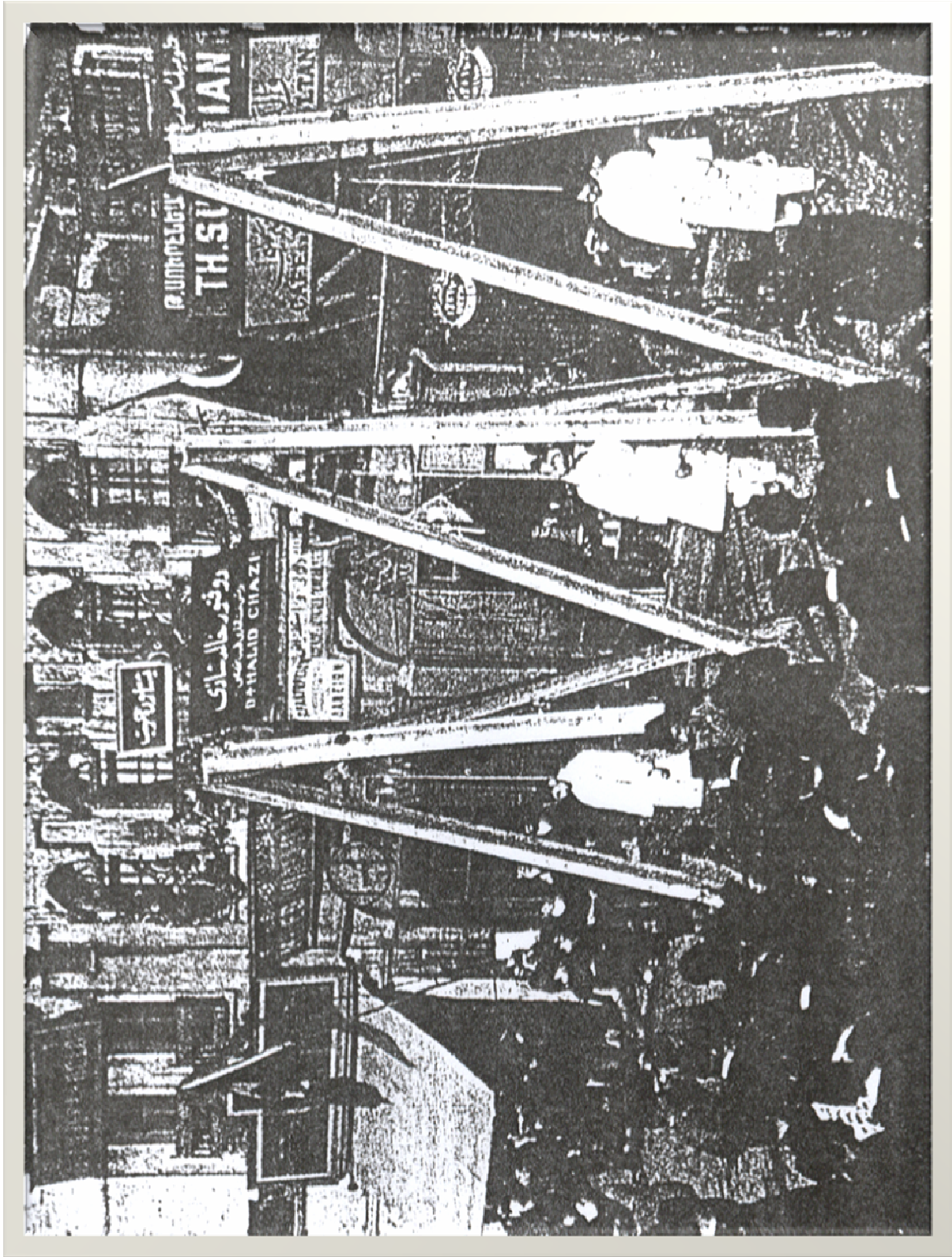
Ek 8: Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İstanbul Seçmenlerine
Beyannamesi

EK 9: Mahmut Şevket Paşa'nın İbrahim Paşa'ya Gönderdiği Telgraf

EK 10: Hüseyin Hilmi Paşa

Ek 11: Hareket Ordusu Komutanı, Daha Sonra Harbiye Nazırı ve Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa Maiyet Erkânıyla Birlikte

Ek 12: Divan – ı Harb Sonrası İdam Edilenler

Ek 13: Hareket Ordusundaki Gönüllü Arnavutlar

ÖZGEÇMİŞ

22 Ocak 1978 tarihinde Erzurum’da doğdu. 1984 – 1989 yılları arasında Erzurum İnönü İlköğretim Okulu’nda ilköğretimini tamamladı. 1989 – 1992 yılları arasında Erzurum Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ortaokulu’nu bitirdikten sonra 1992 – 1993 Eğitim öğretim yılında Erzurum Lisesi’ne kayıt yaptırdı. 1999 -2000 Eğitim-Öğretim yılında Açık Öğretim Lisesinden mezun oldu. 2001 yılında Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne kayıt yaptırdı. 2005’te mezun olduktan sonra Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamış olup 21 Aralık 2005 tarihinde Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir.